

Skärgård

NR 1 2013 – ÅRGÅNG 36 – TIDSKRIFTEN SOM DOKUMENTERAR ETT KULTURARV

Om jakt & fångst

Bössmeder i Österbotten 4

Ludvig Munsterhjelm's jaktlitteratur 28

Naguvargen är ingen skröna 39

Säljakt vid Utö 69

I detta nummer

- 2 Inledaren: Ta vara på trovärdigheten
av Håkan Eklund
- 4 Om bössmeder i Österbotten
av Bengt Lerviks
- 10 Om sälfångst med sax
av Leif Öling
- 18 De första åländska jaktföreningarna
av Nils Storå
- 20 Stor efterfrågan på kvalitetsjakt
av Håkan Eklund
- 23 Tidig jakt på Åland - jakten, jakträtten och villebråden
av Nils Storå
- 28 Ludvig Munsterhjelm - en klassiker inom svenskspråkig jaktlitteratur
av Håkan Eklund
- 34 Igor Sandmans lojakt
av Anders Fagerlund
- 39 Naguvargen är ingen skröna
av Anders Fagerlund
- 42 Det blev aldrig någon fågelstudsare
av Håkan Eklund
- 46 Ålands Jakt-och Fiskemuseum
av Åsa Hägg
- 50 Den finländska jakten ur en hållbarhetssynvinkel
av Mikael Nygård & Lorenz Uthardt
- 58 Dramatisk minskning av musselätande dykänder
av Anders Wirdheim
- 64 Ejdern och vårjakten
av Johan Franzén
- 66 Hjortjägaren – om behovet av en genusväxling i viltvården
av Kjell Andersson
- 69 Säljakt vid Utö
av Mats Bergman & Martin Öhman
- 72 Mårdhunden - en anpassningsbar nykomling
av Kaarina Kauhala
- 79 Jakttidningen Trapper
av Håkan Eklund
- 80 En annorlunda jaktbok
av Håkan Eklund
- 81 Granqvists zoologiska livsverk
av Håkan Eklund
- 82 Kolumnen: Från Satus horisont
av Satu Numminen
- 84 Sista bilden
av Håkan Eklund

Pärmen:
Rådjur, Kimo, Oravais
2012 © Håkan Eklund.

Skärgård

Nr 1-2013, årgång 36

Tema: Om jakt & fångst

Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (SIÅA) för presentation av aktuell skärgårdsforskning samt diskussion kring frågor som rör skärgården och våra svenska kustbygder.

Webbsida: www.skargard.fi

Ansvarig utgivare: SIÅA

Redaktör: Håkan Eklund,
e-post: hakan eklund@abo.fi

Tfn: +358 (0)50 5672 213,

Fax: +358 (0)2 215 4943.

Postadress: Arken, Fabriksgatan 2G,
20500 ÅBO, Finland.

Tryck: Fram, Vasa

Layout: Peter Siegfriids

Ombrytning och produktion: Christer Bergman

Tidskriften Skärgård utkommer med 4 temanummer per år.

Årsprenumeration (fortlöpande) kostar 40 € i Finland och 46 € utomlands. Lösnummer 14 €.

Prenumerationer via www.skargard.fi eller Anita Julin, tfn: (02) 215 4944, e-post: anita.julin@abo.fi, eller redaktör Eklund.

Ledningsgruppen för SIÅA

Utbildningsplanerare Nina Söderlund,
suppl. vicedirektör Tina Engblom.

Professor Jan-Åke Törnroos,
suppl. kommundirektör John Wrede.

Professor Kjell Andersson,
suppl. intendent Kasper Westerlund.

Docent Mikael von Numers,
suppl. professor Marko Joas.

Koordinator Katja Bonnevier,
suppl. utvecklingschef Gunilla Granberg.

Byaombud Pia Prost,
suppl. skärgårdsombudsman Tapio Penttilä.

Studierende Amanda Enberg,
suppl. vuxenstud. Charlotte von Haartman.

© 2013 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi

ISSN 0356-9381

Ta vara på trovärdigheten

I början av 1950-talet sköts 1670 älgar per höst i Finland, tio år senare 6000, idag ger höstjakten 50 000 – 60 000 älgar. Sen tillkommer hjortar och rådjur. En orsak till den enorma klövviltökningen står skogsbruket för, en annan från inplanterat vilt (rådjur, vitsvanshjort) en tredje från bättre vilt- och jaktförvaltning. Den stora populationsökningen av älg är kopplad till de stora arealer gräs- och örtmarker och plantskogar som skapades när kalhyggeskulturen tog vid för ett halvsekel sen. Skogsbrukets mekanisering krävde ett effektivare sätt att skörda, dvs slutavverkning via kalhuggning med därpå följande plantering. Detta i kombination med reglerad jakt på älg, där man i en allt större utsträckning fällde kalvar och sparade vuxna hondjur, har nästan fyrtiofaldigat älgstammen under en mansålder. Vackert så.

FRÅN EN HANDFULL inplanterade vitsvanshjortar i Tavastland 1934 som frisläpptes 1938 (en tvivelaktig "faunaförorenande" emigrantgåva från USA ...), hade stammen hösten 1961 växt till 1000 djur. Idag skjuts 20 000 per höst. Återinplanterade rådjur (31 stycken) på Åland under 1960-talet har resulterat i en stark stam och rådjursjakten är idag den populäraste jaktformen i landskapet med en årlig avskjutning som balanserar kring 4000. I Österbotten har rådjur vandrat in landvägen från Sverige. I köttmängd handlar det om knappt 10 miljoner kilo klövviltkött för 125 000 fritidsjägares frysboxar (älg/hjortdjursjägare), av djur som ätit gratis på allas våra marker, som ibland kan förorsaka markägaren stora förluster.

STORA klövviltstammar orsakar också problem som på alla nivåer vida överstiger konstgjort upphaussade rovdjursskador. Fästingar och älgflugor och de sjukdomar och det obehag de medför utgör idag är en verklig plåga för alla som rör sig i natur. Dessutom orsakas många allvarliga trafikolyckor av klövdjur som korsar vägar. Skador på odlingar, både i skog, jordbruksodlingar och trädgårdar tillhör vardagen; läs bl a professor Kjell Anderssons artikel i detta nummer.

Ändå blir det feta rubriker om varg eller lo rivit rådjur eller älgkalvar i våra marker; är inte det en

fullkomligt naturlig sak? Finns det alls någon ekologisk kunskap på redaktionerna? Och vad beror det på att medierna lyckats få rovdjuren att framstå som ett stort problem, som fått ett helt folk att vara livrädda för rovdjur, när det är klövviltet som utgör ett större problem och hot? Eller bilarna ...

HUR MÅNGA FÖRSTÅR att stora klövviltstammar också resulterar i växande rovdjurspopulationer, alltså en helt naturlig ekologisk utveckling? Finns det mat finns det ätare. Att äta eller ätas, är naturens enkla lag. Får vi tro spekulationer i medier är rovdjuren utplanterade eller frisläppta från djurparker, att de därför är vana vid människor och söker sig till bebyggda områden. Dessutom är de alla onda, farliga och illvilliga. Sen ropar man på polis om en vilsen ungbjörn navigerat fel i sommarnatten, jaktkunnigt folk kommenderas ut och drevet är igång. Från lilla Svenskfinland finns många exempel hur fel det blir när man låter en ekologiskt ignorant och jaktokunnig allmänhet ta över agendan, uppbackade av rubrikhungliga medier. Hur många förstår ens det tragiska i detta?

Så liten är förståelsen och kunskapen om våra stoltaste däggdjur idag, i ett lågland som efter kriget har förvandlat varje hektar till en industriell produktionsapparat med vägar, bebyggelse och odlingar överallt. Några naturenliga ödemarker har vi inte längre på oskyddad mark.

EN INBITEN storjägare och jaktförfattare som Ludvig Munsterhjelm (1880-1955), som presenteras i detta nummer, skulle knappast längre trivas att jaga här. Den som läser Munsterhjelm förstår vad jakt i riktiga jaktmarker är för något, från en tid när rovdjur betraktades som ett respektabelt högvilt. Idag betraktas rovdjur av många som ohyra, också av många klövviltjägare som värnar om sin "boskap". Sânt skulle salige Munsterhjelm inte ha haft alltför höga tankar om, om man får tro hans son Björn, som också skymtar fram i detta nummer.

JAKTRÄTTEN i Finland tillkommer i huvudsak markägaren, som kan arrendera ut den. I allmänhet är det jaktklubbar som arrenderar jakträtten och sköter de praktiska arrangemangen inom sitt eget område. Alltså är det jaktklubbarnas medlem-

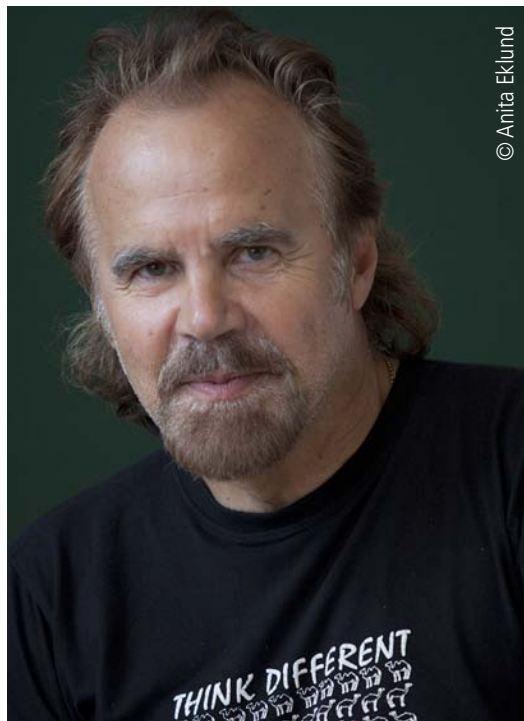
mar som har rätt till det jaktbara viltet i enlighet med lagar och förordningar. Jägarnas uppdrag kräver både ansvar och respekt för vårt ekosystem, som tillhör oss alla, samt respekt för lag och ordning. Och någon brist på jaktbart vilt finns inte. De jägare som förvaltar vårt gemensamma naturarv med vapen i hand förväntas besitta god naturkunskap, disciplin och hög moral.

KUNNIGA och ansvarstagande jägare behövs, och skall respekteras. Det handlar om ett svårt och delikat uppdrag att med vapen i hand förvalta vår nordiska ursprungsfauna. Det senare grumlas dock av en växande mängd övertramp, som jaktlobbyn snarast måste åtgärda. Det skulle gälla för jägarna att associera sig med forskare och myndigheter, och inte låta en jakt- och naturokunnskap allmänhet sätta agendan. Det hjälper inte att de senare ”klappar i händerna och ger ryggdunkar”. Röstfiske i populistsvatten genom att ta lagen i egna händer tär på förtroendet, speciellt när det inte råder brist på vilt. Däremot tycks det råda brist på respekt och kunskap.

I BÖRJAN AV FEBRUARI intervjuades överkommissarie Harri-Pekka Pohjolainen från norra Savolax i MTV:s morgonprogram angående de tjuvjakter på varg och björn där jägare tagits på bar gärning. Han noterade med oro att tjuvjägerprofilen håller på att ändras. Tidigare var det ”torpare och arbetslösa” som sysslade med tjuvjakt, idag hittas högt utbildade och ansedda samhällsmedborgare bland tjuvjägarna. Tjuvjakterna är allt oftare arrangerade av erfarna skogsmän och betrodda jägare som tillhör jaktvårdsföreningar. Att de har en massa naturokunnsiga människors tysta stöd hjälper inte saken, överkommissarierna gillade inte den utvecklingen. Det är ingen sund utveckling att jägare tar lagen i egna händer, sade han. Dessa tjuvjakter har ostört kunnat ske i många år eftersom det saknas resurser för övervakning, som man är väl medveten om i glesbygden.

VARGAR OCH BJÖRNAR är inget hot mot människor, de anfaller oss inte och har inte heller barn på menyn. Att de äter av det naturen bjuder på hör till, bytesdjuren i naturen tillhör lika mycket dem som oss. Att vargar tar hundar vid tillfälle är tråkigt, men utan vargar skulle det inte heller finnas hundar ...

Ändå är rubriksättningen alltid emot rovdjur: ”björn/varg anföll ...”, trots att de inte gjort det.

© Amita Eklund

Inget kan vara mera vinklat och vilseledande. Men dylika rubriker säljer, och tidningar vill ju bjuda på dramatiska nyheter. Däremot försvarar sig de flesta djur om de blir trängda och provocerade (oftast i en jaktsituation), som är en helt naturlig reaktion, men det är inte att anfälla. Få tidningsredaktioner förstår sig på skillnaden. Eller bryr sig.

SAKKUNNIGT ANALYSERANDE ledare eller annat redaktionellt material om rovdjur, som motvikt till all hysteri, populism och destruktiv agitation, lyser oftast med sin frånvaro – speciellt i ”landsortspressen”. Och inga myndigheter i Finland har satsat på att metodiskt lära ut rovdjurkunskap och förhållningssätt, som fallet är t ex i Kanada (Ontario) och som gett goda resultat bland allmänheten. Visst skulle det höra till att alla i Finland kunde känna stolthet över det vi har kvar av vårt naturarv, och lära sig ett naturligt förhållningssätt till de finaste och stoltaste däggdjur vi har i vår artfattiga nordiska natur. Varför ger föräldrar nallebjörnar till sina barn om nallen skulle vara ett ondsint djur som hotar människor? ♦

Håkan Eklund, redaktör

Om bössmeder i Österbotten

TEXT: BENGT LERVIKS

Under flera decennier har jag systematiskt samlat information om allmogebössor, bössmeder och säljägare. Uppgifter har erhållits från privatpersoner, museer och släktforskare. Jag har också konstaterat att väldigt lite har blivit dokumenterat om bösstillverkarna själva. Många av bössorna hos samlare, och även på museer, saknar uppgifter om tillverkaren och från vilken ort bössan/bössorna kommit.

Materialet som jag samlat på mig har publicerats i skrifterna *På lodbössans tid, säljägare, bössmeder och bössor i svenska Österbotten 1810-1935* (2003) och i *Bössmeder och säljägare i svenska Österbotten och på Pörtö 1800-1935* (2006) i Lokal- och regionhistoriska bidrag 2 och 8 som utgetts av Malax museiförening. I olika artiklar, med citat ur böcker eller skrivna av olika personer, försöker jag ge en samlad inblick i bösstillverkning, bössmeder och något om säljaktens strapatser.

Det fattas ännu kunskap om bössmeder från olika områden och orter; jag tar gärna emot information för eventuella kommande publikationer.

Materialet nedan är ett litet urval ur skrifterna kompletterat med uppgifter om några bössmeder i Munsala och i Larsmo. En del av texterna är plockade ur originalmaterial skrivna av Monå byaforskare (om bössmederna på Knuts, ur boken *Sendtjyrvan*) och av Alvar Finnäs (Larsmo).

DE FÖRSTA LODBÖSSORNA som tillverkades i Österbotten har med stor sannolikhet använts i säljakt som i århundraden var en viktig närings- och inkomstkälla. Lodbössan behöll sitt utseende under flera hundra år.

De första lodbössorna från början av 1600-talet som finns avbildade i svensk litteratur har ett nästan identiskt utseende med en österbottnisk lodbössa från början av 1900-talet. Dessa första lodbössor hade snapplås, som var en variant av flintlås, vilket användes ända till slutet av 1800-talet.

Knallåset kom till våra kusttrakter redan på 1840-talet, men båda konstruktionerna användes jämsides under flera årtionden. Ofta ändrade man snapplåset till knallås. Man tog bort flinthammaren och satte dit en knallhammare. Sedan tog man bort eldstålet och fångpannan och satte istället in en knallåscylinder och så var det gamla snapplåset omändrat till knallås, till ett förmånligt pris.

Omkring sekelskiftet 1800-1900 var den 300-åriga snapplåseran slut.

Under tidigt 1900-tal började moderna gevär, så kallade bakladdare, användas, men många gamla säljägare höll sig till den gamla mynningsladdade refflan in på 1920-talet. Ännu under 1930-talet användes mynningsladdare vid jakt på hare och skogsfågel.

DET STÄLLEDDES STORA fordringar på en bysmed; förutom kördon, båt- och kvarnsmide skulle han göra skjutvapen av flera slag, främst lodbössor för säljytte. Alla de olika verktyg som behövdes för dessa arbeten skulle smeden göra själv. Så här kunde det se ut i smedens stuga: vid långbänken fanns två grova skruvstycken fastgjorda och ådorna under bänken var fulla med verktyg av alla slag. Vid dörren stod borrbänken med sitt stora balanskors. På sparrarna i taket låg hundratalet långa bössnavrar och på väggarna hängde ett tjugotal lodbössor, en del nya och blanka, en del gamla med stockar som var indränkta med klövfett och sältran.

I MARS skulle säljägarna ha sina bössor genomsedda och rätade, de provsköts dagarna i ända. Småpojkar fick i uppgift att ”skåd före”, dvs se till

▲ Österbottniskt slagsnapplås. Snapplåset med slagfjädern på utsidan av låsblecket, s.k. utfjäderslås, var en gammal - och säker - vapentecknisk uppfinning som levde kvar länge i det Bottniska området. Sälbössan är tillverkad 1877 av vapensmeden Jacob Henriksson Knuts (1818-1892) från Monå i Munsala. Baktill och på höger sida av den åttkantiga lodbösspipan syns en tidigare ägares initialer inpusade. Smeden placerade sin signatur på vänstra sidan av pipan. Knuts använde signaturen JB. Karakteristiskt för de österbottniska sälbössorna är det utskurna mönster som finns på kolvens vänstra sida. Här har snickarglädjen kommit till sin rätt. Bildtext och foto: Leif Öling.

att ingen sneddade över skjutbanan vid stugknoten. De grovkalibriga sälbössorna smällde nästan som kanoner med sina starka laddningar.

Följande stycken om bössmederna på Knuts i Monå, Munsala har sammanställts av Monå byaforskare och ingår i skriften *Bössmeder och säljägare* (2006). Det handlar om ytterst skickliga hantverkare i gången tid. Redan då förstod man vikten av att specialisera sig, när hemmanet inte räckte till för att försörja familjen:

JAKOB JAKOBSSON föddes på Gädda hemman i Eugmo 9.12.1767 och gifte sig med Anna Jakobsdotter Knuts 17.11.1793 och blev hemmåg på 3/16 mantal av Knuts skattehemman. I äktenskapet föddes fem barn, av vilka tre nådde vuxen ålder, nämligen Henric, Simon och Anders.

Jakob Jakobssons farfar var hemmåg på Vetevoja hemman i Kääntä by i Kalajoki. Han tros ha kommit från Avestatrakten i Sverige och varit av vallonsk härkomst.

Han kom som gelbgjutare till Kronans skeppsvarv i Kalajoki. Då han dog 1739 flyttade änkan med tre minderåriga barn till Larsmo, därav an-

knytningen till Eugmo.

Jakob Jakobsson Knuts, som han kallades efter giftermålet, var smed. Han dog 1929 och i bouppteckningen finns nämnd en smedja värd 5 rubel och "Bössmeda utrustning" värderad till 10 rubel. Arvet skiftades tydligen i god sämja, ty "... så gaf Enkan till sonen Henric: Brännvinspannan med dess redskap, två slipstenar och någon smidjeutrustning", till Simon: "Vederqvarnen med all dess tillhörigheter" och till Anders "Hela bössutrustningen och större smidjestädet". Även hemmanet delades i tre delar.

SONEN HENRIC JAKOBSSON, född 1797, benämns bonde på 1/16 mantal. I något skede hade han dock blivit av med hemmanet, ty i bouppteckningen efter honom sägs om hemmanet "... som han sig återhandlat af Bonden Jakob Jakobsson Nygård före ingångna äktenskapet med nu efterlevande Enkan enligt afhandling af den 2 Martii 1836".

Henric gifte sig första gången 1818 med Magdalena Henriksdotter Lillbacka från Kimo och andra gången med Brita Elisa Johansdotter Knuts.

Bössmeder

I första äktenskapet föddes barnen Jakob, Henrik och Anna Elisa och i andra äktenskapet Erik.

När Henric avled 1841 delades hemmanet återigen och sönernas delar kom nu att omfatta 1/72 mantal. Även den övriga egendomen såsom häst, kor, kvigor, väderkvarn, båtar, båthus och fiskeredskap delades i jämngoda delar och lottades mellan arvingarna.

UR BOUPPTECKNINGEN kan vidare noteras att i hemmet fanns 15 böcker, bl a Johann Arndts femte bok och en Resebeskrivning. Båthuset bör ha varit det timrade båthus som fanns på Hällön i Joel Vidners ägo till år 1962, då det revs. Väderkvarnen är en av de två som fanns strax söder om småskolan. Sonen Jakob Henriksson Knuts (1818-1892) blev också bössmed. Hur han kom över utrustningen kan inte med säkerhet fastslås. I arvskiftet fick han ju den inte. Åren 1845-65 står han antecknad som torpare på Knuts. Brodern Henrik blev torpare på Karf hemman i Pensala. Enligt en kungörelse daterad 26.3.1842 hölls auktion på bl a väderkvarnen och "verksaker att göra bysson".

Det mest sannolika är att Jakob Henriksson på denna auktion ropade in bössmedsutrustningen.

Jakob Henriksson blev vida känd som bössmed och verksamheten var lönande. Det brukar sägas att han smidde loss tre hemman åt sig. Det första i december 1857 då han köpte 1/32 mantal av Matts Jakobsson Knuts. Följande förvärv skedde i april 1867 då han köpte likaledes 1/32 mantal av Petter Lieasson Knuts. Hans tredje och sista köp ägde rum i mars 1869 då han inhandlade 3/32 mantal av Karl och Märten Knuts. Köpesumman var 1400 mk i silver kvitterad.

BÖSSMIDET gav pengar. Jakob hade specialiserat sig på sälbössor och hade kunder från Replot till Larsmo, ja, ända till Kalajoki. Om somrarna infann sig sälskyttarna med sina bössor hos smeden. Bössorna behövde en översyn. Långväga kunder var i behov av logi, så ibland var hela stuggolvet täckt av sovande skyttar. Arbetet kunde dra ut på tiden, ty smeden skulle själv provskjuta alla bössor innan de godkändes.

HUR TILLVERKADES en sälbössa? Smeden började med en flat järnstång som hamrades runt en "tein", till ett rör. Under hög värme "vällades" sedan kanterna ihop; det fordrades stor skicklighet att åstadkomma en god sådan. Vid monteringen vän-

- ▼ Karakteristiskt för de österbottniska sälbössorna är det utskurna mönster som finns på kolvens vänstra sida. Här har snickarglädjen kommit till sin rätt. Bildtext och foto: Leif Öling.

▲ Sälbössor från Österbotten. Bössan till vänster är försedd med "köpesslås". Låset som har slagfjädern monterad på insidan av låsblecket brukar kallas infjäderslås. Sälbössan i mitten har slagsnappslås.
Bildtext och foto: Leif Öling.

Bössmeder

des fogen neråt i stocken. Då pipan var ihopvällad satte man den i en borrhänk och drev igenom en lång borrh för att rikta loppet. Därefter drog man en tvåskärig dorn genom pipan för att åstadkomma räfflor. Räfflorna kunde vara upp till 8 och drogs i en speciell räffelbänk. Räfflingen vreds ett varv på pipans längd. Sedan skulle ”knallböllan” och låset tillverkas. Låsfjädern är en härdad bladfjäder och slaghammaren är anpassad till denna. Hela låset är fästsatt på en plåt. Och allt skulle vara renfilat och blankt som silver.

I stocken fanns också ett hål för laddstaken och i kolven ett utrymme för blykulorna. Laddstaken hade ett krutmått i ena ändan och en putsanordning i den andra. Till varje bössa gjorde smeden en kultång som vid stöpningen gav kulorna rätt kaliber.

VARIFRÅN kom detta specialiserade smideskunnande? Fanns manne kunnandet på Knuts i Monå då Jakob Jakobsson kom dit, eller förde han det med sig från Larsmo?

När Jakob Henriksson var torpare bodde han i en liten stuga som ännu kan ses inbyggd i Roy Carlstedts uthus. Under bondetiden bodde han i en gård som stod strax söder om Evald Bergs gård i Monå, men när smeden som 66-åring gift sig med Brita Lisa Andersdotter Knuts och tog ut sytning, flyttade han tillbaka till torparstugan nära smedjan. Smeden dog 1892, hustrun bodde kvar i torpet tills hon avled 1903.

ÅTMINSTONE tre generationer bössmeder har funnits på Knuts. Att smedyrket var väletablerat i familjen tyder också det faktum på att Simon, han som fick väderkvarnen, flyttade till Maxmo 1838 och blev smed på Tottesunds gård. Hans stuga finns troligen kvar på Prästholmen utanför Naben.

Smedyrkets popularitet i våra nejder under denna tid kan ha att göra med Kimo Bruk som grundades 1703. Där fanns goda smeder. Och sedan Oravais Masugn inlett sin verksamhet år 1736 och börjat använda svensk malm blev det lätt att få tag i prima stångjärn.

I bouppteckningen efter smeden upptas en ganska stor mängd stångjärn.

FÖLJANDE STYCKEN om säljakt och säljägare i Larsmo är urplockat ur Alvar Finnäs text som jag har med i skriften *Bössmeder och säljägare* (2006), här i förkortad version:

Johannes Wiss (1888-1940) och hans bror Axel var ofta på säljakt. På hösten innan isen lade sig passade de på sälar vid Yttre Bergskär. Farleden in dit är mycket djup och rännan in från havet är länge isfri om höstarna. Också sent på höstarna när isen lagt sig sköts här sälar. Enda sättet att ta sig hit var genom skogen, två kilometer från gården Wiss.

Den tunga sälbössan förvarades vid skytteplatsen där man hade byggt ett skydd mot blåsten som bestod av två lager med stenar som liknade ett skjul. Bössan var genast till hands när man i morgongryningen kom ut för att jaga. Kolven på Johannes Wiss bössa var utan utsirningar. Man var vidskeplig på Wiss och ville ha släta kolvar så att inte trollyg skull behäfta bössan.

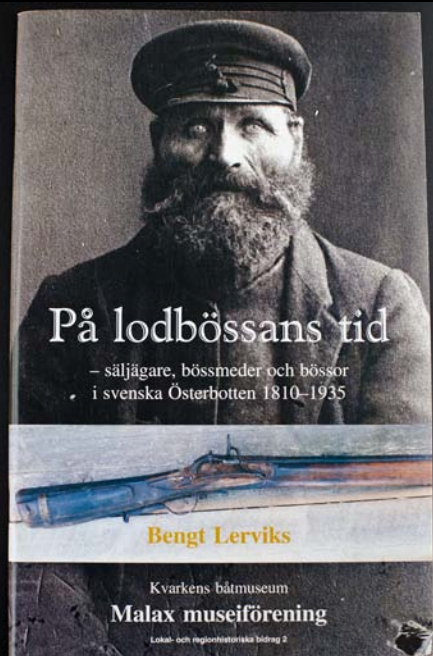
PÅ VÅRVINTERN sökte de sig ut till Kallberget för att jaga sälar. De använde en sälbåt som de drog efter sig på isen. På Kallberget fanns en stuga med spis och sängar. Där kunde jägarna övernatta och söka skydd för dåligt väder och stormar. Männen kunde var borta på jakt i flera dagar. På dagarna drog de ut på isen med sina ”rännandor” som var en slags släde som var ca 5 cm bred och 4 m lång med ett litet hål framtill där bössan stack ut. Vapnen som användes var lodbössor som var så tunga att de måste dras på en kälke. På kvällarna satt de runt spisen och berättade jakthistorier för varandra. Ibland hade bröderna också med andra jägare från byn.

På somrarna användes säljärn som var fästade vid ryssjorna, fångsten kunde innehålla många sälar.

När en säl fångats så snoddes späcket bort, skars i bitar och saltades i trätunnor. På hösten kokades det till tranolja som såldes till Uleåborg där det blandades med röd färg. Oljan användes för målning av ytterväggar.

Skinnet såldes, men en del tillverkades till sälskor som var mycket varma och dessutom vattentäta.

DET FINNS MÅNGA historier om säljakt som Alvar Finnäs minns, bland annat om de säljägare från Estland som hade tvingats iland av packis. Isen hade pressats ihop och lyft upp båten tio meter, de var tvungna att lämna båten och ta sig hem landvägen. De tog med sig alla fångstredskap men lämnade kvar ett antal surlimpor som var stora och vägde sex till sju kilo!

▲ Bengt Lerviks publicerade arbeten. Reprofoto: Håkan Eklund.

Han minns hur de gamla berättade om gubben Vesternäs som en gång tog livet av 45 sällkutar på isen och som en gång fick en så stor säl att när han satt grensle över sälen så nådde fötterna inte ner till isen! ♦

Källor:

Alvar Finnäs, Erik Wiss, muntlig information.

"Sendtjyvvän, rapport från Monå byaforskare" (2009).

"På lodbössans tid, säljägare, bössmeder och bössor i svenska Österbotten 1810-1935" (2003) Lokal- och regionhistoriska bidrag 2 som utgetts av Malax museiförening.

"Bössmeder och säljägare i svenska Österbotten och på Pörtö 1800-1935" (2006) Lokal- och regionhistoriska bidrag 8 som utgetts av Malax museiförening.

BÖSSMEDER i Larsmo har det funnits bland annat på Gäddnäs, Wiss i fyra generationer.

- Erik Jakobsson Gädda f 27.4.1778 och gift med Brita Mattsdotter Wiss (f 1778).
- Sonen: Mats Eriksson Wiss f 8.9.1804 och gift med Birta Kajsadotter Wiss (f 1813).
- Sonen: Anders Wiss f 1835 gift med Brita Maja Andersdotter Gertruds (f 1831).
- Sonen: Mats Andesson Wiss f 1858 och gift med Anna-Maja Andersdotter Gertruds (f 1859)

Artikelförfattaren

Bengt Lerviks är amatörhistoriskt intresserad vapensamlare som tar gärna emot mera information om bössmeder, bössor, gamla säljägare för dokumentation av denna för kustfolket viktiga hantering.

Adress: Vasaesplanaden 1 C 16, 65100 VASA

Tfn: +358 (0)50 5322470

Om sälfångst med sax

TEXT & BILD: LEIF ÖLING

När man hör talas om en stor "björnsax" i kust- eller skärgårdsmiljö är det troligen en sälsax som avses. Det är nämligen ytterst få som idag känner till att man tidigare fångade säl med saxar som sänktes ner i vattnet. Kunskapen om hur detta gick till har nästan helt fallit i glömska.

Med saxarna försökte man fånga sälar som åt upp fiskfångsten och förstörde fiskbragderna. Om än fångsten var föga givande kunde den säkert bidra till fiskar- torparens försörjning.

Aktiv och passiv jakt

Säljakten har liksom annan jakt delats in i den aktiva och passiva jakten. Till den förstnämnda kategorin kan räknas de månadslånga fälresorna (färdresorna) som gick till Bottniska vikens sälisar under senvinter och vår, varvid man jagade sälar med sälbössor och -spjut (väckare). Andra exempel är vaktsskytte på säl från land, jakt med hjälp av sälhundar och de uråldriga jaktsätten med harpun vid andningshålen och klubbning. Vida kända är de s k sälslagen som förekom vid Harstena i Östergötlands skärgård, där man utrustade med speciella järnskodda sälklubbor framgångsrikt klubbade säl som samlats på sälbådorna. Hos oss kunde man klubba säl, "gå i sälis", vid de tillfällen då det samlades packis och sälar utanför kusten (se t ex Benedict Zilliacus Utöar och Ragna Ahlbäck Kökar).

Vid den passiva jakten använder man sig av redskap, enligt Sven Ekman (1910), "som af fångstmannen utsätts och vittjas, men dessemellan sköta sig själfva". Djuren fångas döda eller levande utan att jägaren eller fångstmannen är närvarande. Exempel på dylika fångstredskap för säl är sältinor och -kättar och olika typer av sälnät, som man använt sedan urminnes tider. Ekman konstaterade redan 1910 i sitt standardverk om gamla jakt- och fångstmetoder, *Norrlands jakt och fiske*, att många av de gamla fångstredskapen redan då var obekanta för de flesta människor.

En fångstmetod som han själv ger ganska knapphändiga uppgifter om, trots att den ännu var i användning på båda sidorna av Bottniska viken vid 1900-talets början, var sälfångsten med sax.

Farfar berättade

Det mesta som skrivits om säljakten handlar om det traditionella sälskyttet som bedrevs ute på vårisarna, medan de mera udda jaktformerna, som t ex fångst med sax, har behandlats kortfattat.

Min farfar, Arvid Öling (1901-1998), kunde berätta om sälsaxen och hur den hade använts. I barndomshemmet i Lövsund i Maxmo skärgård hade det funnits flera saxar, som hans far Johan Öling (1871-1936) hade använt vid fångst efter säl i samband med sillfisket om höstarna. Johan och även hans far var fiskare och småbrukare och min farfar var ofta med i strömmingsfisket ute vid Mickelsörarna.

Johan använde saxarna i lag med sin sväger och en tredje fiskare. En av saxarna finns numera i det lilla fiskemuseet på Österö. Att man var flera personer i sill- och sälfisket var säkert av praktiska skäl. Det var före båtmotorens tid och en person måste sköta årorna, och gillringen av de stora saxarna krävde sin man, bäst gick det om man var två.

För flera år sedan inhandlade jag själv på auktion i Brudsund, grannby till Lövsund, en sälsax som tillhört fiskaren Isak-Erik Lundberg (1898-1974). Nämnas kan att Isak-Erik och min farfar var goda vänner. De fiskade i unga år tillsammans och ibland kunde det hända att de stack sig över till Umeå på den svenska sidan för att hämta kaffe, smuggellasten kunde bestå av 17-18 säckar kaffeböner. I boken *Mickelsörarna* (1996) av journalisten Marita Bagge finns deras "bravader" omnämnda. Boken kan varmt rekommenderas till den som vill

bekanta sig med fiskelägen, bosättning, fornlämningar och natur i norra Kvarkens skärgård.

Sälsaxens utseende

Sälsaxen liknar en vanlig rävsax men är av betydligt större dimensioner. Mitt exemplar väger närmare 20 kg och har en totallängd på 112 cm. Järnbyglarna eller -skalmarna, 30 mm breda och ca 14 mm tjocka, är utrustade med 15 stycken vassa taggar av ca 60 mm längd. Från framskruven som håller ihop byglarna till infästningen i fjädern är avståndet ca 75 cm, vilket motsvarar diametern på den uppgillrade saxen. Den cirkelformade fjädern har en diameter på 32,5 cm och består av härdat stål, ca 55 mm brett och ca 25 mm tjockt. Fjäders rundsmidda ändrar är inpassade i hål i byglarna. Jakob Näs kallar sälsaxens lås för "ett vanligt saxgillerlås". I äldre handböcker som beskriver jakt- och fångstredskap finns dessa lås utförligt beskrivna.

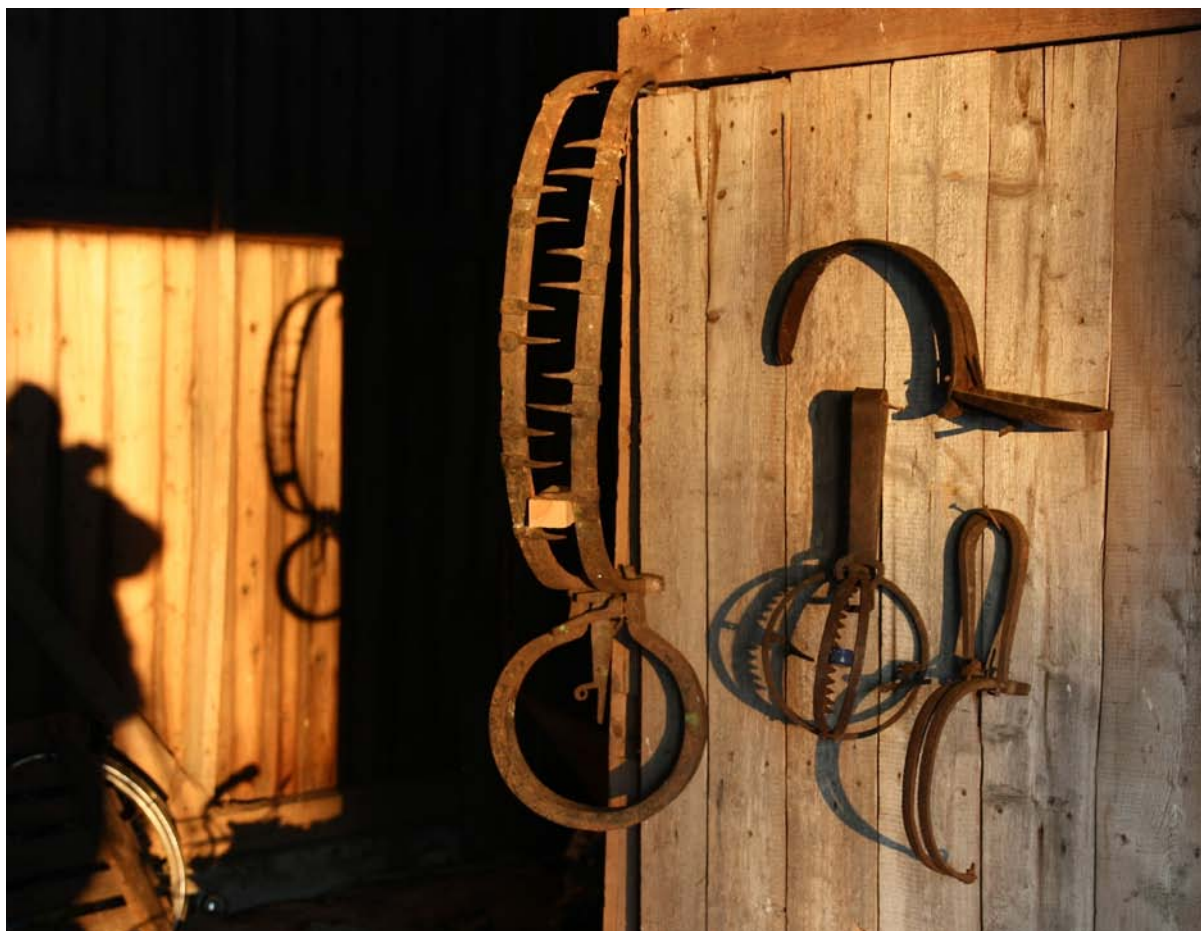
Den mest utförliga beskrivning av sälsaxens

byggnad och funktion, som jag har träffat på, står Munsalabon Jakob Näs för. Den ingår i Fiskeritidskrift för Finland (1903) och bär titeln *Något om salfångst med sax*. Det mesta som skrivits om sälsaxen tycks gå tillbaka till just denna artikel, som också innehåller två bilder på "själjärnet". Uppsatsen har ofta blivit citerad i både svensk och finsk säljaktslitteratur. Näs artikel finns också på finska i Suomen kalastuslehti.

Lantdagsmannen Jakob Näs

Bonden och mångåriga lantdagsmannen Jakob Näs (1842-1918) engagerade sig bl a i fiskerifrågor och var också en flitig tidningsskribent. Han var själv en erfaren sik- och laxfiskare och delade gärna med sig av sina erfarenheter. Vid sekelskiftet 1800/1900 pågick en kampanj för att minska på sälstammen. I Fiskeritidskrift för Finland informerades om olika jakt- och fångstätt och om hur man skulle effektivisera jakten. Nu gällde det spe-

- ▼ Jag fotograferade sälsaxen tillsammans med tre rävsaxar dagen före julafton. När jag hanterade de iskalla järnen i närmare tjugogradig vinterkyla blev jag påmind om under vilka förhållanden fångstmännen arbetade. Sälsaxen kunde också sänkas ner under isen. © Leif Öling.

Fångsthistoria

ciellt de praktiska rön rörande sälfångst med sax, som Munsalaborna inhämtat "under något öfver ett kvart sekel", och rönen skulle spridas "under hopp om att dessa i någon mån måtte bidra till utrotandet af dessa [sälarna] allmänt förekommande skadedjur i våra fiskevatten".

När Jakob Näs artikel publicerats kom det genast förfrågningar. "Hvar kan en sälsax köpas?" och "Hvad är dess pris ungefär?", spordes det i följande årgång av fiskeritidskriften. I nästa nummer gavs svaren: "Sälsaxar tillverkas av smeder i Österbotten" och "Priset med stol är c 40 mk". Det framgår vidare att Fiskeriföreningen erhållit en sälsax genom Jakob Näs i Munsala och att den utlånas till föreningens medlemmar som modell men inte till användning.

Sälfångsten med sax

I Munsala fångades, enligt Jakob Näs, både gråsäl och vikare med saxar under hösten och våren. Fångsten bedrevs både i inre och yttre skärgården, såväl i öppet vatten som under isen, och var mest framgångsrik under de första vintermånaderna. Näs skriver att gråsälerna förekom i något mindre antal men att den ansågs som mera lättfångad eftersom den var glupskare och gärna tog för sig av betesfisken som hängde i den dubbla och något tvinnade gillertråden av mässing. Som bete användes främst vanlig strömming, sill eller siklöja (kutul). Sälsaxarna nedsänktes till botten eller kunde också gillras hängande fritt i ett rep. Ett flöte utvisade var man sänkt ner saxen, vintertid som ledarm/stäng använde man en gammal strömmingsköt. Min farfar berättade att det var vanligt att man placerade sälsaxen invid en ändan av en rad sillnät, två eller tre sillnät var det vanliga. Fångstättet byggde alltså på sälarnas benägenhet att beta av nätlagnorna. När sälen simmat fram till sälsaxen och tog den sista munsbiten, "de i saxgillertråden fästade, blänkande betesfiskarna", slog slagjärnet ihop kring sälens huvud eller hals, vilket hade till följd "bestens nästan ögonblickliga död".

Förberedelser inför jakten

Sälsaxar som nedsänktes till botten bands fast i en för ändamålet tillverkad träställning, den s k stolen. Den uppgillrade saxen fästes vid stolen med ullgarn, som lätt avsläts när saxen slog igen. En nätbit fastmonterad på stolens baksida hindrade sälen att gripa betesfisken från fel håll.

Men innan sälsaxen betades med fisk och fästes i stolen skulle den spännas upp eller gillras. "Saxen uppgillras eller spännes med tillhjälp av en slags skruvnyckel och därtill erfordras vana och starka händer." Så skriver H.R.A. Sjöberg från Replot i Fiskeritidskrift för Finland (1925). Det vanliga var dock att man använde en s k gillerplanka.

Gillerplankan bestod av två korsformigt ihopfogade plankor av vilka den längre nertill var försedd med en nedåtböjd, kraftig järnten.

Som jag minns farfar berättade kunde man stående och med gillerplankan lutad mot sig, haka fast den ena bygeln i den nedåtböjda kroken, sedan greppa saxens andra bygel med båda händerna och dra upp den till gillrat läge. Man kunde också använda järnspett för att bända upp den. Det låter farligt, och det var det också. Min farfar som var den första som beskrev gillerplankan för mig - gildärplankan, kallade han den - berättade om en Maxmobo som blev sittande ute på isen med händerna fastklämda i säljärnet. Han kom undan med livet i behåll. Även vid uppgillringen av den jämförelsevis lilla rävsaxen gällde det att se upp. I *Handbok för Skandinavians jägare* skriver P. G. Broman att man bör se till att "man håller hufvudet väl tillbaka, i händelse saxen, mot förmodan, skulle slå igen." Det var en fördel om man var flera när man skulle hantera den stora sälsaxen och gillerplankan.

Uppgifterna om gillerplankan är mycket knapphändiga. Lars Nyström (2000) skriver såhär (gäller Byske socken på svenska sidan av Bottenviken): "Fjädern var så styv att man måste använda en särskild anordning, kallad gillerkors med spak för att spänna den". Jakob Näs nämner den överhuvudtaget inte.

Byaforskningsgruppen i Kantlax, Munsala, som gett ut boken *Kantlax - en kustby* (1990) med fiske och jakt som tema, nämner gillerplankan i en bildtext men uppger att den i likhet med sälstolen skulle ha använts som fäste för saxen, vilket måste vara ett missförstånd. I hembygds museet i Vörå finns en gillerplanka bevarad.

Säljaktsterminologi

Lars Nyström, som avhandlat sälfångstens och säljaktens terminologi i finlandssvenska folkmål, har endast några få dialektord som rör denna fångstmetod i sin bok *Alg, pytare och skredstång*,

utgiven 2000. För sälsaxen har han i Österbotten hittat benämningarna själjärn och själajärn, det senare från Munsala, för träställningen som saxen fästes i ordet stol eller bändstol, det senare har han själv upptecknat från Munsala. Min farfar talade om själajärn och själståol (båda uttalas med tjockt l). Själj har jag i en bok som behandlar bössmide i norra Sverige hittat benämningen själtång för säl-saxen (Sundom i Neder-Luleå). Tillhagen (1978) talar om saxstol. Byaforskarna i Kantlax använder också benämningen själastoulan i en intressant uppsats om sälsaxen som ingår i deras bok. Bilder på både sälsax och stol beledsagar texten.

Fångstmannen Simon-Erik Flakholm

Hembygds museet i Vörå förfogar över en komplett sälfångarutrustning bestående av sälsax med tillhörande stol och gillerplanka. Den har tillhört fiskaren och säljägaren Simon-Erik Flakholm f Stråka (1877-1950), känd som den sista som ägnade sig åt säljakt i Maxmobygden. Sonen Joel Flakholm (1917-2000) hann som ung pojke vara med, det bör ha varit omkring 1930, och han berättade för mig att Simon-Erik brukade använda isbillen när säljärnet skulle spännas upp på isen. När det var öppet vatten gillrades saxarna på stranden innan man lade ut. Det var inte mycket annat än saxarna som rymdes med i jollen då, berättade Joel. Som mest fick Simon-Erik sju sälar vid ett fångstillfälle, tre hade fastnat i saxarna och fyra hade han skjutit med sitt kikarförsedda "ryssgevär". Simon-Erik hade 4-5 sälsaxar.

När jag i sällskap med museiföreståndare Lars-Erik Förars besökte Myrbergsgården i Vörå för att fotografera Simon-Eriks jaktredskap berättade han att föremålen varit i hembygds museets ägo sedan 1968.

På bilden ser vi sälsaxen, stolen och gillerplankan.

Stolen som är anpassad till saxens längd har höjden 115 cm. Stolens fot mäter 62 x 79 cm. Järnbågen som avslutar stolen upptill är lika bred och har samma form som den uppgillrade saxens byglar. Den är ca 10 mm tjock. Gillerplankans korslagda trästycken, som är 2-3 tum tjocka och dryga 4 tum breda, mäter 76 respektive 116 cm i längd.

Någon bild på gillerplankan har jag inte påträffat i litteraturen. Kanske är Simon-Eriks giller-

planka, som numera finns på museum i Vörå, unik.

Måtten på min egen sälsax överensstämmer väl med Jakob Näs beskrivning och måttangivelser på en typisk sälsax. Som framgår av bilderna har Simon-Eriks sälsax samma utseende.

Vem tillverkade sälsaxarna?

Vem kunde smida sälsaxar? Att det krävdes en hel del yrkesskicklighet av dessa smeder kan vi utgå ifrån. Låsdelarna skulle smidas och fungera i minsta detalj och fjädern skulle härdas på rätt sätt. Den fick inte brista vid uppspänningen, den skulle slå ihop med kraft och den måste behålla sin styrka. Byaforskarna i Kantlax nämner bysmeden och bonden "Smedas-Eirik" (1833-1911) i Kantlax som en som låg inne med konsten att kunna härda förstklassiga säljärnsfjädrar. I en uppföljare till boken *Kantlax - en kustby* får vi veta att hans riktiga namn var Erik Mårtensson Byman. Han ansågs som en mycket skicklig smed. Hur många säljärn han tillverkade vet man inte. Fadern Mårten Fusius (Byman) var också bysmed i Kantlax och kom ursprungligen från Kimo Bruk. Om någon av dessa smeder - det fanns flera smeder i släkten - hette det: "Han gjour va han vila, tå adår gjour va di kuna". Kopplingen till Kimo Bruk är intressant i sammanhanget, här fanns kunnandet och vid masugnen i Oravais tillhandahölls prima stångjärn.

Man kan också tänka sig att de skickliga bössmederna kunde tillverka säljärn. Till exempel bössmeden Johan Lågas (1850-1938) i Malax, "Kåpar-Janne", uppges förutom lodbössor även ha tillverkat olika slags fångstredskap; åtminstone rävsaxar och bisamsaxar hörde till hans produktion. Även på den svenska sidan av Bottniska viken smiddes och användes det säljärn. Lars Nyström uppger i sin bok att det fanns 150 säljärn i Västerbottens län år 1912. Sälsaxar användes också längre norrut längs Norrbottenskusten. I Nordmaling verkade smeden Erik Anton Söderlind (1854-1931), som förutom lodbössor också tillverkade sälsaxar. I boken *Allmogebössor* skriver Martin Johannesson (1994) om Söderlinds smide: "En annan stor produkt var fångstsaxar av olika slag. Det verkar som att en stor procent av norrlandskustens sälsaxar är tillverkade av Söderlind. Bilden visar en av de sälsaxar som han levererat ända till Tynderö i Medelpad".

Fångsthistoria

Sälsaxens utbredning

Sälsaxar var i användning ännu sent in på 1930-talet i min hemkommun Maxmo, där sälsaxar för övrigt tycks ha funnits i de flesta skärgårdsbyar. Från Replot meddelar H.R.A. Sjöberg 1925 att sälsaxen eller säljärnet, ett ”grymt mordverktyg”, fortfarande är i bruk.

Tuomi-Nikula (1982) som forskat i fiske och säljakt på den finska sidan av Bottenviken har kommit fram till att sälsaxar använts i Kelviå, Loh-teå och Himango, och utgår ifrån att de använts i samband med laxfiske. I kustbyn Ruotsalo i Kelviå strax norr om Karleby och det svenskspråkiga bosättningsområdet, påträffades i två gårdar (1980) sälsaxar, om vilka man visste att de varit i användning i början på 1900-talet. I Kalajoki, längst norrut i Tuomi-Nikulas undersökningsområde, har fångstmetoden varit okänd. Ännu längre norrut, i norra delarna av Bottenviken har man använt sälsaxar i samband med laxfiske enligt Juha Ylimaunu (2000). Han skriver att man utanför Kemi använt mycket stora, över 1,6 m långa, sälsaxar. Dessa har varit avsedda endast för fångst av gråsäl. Ylimaunu har också hittat en uppgift om att samer i början på 1800-talet skulle ha använt vargsaxar för att fånga sälar invid sina laxpator i Tana älv.

I vårt västra grannland skriver den redan citerade Sven Ekman (1910) att sälsaxarna används längs Norrlands hela kust, ”ehuru sporadiskt”, men ”under det senare årtiondet något allmännare än förut”. När Edvin Brännström gjorde en resa längs Norrbottenskusten 1933, för att bekanta sig med de norrbottniska fiskarnas jaktfärder, vilket sedan utmynnade i uppsatsen *Med säljägare ute på Bottnhavet*, konstaterade han att man ännu brukade sälsaxar på senhösten i Luleå skärgård (Sandön, Junkön).

I en uppsats om västerbottnisk säljakt skriver Ragnar Jirlow (1930) om sälsaxarna: ”De förekomma åtminstone i norra länshälften, där jag känner dem från Byske”. Enligt Jirlow skall sälsaxar ha omnämnts från Skellefteåbygden redan av Hülphers (troligen avses Abraham Hülphers som gjorde en resa genom Norrland 1758, min anm.)

Kom sälsaxen från Sverige?

På 1860-talet utgavs små häften, ”anvisningar”, i vilka man bl a framhöll vargsaxars lämplighet som sälfångstredskap.

J. U. Westberg från Vasatrakten omnämner i en skrift en viss typ av betessax för varg (av ett lispunds vikt och utrustad med tandskiva), som för-

▼ Detalj av gillerplanka; de flesta gillerplankor har skattat åt förgängelsen. © Leif Öling.

utom till fångst av varg även skulle lämpa sig för lo, räv och säl (se Borgström 1967). Sälssaxen kan alltså ha utvecklats ur vargsaxen.

Sälssaxen som använts i det botteniska området, speciellt i Botteniska vikens mellersta och norra delar, kan i likhet med andra säljaksredskap ha spridits via vattenvägarna - i endera riktningen. Den kände skolmannen och tidningsmannen Anders Swedberg (1832-1889) från Munsala, slår fast i en tidningsartikel som ingick i Huvudstadsbladet den 27 januari 1866, att sälssaxen kommit västerifrån.

Svedberg skriver i sin "Korrespondens från Österbotten", som är författad den 19 januari 1866: "Våra 'skärboer' ha i dessa tider hittat på en ny industrigen, eller rättare ett nytt slag av jagt." Längre fram i texten konstaterar han sedan: "Man har väl förut varit på vår ort hemmastadd uti skjäl fångst, såväl genom skjutning, som med nät; men detta nya sätt att med sax fånga sjödjuret har man först i sednaste tider lärt ifrån Sverige." Svedberg berättar att kustbyarnas smeder nu dagligen är sysselsatta med tillverkning av sälssaxar och är rädd för att förrådet av stål "i vår närmaste stad" (Nykarleby) kommer att bli uttömt.

Säl fångsten med sax är en välgärning både för den som fångar djuret och för sillfiskare i allmänhet, tycker Svedberg.

Nyttodjur och rovdjur

Sälén var en viktig naturresurs för skärgårdsbon. Kött, skinn och späck användes för eget bruk och överskottet kunde generera pengar. Samtidigt var sälén ett fiskätande rovdjur som förutom att äta upp fisken orsakade fiskarna ekonomisk förlust genom att riva sönder de moderna, allt effektivare - och dyrare - fiskredskapen.

Säl fångst med sälssax, som Jakob Näs skrev om, var bara en i raden av flera metoder som användes för att få bukt med "sälproblemet". Som redan antytts var Fiskeritidskrift för Finland, i början av 1900-talet, ett viktigt forum för diskussioner om hur man skulle gå tillväga för att minska på sälpopulationerna. Det framkastades många olika förslag på vad man borde göra. Någon kunde tänka sig gifthanvändning, vilket också förekom, någon annan att man skulle skjuta mot sälkobbarna från

en isbrytare utrustad med kulspruta "så skulle det blifva liggande tiotal af dem döda efter en enda salfva".

Redaktören för Fiskeritidskriften Oscar Nordqvist skriver under rubriken "Åtgärder för sälens utrotande", att isbrytarens stora kolförbrukning troligen skulle göra en dylik expedition allt för dyr. I stället kunde han tänka sig statens fiskeriångare "Nautilus" med vana hogländska eller österbottenska säljägare i besättningen. Dessa skulle under tiden februari-mars hinna döda åtskilliga hundratals sälar, vilkas späck och hudar åtminstone delvis skulle betala omkostnaderna för expeditionen. En annan åtgärd vore att betala ut premier, skottpengar, för dödade sälar.

Fångststatistik

Den färgstarke pastorn och fältprosten A. R. Hedberg, Starka Prästen kallad, som bl a verkade på Bergö på 1890-talet och kände därför till förhållandena bland fiskarna och sälskyttarna, hade stor andel i att skottpengar började utbetalas för dödade sälar. Som lantdagsman inlämnade han 1908 ett petitionsförslag till senaten om statsanslag till premierna, vilket också ledde till resultat. Efter Kejsarliga Senatens beslut för Finland av den 17 december 1908, började skottpengar utbetalas mot att man visade upp sälens nos- och svansskinn för länsman. Dessutom skulle blanketter lämnas in varur framgick sälararten, fångstättet m m. Premien uppgick till 5 mk det första året (1909), men höjdes allt eftersom; åren 1924-1927 låg den på 30 mk, 1928 höjdes den till 50 mk och förblev på denna nivå fram till kriget.

Fångststatistiken visar att säl fångsten med saxar var obetydlig jämfört med övriga jakt- och fångstmetoder. Under året 1909 då antalet dödade sälar stigit till 11 425 jämfört med ca 6 000 året innan, fångades endast 12 stycken sälar med sax. Under 10-årsperioden 1909-1918 då sammanlagt 126 168 sälar dödades - gråsälarnas antal uppgick till 34 472, resten var vikarsälar - hamnade 227 sälar i saxarna. I snitt fick man alltså årligen ca 12000 sälar, av vilka ett tjugotal gick i saxarna.

I Fiskeritidskrift för Finland (1932) redovisas fångsten för år 1931, som enligt Gottberg var då-

◀ Fångstutrustning som använts av Simon-Erik Flakholm. Vi lägger märke till gillerplankan eller -korsen, som användes för att gillra upp saxen, och sälstolen som sälssaxen fästes på innan den sänktes ner i djupet. Sälssaxarna tillverkades av lokala smeder. Den unika samlingen upprevaras vid Myrbergsgården i Vörå. © Leif Öling.

Fångsthistoria

lig beroende på den stränga och snörika vintern. Det traditionella sälskyttet bidrog med 4890 sälar (närmare 80 %) av totalt 6316 avlivade sälar. Antalet sälar som blivit klubbade eller fångade med sälnät, eller trasslat in sig i fiskarnas ryssjor och nät, överstiger också klart de med sax fångade. År 1931 fångades endast sex sälar med sälsax, av dem tre stycken i Oravais.

Värt att notera är också att sju sälar avlivats med gift 1931, enligt Gottberg skedde det i Kas-kötrakten. Vidare att jakt med sälhund förekom på utöarna i Finska viken, bl a på Tytärskär, Lövskär och Hogland. Samma författare uppger också att man fått 775 sälar i Ladoga och 16 stycken i Saimen.

Jakten var fattigmans hjälp i nöden

Trots det magra fångstresultatet och trots att sälfångst med sälsax var omständlig och till och med farlig, fortsatte man använda saxarna. Kanske var jakten fattigmans hjälpare i nöden, som Carl-Herman Tillhagen skriver i sin bok. Man behövde skinn till skor och väskor och sälspäck. Späck som sedan kokades till tranolja för att sedan användas vid behandling av båtar och trävirke utomhus, eller ersätta den dyra linoljan i målarfärg. När Jakob Näs skrev sin artikel hade seden att måla husen röda inte slagit igenom ännu, men han nämner i slutet av artikeln att han hört att man på Åland skulle ha använt sältranoljan till sådant och att den "befunnits vara mycket lämplig därtill och enligt påstående utmärkt hållbar".

Jakten blev fattigmans hjälpare i dubbel bemärkelse då skottpengar infördes för jakt på säl. När fiskaren lade ut sina sillnät kunde han samtidigt sänka ner sälsaxen. Hade han tur kunde han sedan bärga både sill och säl och kvittera ut skottpengar.

Säljärnet gillrades också för att hindra den skadegörelse som sälen åstadkom i sin jakt på de feta höstsillarna. Det var alltså i fiskeribefrämjande syfte. När man läser igenom äldre årgångar av Fiskeritidskriften får man intrycket att detta var det primära.

Sälsaxar användes ju även i samband med laxfisket, som vi redan konstaterat. I Budkavlen 4/1939 ingår en kortare artikel om sälar och sälfångst i Replot, som författats av Wilhelm Sjöberg 1932. Några rader citerade ur uppsatsen visar att

säljärnet även kunde användas i avskräckande syfte: "Om sommaren, och i synnerhet under hösten vid sillfisketiden, vistas vikarsälen vid de utsatta nätlagnorna. Sälen rycker då med munnen bort all den fisk, som fastnat på näten så att endast käkarna eller delar av sillens huvud bli kvar i maskorna. Fiskarna pläga då sätta ut säljärn eller saxar vid ena ändan av nätlagnorna. --- Då sälen dyker ned efter betet, slår ramen samman om djurets huvud. Man låter den döda kroppen sitta några dagar kvar i saxen för att skrämma andra sälar, som närma sig fiskredskapen".

Sälsaxen ersattes så småningom av moderna jaktgevär och idag hör sälsaxen "det grymma mordverkyget" till de jakt- och fångstredskap som är förbjudna. De få sälsaxar som finns kvar idag finns på museer eller i någon kall strandbod. Eller i tryggt förvar hos en lycklig ägare, som intresserar sig för säljaktens kulturhistoria. ♦

A white lowercase letter 'i' inside a light-colored circle, serving as an information icon.

Artikelförfattaren

Leif Öling är biologi- och geografilektor med intresse för det mesta som rör natur och hembygd.

Adress: Kimovägen 700, 66810 KIMO.

e-post: leifoling@netikka.fi

▲ Detalj på sälstolen. © Leif Öling.

▼ Vikare. © Håkan Eklund.

Källor och litteratur:

AKTIV NÄRKULTUR (utg.): Hammaren och städet. Smeder och smedjor i Malax. Vasa 1990.

BORGSTRÖM, C.A.: Finlands jaktlitteratur under kvartsseklet 1850-1874. Helsingfors 1967.

BYAFORSKNINGSGRUPPEN I KANTLAX (utg.): Kantlax, en kustby. Nykarleby 1990.

– Kantlax, en kustby II. Nykarleby 1995.

EKMAN, SVEN: Norrlands jakt och fiske. Uppsala 1910.

GOTTBERG, G.: Sälstatistik för år 1909. Fiskeritidskrift för Finland 1910:9-12.

– Säl fångsten år 1931. Fiskeritidskrift för Finland 1932:8-9.

HÄMÄLÄINEN, ALBERT: Hylkeenpyynti keskisen Pohjanlahden suomenpuoleisella rannikolla. (Finska fornminnesföreningens tidskrift XXXVII:2). Helsingfors 1929.

JIRLOW, RAGNAR: Västerbottensk säljakt. I: Västerbotten 1930. Umeå 1930.

LAGERFJÄRD, ARNOLD: Bottniska bössor. I: Svenska Vapenhistoriska Sällskapets Skrifter Nya serien XX Stockholm 2005. Norrköping 2005.

NYSTRÖM, LARS: Alg, pytare och skridstång. Säl fångstens och säljaktens terminologi i finlandssvenska folkmål. Helsingfors 2000.

NÄS, JAKOB: Något om säl fångst med sax. Fiskeritidskrift för Finland 1903:1.

SJÖBERG, H.R.A.: Säljakten i Replot ävensom några vid densamma använda redskap. Fiskeritidskrift för Finland 1925:3.

SJÖBERG, WILH.: Säl och säl fångst i Replot. Budkavlen 1939:4. Åbo 1939.

TILLHAGEN, CARL-HERMAN: Allmogejakt i Sverige. Stockholm 1987.

TUOMI-NIKULA, OUTI: Keskipohjalaisen kalastajan vuosi. Vammala 1982.

YLIMAUNU, JUHA: Itämeren hylkeenpyyntikulttuurit ja ihminen-hylje-suhde. Helsinki 2000.

ÅKERBLOM, K.V.: Bemärkta allmogemän. I: Lantbruket i Österbotten. Vasa 1954.

De första åländska jaktföreningarna

TEXT: NILS STORÅ

På 1880-talet görs de första försöken att åstadkomma en organiserad jaktvård på Åland, efter den tidens uppfattning om vad jaktvård innebär och syftar till. Att vårda jakten och skydda de matnyttiga villebråden var syftet med den av postförvaltaren Uno Godenhjelm 1881 startade Åländska jaktföreningen.

Föreningen verkade huvudsakligen i Mariehamn och ville, som det hette, garantera jaktens vård på stadens mark. Genom ett ordnat jaktväsende skulle man befrämja bibehållandet och förökandet av nyttigt villebråd, liksom också sångfågellarna i stadens omgivning. I ledningen stod en direktion och ombud utsågs i kommunerna. I huvudsak bestod föreningens medlemmar tydligen dock av stadsbor vilkas huvudintresse den tiden, liksom på annat håll, gällde jakten som sport. Till den centrala verksamheten hörde utbetalandet av skottpengar för dödade rovfåglar och hösten 1881 arrangerades en vargjakt med en inkallad sakkunnig. Föreningen blev kortvarig. Den avtynade 1893. Tyvärr saknas uppgifter om antalet medlemmar. En bredare folklig förankring hade föreningen inte.

KORT EFTER att jaktföreningen lagts ned grundades en ny förening, Ålands jaktvårdsförening, åtminstone till namnet med ökad betoning av jaktvården. Föreningen konstituerade sig den 2 februari 1895, då telegrafchefen L.A. Landgren

valdes till styrelsens ordförande.

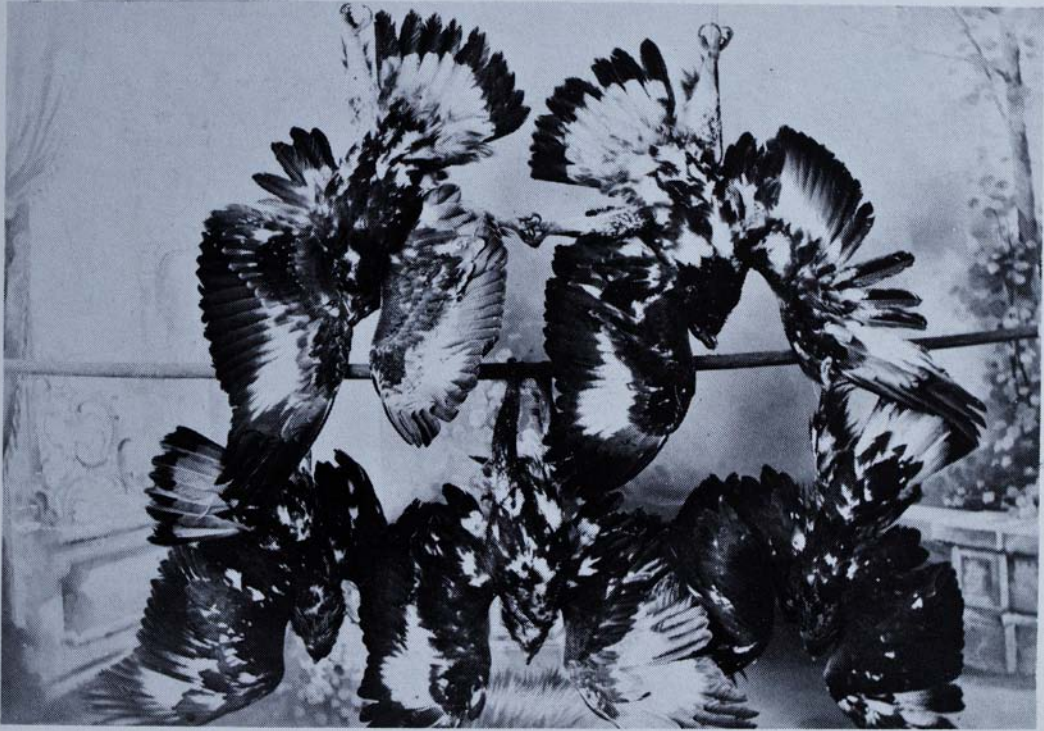
Viceordförande blev postförvaltaren Godenhjelm, som blev själen också i den nya föreningen. Godenhjelm var en av de främsta duvtränarna i landet, som tränade upp brevduvor och med stort intresse ägnade sig åt postbefordran med brevduvor. Ett utslag av hans intresse var att den nya föreningen började utge ett flygblad med namnet "Brefdufvan", vars redaktör han blev. Föreningens uppgift var att arbeta för en ordnad jaktvård, med en huvuduppgift att utbetala premier för dödade rovfåglar och andra rovdjur. År 1899 hade föreningen 60 medlemmar, flertalet tydligen stadsbor med intresse för jakten som sport. Man hoppades bli kunna återinföra "den fina jaktporten rävjakten" och också ge "herrar jägare" möjlighet till raphönsjakt. På programmet stod också målskjutningstävlingar.

LIKSOM i den tidigare jaktföreningen handlade den centrala verksamheten om viltvården. Den allmänna uppfattningen var att man gynnade viltvården bäst genom att verka för "utrotningen av alla för vildnaden skadliga djur". Liksom i den tidigare jaktföreningen blev utbetalandet av premier för dödade skadedjur därför en huvuduppgift. Redan under det första verksamhetsåret utbetalades premier för 54 större rovfåglar, däribland 18 örnar. Föreningen kunde glädjas åt att rovdjuren redan minskat, då det i januari 1896 konstaterades en riklig tillgång på hare och orre på stadens torg.

UNDER DE FEM verksamhetsåren till slutet av 1898 hade föreningen utbetalat premier för dödade 3 örnar, 22 örnungar, 13 pilgrimsfalkar, 13 falkungar, 44 duvhökar, 1 fiskgjuse, 1 kärnhök, 6 sparvhökar, 58 ugglor (berguvar, fjäll- och kattugglor) samt 7 sommarrävar.

När en ny jaktförordning 1898, som trädde i kraft från början av följande år, ålades kommunerna och staten att utbetala rovdjurspremier, började föreningen snart förlora sin betydelse. Man försökte i stället öka satsningen på inplantering av nyttigt villebråd, men med ringa resultat. Personer inom föreningen stod sedan 1890-talets början bakom ett flertal försök att inplantera raphöns. Andra planer torkade in. När Godenhjelm avled 1903 lades föreningens verksamhet slutligt ned. Inte heller nu hade strävandena fått en bredare anslutning.

I stället gav jaktförordningen 1898 nya möjligheter för en ordnad jaktvård, då jordägare kunde slå sig samman och bilda jaktvårdsföreningar. ♦

5 kungsörnar skjutna i Eckerö Torp 1878. (Ur Berndt Godenhielms fotosamlingar)

- ▲ Fem unga kungsörnar från Lappland skjutna på Åland under höstflyttningen. Eckerö 1878. Ur Berndt Godenhielms fotosamling i "Jaktminnen från Åland" (1987).

Artikelförfattaren

Nils Storå är folklivsforskare, pensionerad professor i nordisk etnologi vid Åbo Akademi.

Adress: Vårdbergsgatan 8 C 53, 20700 ÅBO

e-post: nils.stora@abo.fi

Artikeln har tidigare ingått i Jakten och viltvården i landskapet Åland (Ålands landskapsregering 2009).

Stor efterfrågan på kvalitetsjakt

TEXT & BILD: HÅKAN EKLUND

I februari är det gott om utrymme i skärgården, inte en levande själ så långt ögat når. Halvvägs ut till Silverskär gör Johan Mörn en sväng med svävaren och stannar till vid Österörarna: färska lospår på isen! Spåren kommer rakt över Boxöfjärden från fastlandssidan och försvinner in på holmen.

VI TAR PAUS för att prata jakt en stund. Att det är många som skulle komma till Åland på "storviltsjakt" på lo, förstår vi båda. Samtidigt är det tragiskt att notera att så många i tidningsdebatter bara ser på rovdjur som "ohyra", när det handlar om våra finaste och mest spännande däggdjur – en förnyelsebar resurs.

Johan har god erfarenhet av jaktarrangemang som en del av sitt turistföretag och ser bara en mängd möjligheter.

- Vi har goda erfarenheter av kvalitetsjakt på rådjur och gråsäl. Initialt trodde vi att det gällde att försöka begränsa skjutandet, men det visade sig helt tvärtom. Alla gästjägare var så försiktiga, att vi som arrangörer måste hjälpa till för att vi skulle få en smakbit ...

- Det finns stor efterfrågan på bättre paketerad jakt med fint boende, hög service och vällagad mat. Men det gäller att hitta varandra, och beskriva vad man kan leverera i form av boende och så vidare.

Och på "billig jakt" och bytesjakt, det vill säga jakt som bytes mot annan jakt, finns hur många som helst i kö.

- Jakt på mårddhund, räv och hare vore också roligt att arrangera säger han. Och skarvjakten är toppen!

JOHAN SÄGER att det finns stora möjligheter för jaktturism om man kan skapa ett fungerande samarbete mellan markägare jaktlag och turistföretagare. Samarbete är ett måste eftersom få har all infrastruktur på ett ställe, som bra boende, mat, jaktmarker, villebråd, kunniga jägare och goda

hundar. Speciellt skärgårds kommunerna på Åland skulle ha fina möjligheter. Flaskhalsarna är att områden med sammanhängande arealer är begränsade.

VI KÖR VIDARE ut till Sviskär för att kolla in den ensamma eremitstugan på holmen, att allt är ok. På vissa öar i området har skogsmård lärt sig att ta sig in i sommarstugor och rumstera om ordentligt; här är allt i sin ordning. I den timrade stugan, byggd i gammal stil, finns fyra bäddplatser och vid stranden finns en vedeldad bastu inkilad bland klipporna. Här kan man koppla bort från världen utanför och bara njuta av ett enkelt men kvalitativt skärgårdsliv ensam på en egen ö, utan el och rinnande vatten. Den som inte själv vill laga sin mat kan få matkorgar beställda från Silverskär.

▲ Lospåret på Boxöfjärden. © Håkan Eklund.

Mera om Silverskär på
norra Åland hittas på
nätet:
www.silverskar.ax

▲ I eremitstugan på Sviskär är lyxlivet det naturnära. © Håkan/Eklund.

IDAG ÄR SILVERSKÄR med sina 32 hektar ett turistparadis för den som gillar god smak i en genuin skärgårdsmiljö. Här finns många olika byggnader och boende att välja mellan, med totalt 48 bäddplatser. I nybygget Ladugårds finns förutom fyrastjärniga hotellrum utrymmen för konferenser och kalas. Silverskär är ett ypperligt alternativ för företag och sällskap som vill hålla möten och konferenser i total avskildhet, ändå uppkopplade till resten av världen via internet. Till Mariehamn är restiden med båt och bil 45 minuter; den som har brättom kan också utnyttja helikopterservice.

INNE I DEN GAMLA gården Mellangårds på Silverskär fotograferar jag fina fjädervettar av ejder och svärta. I ett hörn vid den öppna spisen står en gammal handsmidd sälbössa och i taket hänger bröd på tork. Här levde kronobåtsmannen Michael Mattson Lax (född 1744) och hans ättlingar ett enkelt och strävsamt fiskarliv fram till 1950-talet. Inredningen är pietetsfullt bevarad; allt är vackert, genuint och stiligt. Här finns tre sovrum för 6 per-

soner i ett äkta skärgårdshem.

Ute på båthusväggen hänger enorma gäddhuvuden och en massa skarvfötter.

- Skarvjakt är riktigt roligt, säger Johan. Den kan man bedriva under sensommar och tidig höst. Om jakten är lyckad kan man få stora mängder riktigt gott kött. Köttet kan tillredas helt vanligt på många vis, men är riktigt smakligt blir det om man bryner det och sedan puttra i smör och stekt lök, samt lite grädda.

- Smaken ligger mellan sjöfågel och vilt som rådjur och älg. Otroligt gott! Kocken Viktor Eriksson här på Silverskär har många fina recept, säger Johan. ♦

▲ Företagaren Johan Mörn har stor erfarenhet av jakt- och fiskearrangemang i skärgården. © Håkan Eklund.

▲ Storstugan i Mellangårds andas gammalt genuint skärgårdsliv. © Håkan Eklund.

i

Artikelförfattaren

Håkan Eklund är tidskriftsredaktör (och liksom Johan Mörn utbildad skogsbruksingenjör).

I sin beskrivning över Åland 1795 berör provinsialläkaren F W Radloff också jaktens betydelse och framhåller särskilt sälfångsten och sjöfågelskyttet.

Sälfångsten är en näringsgren som ofta ger rikt utbyte och sjöfågel skjuts i myckenhet i Föglö och Kökar, både till husbehov och till avsalu i Stockholm. Den övriga jakten spelar enligt Radloff en liten roll. Av rävar, harar och skogsfågel skjuts och fångas obetydligt, skriver han, och denna jakt "utgör ingen näringsgren".

DEN SOM FÖRDJUPAR SIG i den åländska jaktens långa och brokiga historia finner att Radloff med rätta betonar de martimt präglade jaktformernas betydelse. Hans uppgifter tillkom efter den mer än 200 år långa tid, 1537-1762, som Åland utgjorde en kunglig jaktpark och kronopark. Under denna tid var de viktigaste villebråden, högvilt som älgar, hjortar och rådjur, förbehållna konungen och kronan, samt på vissa villkor också adeln. Rådjuren ansågs vara konungens djur framom andra, men på Åland var det älgen som spelade den största rollen. När det gäller djurvärlden på Åland, konstaterar Radloff att älgar "fordom" varit talrika, men "nu" var helt utödda.

Huvudorsaken var, som han nämner, att svenska regeringen inför ryssarnas anfall 1714 lät skjuta alla älgar som kunde påträffas på Åland. De återstående älgarna dödades av ryssarna. Den sista skall ha skjutits i Lemland 1778. "Numera", skriver han, finns "inga högdjur" i detta landskap. Det fanns varken älgar eller rådjur när Radloff bedömde jaktens betydelse.

DET KRÄVDES upprepade förbud mot tjuvjakt, men trots skärpta straff förekom överträdelser bland lokalbefolkningen. Ursprungligen hade det rätt fri jakträtt, men redan i de tidiga landskapslagarna från 1200-talet och början av 1300-talet, framstår rätten till jakt i hög grad som knuten till de jordägande, d v s bönderna. Att jaga på annans mark ledde till böter. Något friare var förhållandena på allmanningarna. På byns gemensamma mark hade endast de jordägande i byn jakträtt,

▼ Att skjuta älg, som var ett kungligt högdjur, kunde leda till dödsstraff på Åland. Älgo med kalv, Oravais slagfält 2012.
© Håkan Eklund.

Tidig jakt på Åland - jakten, jakträtten och villebråden

TEXT: NILS STORÅ

men på härads- och landskapsallmänningar även andra än jordägare.

Särskilda fridslysningstider under året gällde för olika slag av villebråd, t ex för ekorre, mård och lekatt (hermelin) från Midfastan till Allhelgona (månaderna mars-oktober). Det angivna syftet var att skona villebrådet under känsliga årstider, på det att djur och fåglar "måge föröka" sig. Rovdjur som varg, räv och lo kunde dock dödas fritt, under hela året. Här hade den folkliga jakten lovligt villebråd och enstaka skinn av lo och räv hörde tidigt till de varor som från Åland fördes till Stockholm. Mård och utter har tidvis även räknats till rovdjuren.

I DE TIDIGA LAGARNA ingick med tiden också stadganden om kungens enskilda jakträtt, en regalrätt som i början gällde jakten på rådjur, men snart också andra högdjur: kronhjort och älg. Protester från böndernas sida mot att allmogejakten inskränktes, hjälpte inte.

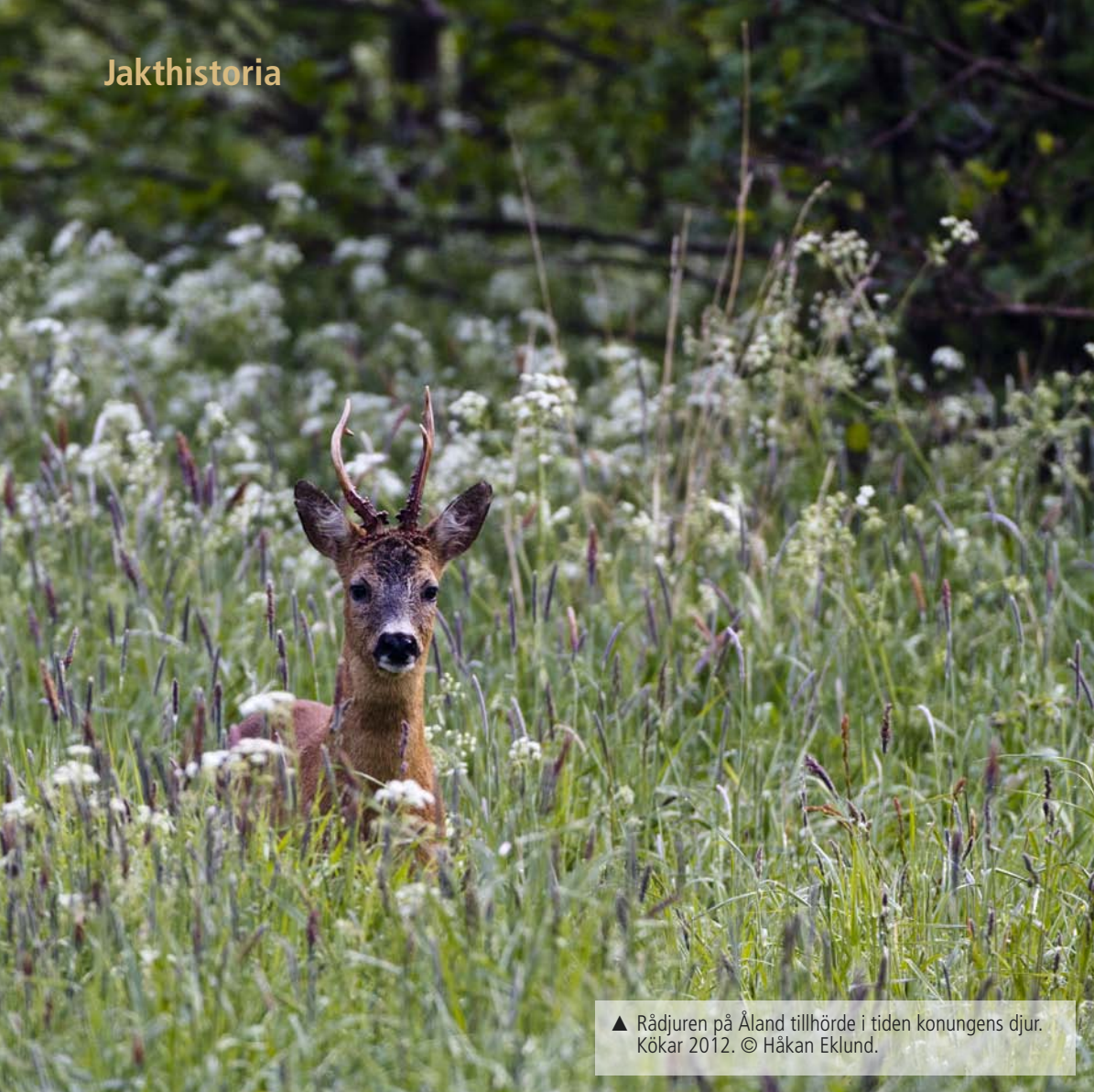
När också adeln senare fick särskilda jakträtigheter minskade den folkliga jaktens möjligheter ytterligare. År 1647 fick adeln rätt att bedriva jakt även utanför sina egna marker.

Redan innan jaktparken kom till bedrevs kunglig jakt på Åland av utsända skyttar, vilkas uppgift var att förse det kungliga hovet med villebråd och skinn. Som en sådan viltskytt (Willskytt) nämns Eric Holst på Åland 1531. Senare omtalas andra jägare som kronans djurkarlar, lantjägare och kronoskyttar. Beslutet att göra Åland till en kunglig jaktpark sammanhängde med missnöjet mot riksrådet Ivar Fleming som innehade Åland i förläning. År 1537 meddelade Gustav Vasa att förläningen skulle indragas till Stockholms slott, dels för att säkra tillförseln av kalk och ved, dels för råjaktens skull.

De jakter på Åland i vilka kungen själv deltog var inte många. Mest känd - tack vare Pacius opera "Kung Carls jakt" - är den älgjakt som ägde rum den 31 augusti 1671, med den unga Karl XI och hans följe som deltagare.

TILL JAKTPARKEN hörde även en djurhage eller djurgård, anlagd vid slottet Kastelholm, och dessutom ett 20-tal särskilt avgränsade, fridlysta jaktområden, spridda över Fasta Åland. Områdena var bevakade och tjuvskytte bestraffades strängt. En stor del av ålänningarna berördes härigenom direkt av parkförhållandena.

Djurhagen omtalas också som "horthage" och

▲ Rådjuren på Åland tillhörde i tiden konungens djur. Kökar 2012. © Håkan Eklund.

1559 fanns där både rådjur och hjortar, men betydligt bättre lyckades uppfödningen av älgkalvar där. Med djurgården ville man säkerställa de lokala djurbestånden, vilka lätt blev överbeskattade. Älgkalvar infångades under årliga älgskall, i vilka allmogen var skyldig att medverka. Från Kastelholm kunde älgkalvar tidvis föras till andra djurgårdar för att förstärka stammarna där. Upprepade försök gjordes att flytta över hjortar och rådjur till Kastelholm från djurgården i Stockholm, men med ringa framgång.

UNDER 1500-TALET fanns det sannolikt en någorlunda stark lokal stam av rådjur på Åland. Kungens jägare Sven uppges 1545 ha nedlagt 136 rådjur för kungens och hovets behov. Mycket tyder på att denna jakt, som inbringade 23 tunnor

saltat kött och 126 hudar, kom att skada beståndet. Stammen minskade tydligen kraftigt och vissa år hämtades också rådjur utifrån till djurgården. Så skedde bl a på 1620-talet, men därefter nämns inga rådjur på Åland förrän i ny tid. Radloff nämner inte rådjur i sin redogörelse för djurvärlden på Åland i slutet av 1700-talet.

HJORTAR omtalas endast sporadiskt på Åland. Som nämnt fanns det 1559 både rådjur och hjortar i djurgården vid Kastelholm. År 1608 utanordnades här 10 tunnor korn för hjortar hämtade från Stockholm. Tydligt misslyckades inplanteringsförsöken, men trots att kronhjortar inte förekom i större antal fick hjorten plats i Ålands vapen. Till 1951 bar hjorten ett halsband som vittne om att djuret hölls i fångenskap.

Försök gjordes också att inplantera renar på Åland, men hur det gick med de 20 renar som enligt kunglig befallning 1583 skulle inköpas i Lappland och över isen samma år skulle drivas till Åland, är inte känt.

UPPFÖDNING av älgkalvar bedrevs tydligt med framgång, eftersom man i olika repriser kunde överföra unga älgar till djurgårdar utanför landskapet. Flertalet älgkalvar infångades i Lemland, där allmogen var skyldig att delta i de återkommande älgskallen. Framför allt bedrevs älgjakten för den svenska krigsmaktens behov. Älgkötet och hudarna var viktiga förnödenheter. Av hudarna tillverkades slitstarka handskar, bälten och skyddande kyllor. År 1635 sköts inte mindre än 100 älgar på Åland, vilkas kött, insaltat i tunnor, sändes till garnisonerna i Wismar och Stralsund. Älghudarna fördes till Stockholms slott.

BROTTSMÅLEN gällande tjuvskytte är rätt många och återspeglar lokalbefolkningens protest mot de kungliga jaktprivilegierna. Trots allt strängare straff, överträdde jaktförbuden – även då dödsstraff hotade. Det behövdes en rad förordningar och kungliga brev för att stävja det tjuvskytte som förekom. Ofta var det svårt för myndigheterna att påvisa tjuvskyttet, då bytet gömdes undan. Ett flertal fall omtalas där hela älgkroppar sänktes ned i vattendrag.

Den som dödade en av kungens älgar löpte risk att bli bestraffad med döden, men såvitt man vet utmättes dödsstraffet aldrig. I stället kunde det omvandlas till landsförvisning, antingen till Ingermanland - som var den tidens Sibirien - eller till kolonin Nya Sverige i Nordamerika. Förmildrande omständigheter beaktades också.

Två män från Lumparland hade 1569 dödat en älg, men benådades för sin fattigdoms skull.

TJUVSKYTTAR kunde också benådas om älgmordet skett i ungdomligt oförstånd. Ibland kunde en tjuvskytt dömas att sona brottet med sex oxar.

Det var inte bara dödandet av älgar som ledde till stränga straff. I ett kungligt brev 1572 kungjordes att om någon upprepade gånger sköt hjortar, rådjur, harar eller andra djur på Åland skulle han straffas med döden om han var bonde, men med förlust av sina jordegods om han var frälse.

Kungens jägmästare och skyttar hade inte bara bevakningsuppgifter. Till exempel år 1608 fick jägmästaren i uppdrag att fälla 10 älgar och 20 rådjur,

samt så många harar som han bara kunde komma över, dock utan att skada det lokala beståndet.

NÄR EN JÄGERISTAT med en hejderidare - en ursprungligen beriden jägmästare - i spetsen tillstattes 1613, började de kungliga jakträttigheterna bevakas med större stränghet. År 1620 utfärdades ett nytt kungligt förbud mot att fälla älg på Åland. Det strängt formulerade förbudet stadgade fortfarande om dödsstraff. Bötfull blev den som bara skrämde en älg eller siktade på en älg, också om älgen inte fick skador. Böta fick också den som kände till att någon fällt en älg och inte rapporterade om detta till myndigheterna.

På jägmästaren ankom att se till att ingen dristade sig till att fälla några djur, vare sig älg, hjort, rådjur, eller annat villebråd. För att skydda de kungliga högdjuren för rovdjurens angrepp gav kronan år 1610 i uppdrag åt två loskyttar, som sändes till Åland, att där skjuta så många lodjur som möjligt.

ÅTERKOMMANDE vargskall genomfördes, i vilka alla kreatursägare, inte bara bönder, var skyldiga att delta - med ett vargnät av bestämd storlek. Till jägeristaten hörde ett flertal skullfogdar och underskullfogdar med särskilda uppgifter i fråga om vargskallen.

Jaktparken vållade problem av olika slag för den åländska lokalbefolkningen. Redan 1613 kom ett kungligt påbud som syftade till att "stövare" och andra hundar skulle hopsamlas och föras bort från Åland. Allt emellanåt upprepades förbudet att låta hundarna springa lösa. År 1646 utfärdades förbud för bönder att använda bössorna, men efter klagomål upphävdes förbudet - med villkoret att inga förbjudna djur fick skjutas.

För den åländska lokalbefolkningen framstod de fridlysta älgarna närmast som skadedjur, då de fritt kringströvande djuren åstadkom stora skador på grödorna.

MED ANLEDNING AV den åländska allmogens besvär 1762 upphörde Åland att vara kronopark, även om landskapet ännu senare kallas kronopark. En Johan Ruht (Ruth) nämns som lantjägare på Åland 1760, då han var bosatt på Haga kungsgård. Jägeristaten bibehölls, men med uppgifter som alltmer gällde övervakningen av skogarna. Till staten hörde därför också skogvaktare. Vargskallen förblev en viktig uppgift.

När kronoparken lades ned fanns som nämnt

▲ Rävskinn, Anne Blomqvists hus, Simskåla 2012.
© Håkan Eklund.

inga högdjur kvar på Åland. De viktigaste djuren, älgarna, hade utrotats i samband med Stora ofreden. Under ett enda år skall 280 älgar då ha nedlagts, den sista som nämnt 1778. I praktiken avskaffades de kungliga privilegierna inte förrän år 1789, då jakträtten återgick till de jordägande bönderna.

VARGSKALLEN spelade en stor roll även efter det att kronoparken lades ned. Allt emellanåt blev också böndernas boskap, som då hade skogen som betesmark, angripen av vargar. Kring år 1800 åstadkom vargar stor skada och år 1803 uppges att man försökt komma åt vargarna på många olika sätt: skalljakt med nät, varggropar, fällor och luder, men med klen resultat. I de fastäländska socknarna dödade vargarna 1803 bland annat 400 får och lamm, 47 kor och 5 hästar.

I samband med vargskallen kunde bytet ofta bli rävar och enstaka lodjur. När skottpengar började utbetalas lades vikt vid att dödandet skett "utanför skall". Vid ting i Saltvik 1815 uppvisade en jägare, en f d kronobåtsman, örönen av 51 rävar som han "utom skallgång fångat och dödat" och fick därför

de skottpengar han begärde.

ÄVEN OM SMÅVILTJAKTEN inte var helt fri, har den, som exempel visar, åtminstone tidvis haft betydelse inom allmogejakten. I jämförelse med älgjakten var denna jakt betydligt svårare att övervaka.

Av småviltet har harar hört till de viktiga vilbråden på Åland, trots förbuden under kronoparkens tid. Hararna gav ju både kött och skinn. Redan på 1530-talet upptar de åländska skattböckerna harar som en allmän skattepersedel. På 1600-talet anställdes drevjakt på harar som fångades i särskilda harnät eller i snaror. Under följande århundrade omtalas skjutna harar som salufördes i Stockholm. Senare, på 1870- och 1880-talen betecknades haren och örren ofta som det enda matnyttiga villebrådet i Ålands skogar. Vårvintern 1874 kunde man enbart från Eckerö sända 540 harar och 295 par orrar till Sverige.

BLAND PÅLSDJUREN var uttern enligt Radloff sällsynt på Åland, trots att den varit föremål för jakt långt tidigare. På 1500-talet motsvarade värdet av ett utterskinn sex hermelinskinn eller en halv älghud. I annat sammanhang uppges att uttrar fanns talrikt i skärgården i början av 1800-talet. På 1820-talet fick man ett högt pris för en "äkta" utterpäls, som värderades lika högt som en tunna råg. Jakten ledde då till att uttrarna nära nog utrotades. Tidvis har uttern som nämnt betraktats som ett skadedjur.

Till de pälsdjur som ibland har varit föremål för jakt på Åland hör även hermeliner, mårdar och ekorrar. Radloff uppger att mården, liksom uttern, är sällsynt. Om hermelinen har han ingen uppskattning. Ekorren skall ha införts till Åland 1836 - med en vedlast till Lemland från Finland. Ett hinder för skinnhandeln var dock att skinnen måste överlämnas till jägmästaren, som då bestämde priset.

BLAND SKOGSFÅGLARNA nämns i äldre tider främst orrar. Tjädtrar och järpar, som är vanliga både i öster och väster, saknas enligt Radloff helt på Åland. Under 1600-talet utdömdes i ett flertal kända fall böter för orrar som skjutits eller fångats med snara "i konungens park". I nyare tider kan särskilt nämnas den s k Ålandsfågeln, som utbjöds i Stockholm på 1860- och 1870-talen. Det handlade här framför allt om orre, som såldes under en säsong då orrjakten i Sverige var förbjuden.

MOT BAKGRUNDEN av de stränga överhetliga förbuden är det förståeligt att den folkliga jaktens ekonomiska betydelse huvudsakligen kom att gälla villebråd utanför kronans jaktområden och särskilt viltet i skärgården. Säl fångsten spelade en viktig roll på Åland redan innan den kungliga jaktparken kom till. Skriftliga urkunder från 1300-talets början berör det tionde som ålänningarna erlade för säl fångsten. Vid den tiden fångades säl tydligen ofta med nät och ännu under 1500-talet, då eldvapnen småningom börjar sprida sig, var säl fångsten med nät vanlig. Den tiden kunde fångsten inriktas på tre olika sälarter; gråsäl, vikare och knobbsäl eller morungar. På Kastelholm hade slottets sälkarlar med hjälp av fyra drängar det året bli kommit över 2 gråsäl, 97 vikarsäl, 34 morungar och 6 kutar, vilka tillsammans givit 139 hudar.

MÅNGFALDEN jakt- och fångstmetoder som har använts av åländska säljägare under säljaktens långa historia vittnar om den intensiva jakt som genom tiderna har bedrivits på säl. Säl har trots fredningstider jagats och fångats praktiskt taget året runt, framför allt i skärgården. Innan sälbössorna på 1600-talet blev vanliga fångades vikare och morungar ofta med nät vid öppet vatten. Gråsäl togs särskilt vintertid med harpuner (säljärn) under långa färder ut i sälisen. Tidigt på våren, ofta i mars månad, begav sig talrika åländska sälskytter med lätta sälkällkar ut till de yttersta havsklipporna och därifrån vidare ut i havsisen. Bakom bruket att gå ut i sälisen låg delvis de rättsliga förhållandena. Fångsten med nät tvärs över grynnor i inre vikar berörde ofta jordägarnas rätt.

SÄLJAKTENS BETYDELSE låg delvis i det mångsidiga utnyttjandet av sälen. Av sälarna erhöles späck och hudar som kunde avyttras i Stockholm och inom mathushållningen nyttjades både kött, blod och inälvor. I äldre tider kokades sälspäcket inte till tran på Åland. Det ansågs lika förmånligt att sälja späcket oberett. Året 1849, som har nämnts som ett gott sälår under senare tider, dödades 1 995 säl på Åland. Mer än 1 500 säl dödades ännu år 1928, av vilka drygt 300 var vikarsäl, resten gråsäl. Till en nyare tid hör uppfattningen av sälarna som skadedjur, för vilkas dödande skottpengar en tid utgick.

SJÖFÅGELFÅNGSTEN kunde vid sidan av säl fångsten spela en ekonomisk roll. Innan eldvapnen i mitten på 1500-talet började spridas bland all-

▲ Alfågelvevter, Anne Blomqvists hus, Simskåla 2012.
© Håkan Eklund.

mogen fångades alfågel och andra arter bli a med nät, uppspända i luften tvärs över smala sund. En bidragande orsak till sjöfågel fångstens betydelse var att skärgårdsborna i 1600-talets jaktlagar beviljades undantag från fridlysningstiden. De som bodde i skärgården hade rätt att fånga sjöfågel med nät under hela året. Även här berördes dock markägarnas rätt, liksom i fråga om sjöfågelskyttets skjutvärn, vettaskårorna.

Redan 1565 omtalas också enstaka fågelskåror, som kan ställas i samband med vettaskyttet, eller sjöfågelskyttet med hjälp av lockfåglar. Även om sjöfågeljakt i skärgården har bedrivits både vinter, vår och höst har den viktigaste jakten utgjorts av vårens vettaskytte: vid en tidpunkt då den enformiga vinterfödan tagit slut och behovet av färskt kött blivit alltmer brännande.

DE GLIMTAR som här har givits om säl fångsten och sjöfågelskyttet kan bara ge en antydning om den betydelse som dessa jaktformer har haft i den åländska jaktens historia. På ett annat plan än det ekonomiska ligger deras betydelse i gångna tider för det viktiga steg när en yngling blev man. Att klara sig under en ofta strapatsrik färd ut i sälisen eller att kunna hantera bössan i vettaskåran betraktades i gångna tiders manssamhälle som en förutsättning för att en yngling skulle erkännas som vuxen. ♦

Artikelförfattaren

Nils Storå är folklivsforskare, pensionerad professor i nordisk etnologi vid Åbo Akademi.

Ludvig Munsterhjelm - en klassiker inom svenskspråkig jaktlitteratur

TEXT: HÅKAN EKLUND

▲ Sonen Björn Munsterhjelm i Helsingfors, hösten 2012.
© Håkan Eklund.

Ludvig Munsterhjelm (5.2.1880-19.7.1955) hör till klassikerna inom den svenskspråkiga jaktlitteraturen. Han är en av de mest erfarna skogsmän, jägare och fiskare som vandrat i nordiska marker och i tryck skildrat sina upplevelser från dessa. I samlingsverket **Svensk jakt förr och nu** (1960), sammanställd av Anders E. Ramsay, är han en av de 18 nordiska jägare och jaktskildrare som presenteras på 406 boksidor.

Tyvärr är Munsterhjelm helt okänd bland yngre jägare i Finland; de skulle ha mycket att lära från honom. Han kunde allt som var värt att veta om det han jagade, som han bredvilligt delat med sig om i sina böcker. Hur många av dagens jägare kan till exempel skilja på järphanens och -honans vissling? Och dessutom härma dem med en hemlagad järppipa?

MUNSTERHJELM kunde jaga, skriva och förstod sig på natur långt utöver det jaktbara. I tiden var också en ofta anlitad föredragshållare. Konstnären, poeten och författaren Björn von Rosen (1905-1989) säger i inledningen till sin antologi *All världens jakt* (1946): *"När Munsterhjelm är som bäst, får själva kargheten i hans stil något av karaktären hos de ödemarker där hans jaktscener oftast utspelas"*. Ibland hittas en del av hans böcker ännu på antikvariat, speciellt i Sverige (www.bokborsen.se); den som hittar – köp, läs och njut. Munsterhjelm's böcker är för länge sen utgångna från förlagen och många är även antikvariatiskt svåråtkomliga. Någon borde ta initiativ till att på nytt ge ut en del av hans böcker, eller göra en samlingsvolym med plock ur olika böcker. Det är länge sedan någon finlandssvensk ens närmelsevis har kunnat skriva om jakt som Munsterhjelm, och ingen har varit mera produktiv.

UNDER SINA PRODUKTIVA år var han också mera känd i Sverige än i Finland och en stor del av hans böcker utkom på rikssvenska förlag. Endast ett fåtal har översatts till finska. Han var gift med norskan Ida (f. Holmboe) som han hade träffat i Tromsö i samband med hans första resa till Spetsbergen, och han bodde och verkade i Sverige och Norge under olika representer. Men i Tavastland var han född och upp vuxen och det var här han hade sina hemmarker som han dokumenterat i otaliga jaktberättelser.

Under många år (1919-22,1925-30) var han också redaktör för den finlandssvenska publikationen *Tidskrift för Jakt och Fiske* som han själv etablerat, och hann också vara chefredaktör för *Tammerfors Aftonblad* (1925-27). Dessutom startade han en av de första silverrävfarmerna i Finland.

Munsterhjelm var också en inbiten sportfiskare. För oväntat många jägare och jaktförfattare är fisket inget som intresserat dess mera. Annat var det med Munsterhjelm, få jägare har nått det fiskekunskande som han och få har skildrat sportfiske som han. För honom fanns inga gränslinjer mellan jakt och fiske. Några av hans mest välskrivna böcker handlar om fiske; hans sista bok *Fiskarglädje vid älv och sjö* (1952) är en litterär pärla.

DET MESTA av LM: s jaktrelaterade kvarläten-skap har sonen Björn skänkt till jaktmuseet i Riihimäki där man också hedrade Munsterhjelm med utställningen *Jägarlifvet är härligt* 19.3-17.5.2009. Själv har jag besökt Björn Munsterhjelm (93 år) i Helsingfors för att kunna låna böcker som inte längre går att få tag på, och haft intressanta diskussioner med honom om hans pappas stora jaktintresse. Att vara barn till en författare är som känt inte alltid lätt, i ett sånt hem gäller det att vara tyst, att "tassa omkring på tå", att inte störa – det gällde också hos Munsterhjelm.

- Däremellan var han världens bästa och mest omtänksamma far säger Björn som berättar att pappa Ludvig alltid skrev första bokutkastet med blyerts. Innan han avslutade för natten väste han alla pennor och placerade dem i rad till vänster, med spetsen till höger, att han genast fick rätt grepp när han bytte penna. Sen renskrev han manuset på skrivmaskin med möjligast tunna papper så att han med kalkerpapper emellan fick några extra kopior. Själv blev Björn varken jägare eller författare, men däremot en framgångsrik militär (idag den enda kvarlevande kompanichef från IR 61) och reklamproffs – som är en annan historia.

DEN SOM för en stund vill komma bort från dagens motoriserade och högteknologiska sportjakt med tillgång till bilar skogsbilvägar, jaksitsar/-torn, senaste vapenteknologi, elektronik, jaktlagsretorik och allehanda restriktioner skall läsa Munsterhjelm. I hans böcker handlar det om gammal hederlig enmansjakt. När det var hund, bössa och jägare som gällde och när en jägare var en fri man som i dagar kunde ströva i jungfruliga marker, i norr

och i söder. Och när det fanns rikligt med fågelvilt i markerna. Man jagade bara sådant som man själv kunde bära med ut ur skogen.

Detta var långt innan industriskogsbruket förvandlade Finlands taiganatur till dagens monotona skogsodlingsområde och splittrade lapptäcke av vägar, diken, kalhyggen, planteringar och annat skönhets- och faunafördärvande som gjort slut på skogshönsfågelstammarna – men som via kalhyggen skapat örtrika gräs- och slybeten för klövvilt där dagens jägarkår står uppradade i skyttekedjor längs skogsbilvägarna. Den typ av jakt skulle inte ha dugt åt Ludvig Munsterhjelm. För övrigt gillade han inte överhuvudtaget att jaga älg, det krävde alltför mycket efterarbete för hans smak. Han har i en jakttidning (*Metsästys ja Kalastus*, 1942) skrivit att den älg han i ungdomen sköt var en stor besvikelse, "det var så enkelt, och så stod jag där framför en enorma hår- och köttög". Hornen hade han en tid på väggen, tills han gav bort dem till en vän. I samma tidning föreslog han att det borde krävas skjutprov innan en älgjägare får jaga älg, det förverkligades först 1954 i en jaktförordning.

NÄR MAN LÄSER om den natur Munsterhjelm jagade i, blir man nästan grön av avund. I LM:s böcker blir man jaktinspirerad, som jag också blev när jag som ung grabb läste honom. Sådana marker som han jagade i hittas numera endast i fredade nationalparker och naturskyddsområden. I ansade ekonomiskogar med sina bilvägsnät har vildmarkskänslan för evigt gått förlorad.

Hans håg stod alltid till Lappland och det arktiska. Han tillbringade ju många år i västra Lappland, i Petsamo och i Nordnorge och han drogs till områden där det fanns gott om vildmark, där man kunde leva enkelt och naturnära. I hans liv och i alla hans böcker står en oerhörd känsla av samhörighet med naturen som ett framträdande motiv, och en ständig längtan till att förnya denna samhörighet.

MUNSTERHJELM var också en tidig jaktturist som reste till viltrika marker utomlands, som är en växande marknad idag. På den tiden kallades dylika utflykter för expeditioner. En del av utomlandsresorna var dock arbetsrelaterade, där han som jaktbiolog samlade in material för museer och institutioner. I flera böcker berättar han om dessa jakter som bl a företogs till Svalbard, Grönland och Sachalin. En boktrilogi som skulle göra sig bra på film är

Järvlyan: jakter och strider i Lapplands ödemarker (1925), *Gårdarna vid gränsen: jakter och äventyr i Lapplands ödemarker* (1927) och *Farligt uppdrag: äventyr i gränstrakterna* (1934) som handlar om vildmarks- och nybyggarliv, jakter och gränstvisiter vid ryssgränsen under ofärdstider (innan och efter Finland blev självständigt och om Stalins arbetsläger i Karelen 1930-tal). Den sistnämnda boken förbjöds i Finland (av Kontrollkommissionen) efter kriget.

När jag läste den första boken i serien måste jag ringa sonen Björn och fråga om "Skogsmannen", som är huvudpersonen i boken (jägare, vildmarksman, frihetskämpe och "agent"), är Ludvig själv? Så verklighetstroget och självupplevt kändes berättelserna. Nej, svarade sonen, men nån typ av alter ego handlar det nog om. Till stor del berättar han ju om sånt som han själv upplevt, en del sådant som han hade önskat uppleva. En del av personerna i böckerna var sådana han kände. Det som han skrev om Stalins arbetsläger hade han hört från människor som lyckats fly från sovjetparadiset.

MUNSTERHJELM som hade varit skyddskårist fanns säkert också på någon röd lista hos grannarna i öst. Det som många inte känner till är att Ludvig Munsterhjelm tillsammans med grannen Albert Eerola en gång hade legat i bakhåll för att skjuta generalguvernör Bobrikoff när han skulle avlägga ett besök vi forstinstitutet i Evo. Som tur var för Bobrikoff, och kanske också Munsterhjelm och också för oss bokälskare, misslyckades attentatförsöket. Bobrikoff kom aldrig inom skotthåll eftersom han och hans följe hade valt en annan väg ... Bakhållet blev ändå känt och Munsterhjelm flydde utomlands (England/ USA) med hjälp av brodern Carls pass. Under tiden i USA blev han bekant med pälsdjursfarmning, som han propagerade för under många år, bland annat via den egna tidskriften.

FÖR MUNSTERHJELM var det skogsfågel och småvilt som han trivdes bäst med att jaga, kanske speciellt räv som han skrivit en hel bok om, *Rävjakter* (239 s, 1947), där det gällde att överlista en listig motspelare, något som gav den spänning han inte hittade hos älgjakt. I boken skriver han om en rävjakt i Sairala så här: *"Härligt ljud skallet i den stilla oktobermorgonen! Det finns väl knappast någonting i världen, som på en pas-*

▲ Ludvigs arbetsrum, Tuulois (idag tillhör kommunen Tavastehus). Gösta Munsterhjelm 1955.

sionerad stövvarjägare verkar så betagande som ett fulltonigt och säkert drev, presterat av vackra hundstämor. Ätminstone jag känner inte till något skönare. Det är i mitt tycke närapå livets salt."

I BOKEN *Med hagelbössa och kulgevär* (1943) berättar han allt han vet om hönsfågeljakt på 251 sidor. Boken innehåller sex kapitel, ett per fågelart (tjäder, orre, järpe, dalripa, fjällripa och raphöna). Enbart kapitlet om tjäderjakt omfattar 74 sidor! När han var ung pojke på 1890-talet sköts tjäder allmänt på spelet av byns "fätaliga bösskarlar". Ludvig fick som tioåring för första gången fara med hemgodsets skogstorp på tjäder(spel)jakt, en stor tupp sköts som unga Ludvig fick bära hem, och den var tung ... I boken skriver Munsterhjelm att han senare som vuxen jägare var av annan åsikt än många andra jägare, att man inte skall skjuta de gamla tupparna, utan de unga, för att värna om tjäderbeståndet. Under hans år i västra Lappland fanns vilt i överflöd. Åren 1906 och 1907 var Munsterhjelm's dagsbyte ofta 8 – 9 tjädrar.

HAN SKRIVER också insiktsfullt om orsakerna till tjäderns minskning: *"Jag misstänker starkt att en saklig och kritisk undersökning som inte influeras av förutfattade meningar kommer att finna orsaken till det nurådande tillståndet hos oss själva. Det är vi som åstadkommit misären, inte bara vi jägare, som genom rovbeskattning tunnat ut beståndet, men också skogsägaren och jordbrukaren, vilka genom rensning av skogar, torrläggning av kärr och myrar, sänkning av vattendrag, täckdikning av åkrar o s v spolierat, eller i varje fall i stor utsträckning reducerat viltets trevnads- och näringsbetingelser. Jag tror att vi i själva*

verket har bra liten orsak att söka felet i klimatet, rovdjuren eller andra naturliga faktorer som varit verksamma genom alla tider, men desto större skäl att söka det hos oss själva och den kultur vi har skapat.” Några sidor längre fram i boken konstaterar han följande angående det rovdjurshat som så många jägare tycktes besitta: *”Men överhuvudtaget är den beskattning som rovviltet åstadkommer i våra nordliga landsändor av ganska underordnad betydelse”.*

I KAPITLET om orrjakt berättar han utförligt om olika typer av jakt, bland annat om bulvanskytte, från en tid när det fanns gott om skogshönsfåglar i Finland. Annat är det i dagens skogsfågelfattiga plantageskogar. Han minns en jakt i september på kronobostället Ylöskartano i Tavastland, nära hans hem, när han sköt 16 orrar och 4 raphönor på en dag. I kvällningen lämnade han sen fyra orrar som tack till arrendatorn som själv inte var intresserad av jakt. Munsterhjelm berättar i texten att hans äldsta farbror Leonard en gång fällt 22 orrar under en morgon på bulvanskytte med ett framladdat kulgevär! Ludvigs rekord i bulvanskytte med miniatyrgevär var 8 orrar. Orre var också Munsterhjelmns första jaktbyte. Orsaken att han minns det så bra (han var bara 9 år) var att han i sin rapport till föräldrarna (som just då visades på Strömstads badanstalt på svenska västkusten) stavat orre med ”å” (årre), som han länge blev retad för av sina äldre syskon.

EN ANNAN FAVORITFÅGEL var järpen som han helst jagade med salongsgevär och halvlånga patroner. Han ville inte skjuta med hagelbössa som han tyckte var alltför kraftigt för en så liten fågel. Hans endagsrekord var 14 järpar skjutna i Pello i Tornedalen september 1907. På den tiden var järpe den vanliga hundmaten som man sköt på eftermiddagen, för att slippa bära i onödan. En fågel som oftast sköts i ”förbifarten”, skriver han. När Munsterhjelm skrev boken *Med hagelbössa och kulgevär* under krigs- och restriktionstid (1943), för hans tanke till *”framfarna tiders gastronomiska härligheter, bland vilka järpe i kastrull sannerligen inte hörde till de sämsta”.* Järpe har alltid betraktats som en läckerhet och han noterar att gamla karelenjägare i ”När- och Fjärrkarelen” om vintrarna fraktade 10 000-tals järpar till hovet i St Petersburg i Ryssland. Det var bland annat detta kapitel om järpjakt som i tiden gjorde mig själv intresserad att bli fågeljä-

gare, som jag skriver om på annan plats i detta nummer.

I BOKEN *Rovdjur och rovdjursjakter i Norden* (1946) behandlar Munsterhjelm nordens rovdjur och han ger goda råd i jakt och fångst och delar med sig av sina egna jakterfarenheter. I tretton kapitel berättar han om tretton olika däggdjursarter. För dagens jakt- och naturintresserade är boken fylld med intressant information om jakt och olika djurarters förekomst, ända tillbaka till mitten av 1800-talet. Samtidigt får man också en bra bild av Ludvig Munsterhjelmns omväxlande och upplevelserika liv.

I FÖRFATTARENS förord, daterat i Ilomantsi i juni 1942, skriver Munsterhjelm att boken inte får uppfattas som en handbok i jakt, ”den skall tas som en gammal jägares erfarenheter, utökade med några yrkesjägares iakttagelser och tankar.” En av de yrkesjägare vars jaktupplevelser han i detalj berättar om är Feodor Maksimainen från Ilomantsi, en annan är Kustaa Kokko (dog 1886) som under sitt yrkesjägarliv sköt 300 lodjur. Han konstaterar att också sälarna borde räknas till Nordens rovdjur, men att han utelämnat dem eftersom han själv saknar tillräcklig kännedom om dem. Han skriver om sin fars (född 1845) upplevelser av varg i hembygdens Tavastland, hur han och brodern brukade skjuta varg som visade sig intill vägen under resorna mellan hemmet och Tavastehus. En gång var en varg så närgången att hans far varit nära att slå till den med en vedhalva som han tagit ur en vedtrave intill landsvägen. Alla herrgårdar höll sig med stora kraftiga gårdshundar som ibland slogs modigt med närgångna vargar, *”men som alla förr eller senare blev tagna och uppätta.”*

LUDVIG MUNSTERHJELMS första bok utkom 1909 och hans sista 1952. Under denna tid hann han producera en lång rad böcker, tidskriftsartiklar, vetenskapliga avhandlingar och uppsatser i jaktbiologiska frågor. År 1919 skapade han *Tidskrift för Jakt och Fiske* där han själv stod för ett stort antal artiklar. Under hans år i Petsamo 1922-24 utkom inte tidskriften men återuppstod 1925 och gavs ut ända till 1930. Han var också en flitig medarbetare i *Finlands jakt- och fisketidsskrift* samt i *Jaktmarker och fiskevatten* där han också var redaktionsmedlem. Dessutom medverkade han i ett flertal jakt- och fisketidsskrifter och kalendrar i Norden. Enligt hans egna anteckningar skrev

Jakthistoria

han 900 jaktrelaterade artiklar under åren 1931-54 som publicerades i 70 olika dagstidningar, tidskrifter eller årsböcker runt om i Norden. Enbart under 1933 skrev Munsterhjelm 99 tidningsartiklar, och ännu året innan han dog (1954) hann han med 30 olika artiklar.

I **BOKEN** *Med Ludvig Munsterhjelm på jakt och fiske* (1962), där Anders E. Ramsay har samlat ett urval texter ur Munsterhjelmns böcker, skriver Ramsay följande om Munsterhjelm som jaktskildrare: "Liksom jakt, fiske och naturupplevelser överhuvudtaget består av en ändlös, oändligt rik följd av ständigt skiftande, korta intryck och ögonblicksbilder, som aldrig återkommer i exakt samma skepnad och som hos människan skapar en stark medvetenhet om tidens – eller kanske rättare sagt livets – flykt, står Munsterhjelm även här i nära samklang med sitt ämne. Ty han har en skarpögad reporters förmåga att skapa en detaljerad, levande bild av de upplevelser i naturen han skildrar, och hans stil har samma de flyende ögonblickens, de korta stundernas puls som den värld han skildrar. Det finns ingenting uppskruvat, högröstat eller romantiserat hos Munsterhjelm – istället är hans stil lågmäld, koncis och enkel. Den oerhört skarpa speglingen av upplevelserna i markerna och av naturens skeenden skapas genom att han förmår se och uppleva naturen på ett fundamentalt, man kan nästan säga barnsligt självfallet sätt, utan att i den "se" eller "läsa in" allt det som människan genom tiderna lyckas tillsätta sin bild av den."

Mera om Ludvig Munsterhjelmns intressanta och mångfacetterade liv hittas i årsskriften *Eränkävijä 2009-10* där Jukka Peltonen på 13 sidor presenterar denna speciella märkesman. ♦

▲ Ett litet urval ur Ludvigs stora bokproduktion. Reprofoto: Håkan Eklund.

▲ Ludvig Munsterhjelm under frihetskriget. Ur Munsterhjelmns familjealbum.

Ludvig Munsterhjelm's bokproduktion:

Jägarlivet är så härligt - jaktminnen och naturstämningar.

P. A. Nordstedt & Söner, Stockholm 1909.

Sommar i Norra Ishavet jakt-, djur- och rese-schildningar från Ishavet och Spetsbergen.

P. A. Nordstedt & Söner, Stockholm 1911.

Om fågelfaunan i Könkämädalen uti Lappmarken. Societatis pro fauna et flora Fennica 1912.

Om fågelfaunan i Turtola och Kolari kommuner af Uleåborgs län.

Societatis pro fauna et flora Fennica 1912.

Soricidae och Muridae i Könkämädalen, Lappmarken. Societatis pro fauna et flora Fennica 1913.

Trapperliv i Lappland I. Schildt, Helsingfors 1918.

Some Ornithological Notes from a journey to Saghalien in 1914.

Wettergren & Kreber, Göteborg 1920-1923.

Trapperliv i Lappland II.

Åhlén & Åkerlund, Stockholm 1922.

Färder i Fjärran Östern.

Söderström, Helsingfors 1922.

Rävjakter. Schildts, Helsingfors 1923.

Järvlyan: jakter och strider i Lapplands ödemarker. Söderström, Helsingfors 1925.

Gårdarna vid gränsen: jakter och äventyr i Lapplands ödemarker. 1927.

Tre pojkar på Spetsbergen: äventyrsschildringar för pojkar. Bonnier, Stockholm 1931 (suom. **Kolme poikaa Huippuvuorilla**, WSOY 1933).

Från skog och älv. Schildts, Helsingfors 1932.

Från Tavastlands skogar och Petsamo fjäll: jaktminnen. 1932.

Tre gutter på Spitsbergen.

N. W. Damm & Søn, Oslo 1932.

Guld och banditer. Bonnier, Stockholm 1933.

Farligt uppdrag: äventyr i gränstrakterna. Söderström, Helsingfors 1934.

Ödemark. Fahlcrantz & Co, Stockholm 1935.

Där vildmarken talar. Söderström, Helsinki 1936.

Bland isbjörnar och myskoxar på Nordost-Grönland. Fahlcrantz & Co, Stockholm 1937.

Rovdjur och rovdjursjakter i Norden. Söderström, Helsinki 1942 (suom. **Pohjolan pedot: erämiehen havaintoja ja kokemuksia**, Otava 1946).

Med hagelbössa och kulgevär. Söderström, Helsinki 1943 (suom. **Rihlalla ja haulikolla**, Otava 1949).

Fiskarglädje vid älv och sjö, teckningar av Harald Wiberg. Svensk natur, Stockholm 1952.

Om Ludvig Munsterhjelm, i samlingsverk:

Svensk Jakt förr och nu. En antologi sammanställd av Anders E. Ramsay, illustrerad av Harald Wiberg. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1960.

Med Ludvig Munsterhjelm på jakt och fiske, ett urval ur Ludvig Munsterhjelm's skrifter av Anders E. Ramsay. Bonnier, Stockholm 1962.

Eräretkiä Hämeestä Petsamoon, kertomukset valittu teoksista: **Trapperliv i Lappland 1-2, Från Tavastlands skogar och Petsamo fjäll, Där vildmarken talar, Ödemark, Rävjakter,** översättning Erkki Timonen, illustrationer Seppo Polameri. Otava 1987.

Kadotetut paratiisit, redaktör Matti J. Särömaa, illustrationer Lindorm Liljefors. Ajatus, Helsingfors 2000.

A white lowercase letter 'i' inside a white circle, set against a grey background.

Artikelförfattaren

Håkan Eklund är natur- och jaktlitteraturintresserad tidskriftsredaktör.

Igor Sandmans lojakt

TEXT: ANDERS FAGERLUND

Carl Igor Sandman föddes i Vasa 16 mars 1889. Han växte upp tillsammans med sin syster Thyra hos morföräldrar, kollegieassessor Carl Jacob Strömmer och Brita Charlotta Strömmer, på Skolhusgatan i Vasa. Igors mor Aina avled när Igor var ett år gammal och hans far Emil när Igor var fem.

Igor var min morfar och var till sitt lynne, enligt samstämmig utsago av jämnåriga släktingar, en rätt orolig själ. Skolgång kanske inte intresserade i någon högre grad utan hans håg stod till naturen och den frihet den kunde erbjuda.

REDAN I UNGA ÅR blev Igor intresserad av jakt och fiske. På den tiden var jakt en helt annan typ av sysselsättning än idag, man pricksköt lika gärna

på flygande och sittande fåglar som på råttor på avskrädeshögarna. Rättsvansarna betingade en liten extra slant åt duktiga skyttar i form av skottpeng, likaså kråkjakten.

När Igor blev äldre var han aktivt engagerad i motståndsrörelsen i Vasa, icke minst tack vare sin mycket dominanta moster, "Moster Alma", hovrättsrådinnan Alma Skog. Hon var med och organiserade olagliga aktioner mot den ryska överheten; bland annat distribuerades den förbjudna trycksaken "Fria ord" av barnen Strömmer och Sandman.

Det gick så långt att Igor år 1909 skickades till södra Danmark för att, som det officiellt hette, få sin lantbruksutbildning på en Landbohøjskole. I själva verket vistades han två år i norra Tyskland där han fick spionutbildning för kommande konfrontationer med den ryska övermakten. Där lärde han sig sabotage, chiffrering, dechiffrering, fotografering – och icke minst vapenhantering.

IGOR SANDMAN blev fantastiskt skicklig både som tävlingsskytt och som jägare. Han uttogs till Finlands lag i lerduveskytte för de olympiska spelen i Stockholm 1912 och nådde så långt som till final.

Ända till slutet av sin levnad bibehöll han sin skjutskicklighet, men han var alltid noga med att hålla på jägarens ansvar och etik, den naturvän som han alltid hade varit. Sandman var bland mycket annat initiativtagare till att freda Valsörarnas rika fågelliv, en idé han hade fått redan på 1920-talet när han upptäckt dess rika fågelliv och som till slut ledde till att mantalsägarna i Björköby

i mars 1948 lämnade in en ansökan om fredning.

I EN BANDAD INTERVJU från år 1958 berättar Igor Sandman om en mängd äventyr som vi i slakten inte tidigare vetat om. Allt från den första älgjakten på Bergsta gård i Kyrkslätt hösten 1908 hos aktivisten Birger Nordberg, av någon anledning kallad "Blodige Nordberg", till "modern" tid. Bergstajakten hade både dråpliga och dramatiska förvecklingar, som vi senare kan återkomma till i en annan artikel.

DEN JAKTHISTORIA som jag nu vill presentera med Igors egna ord handlar om en lodjursjakt vintern 1910 i Toivakka socken, 30 km söder om Jyväskylä.

Igors gode vän från tiden för frihetskriget, forstmästare Torsten Rosenbröijer, innehade en tjänst i Jyväskylä och under besöket i hemstaden Vasa julen 1909 träffades de gamla vännerna. Rosenbröijer berättade att man norr om Päijänne påträffat rikligt med spår av lodjur. Rovdjuren borde nöd-

vändigtvis decimeras och Rosenbröjjer undrade om Igor eventuellt var intresserad av en lite anorlunda jaktfärd? Ja, det var han.

Den 10 februari 1910 tog han tåget från Vasa till Jyväskylä tillsammans med sina två trogna stövare, Diana och Kille.

Från Jyväskylä fortsatte de två jägarna till Toivakka socken, en sträcka på drygt 30 km. Den sista etappen på skidor. Där fick de inkvartering hos Rosenbröjers gamla bekanta sedan länge, den gästfria familjen Jokinen på torpet Jokienväli. Där blev de väl omhändertagna, både jägare och hundar.

DE SKIDADE ett par dagar, utan resultat. Men plötsligt en dag kom de på färska lospår och hun-

darna släpptes. Snart hördes hundarnas skall och jägarna sökte sig till lämpliga passplatser. Terrängen var mycket bergig och fylld av stora klippblock. Drevet pågick en timme utan att någon lo syntes till. Men så hördes Killes stånds skall. Igor tog för givet att lon sökt sig under någon sten eller klättrat upp i ett träd och skyndade till platsen. En ståtlig fura hade blåst omkull och lagt sig över ett klippblock så att toppen var flere meter ovanför marken. I den täta kronan återfanns lon och dit tog sig också stövaren Kille balanserande på stammen. I striden som följde lyckades hunden få struhtag på lon och båda föll till marken. Slagsmålet fortsatte. Det var ett virrvarr av hund och lodjur, vilket ledde till att Igor inte vågade skjuta av fruktan

▲ Familjen Jokinens torp Jokienväli i Toivakka socken drygt 30 km från Jyväskylä. Lägg märke till den fina helheten och de fina gårdesgårdarna. 1910. Foto: Igor Sandman. Ur familjen Fagerlunds arkiv.

för att träffa hunden i stället för lon. Med dragen kniv blandade han sej i striden men då kom plötsligt den andra hunden, tiken Diana till valplatsen. Hon flög på lon och lyckades bita sig fast i dess strupe och det taget höll hon tills lon var död. Det var en storvuxen hanne.

DÅ ROSENBRÖIJER hunnit fram kunde de båda jägarna konstatera att Kille fått magen uppskuren av lons vassa klor, dock utan att inälvorna skadats. Igor satte ihop det långa såret med säkerhetsnålar och virade sin skjorta runt hundens kropp. Sedan började man återfärden till Jokienväli. Kille hängde tappert med och sändes ofördröjligen till Jyväskylä för veterinärvård. Det långa såret syddes och en rad lindrigare skador åtgärdades. Hunden blev efter detta sitt äventyr enligt Igor ”nog aldrig mera vad den varit, skarpbiten och hårdsprungen”!

SÅ GICK EN VECKA utan att nya spår påträffades trots att jägarna rörde sig i skogen varje dag. Ibland hade de torparsonen Frans Jokinen med som vägvisare. Han kände till terrängen som ingen annan och hade en underbar orienteringsförmåga. Allt sökande var dock förgäves. Men så en dag, då torpets husbonde kom hem efter en kvarnresa kunde han berätta om att spår efter lodjur hade påträffats i Rutalahti nära Päijänne. Tidigt följande morgon gav sig jägarna iväg till det angivna stället där de hittade ett gammalt spår som de följde halva dagen.

Sedan blev spåret nytt och hundarna släpptes. Kille hade kort innan återkommit från veterinärvården. Så hördes skall och jägarna sökte lämpliga pass. Igor ställde sig på sluttningen av ett berg och där såg han något oförglömligt. På andra sidan ett litet träsk kom en stor lo springande och tätt efter kom två mindre. Avståndet var dock alltför långt för skott. Efter ett par minuter hörde han hur det small och då han kom till stället stod Rosenbröjjer tillsammans med hundarna bredvid ett präktigt byte, den stora lon. Han hade svårt att tro på Igors uppgift om att det fanns två djur till i närheten. Man hittade spåren efter dem och hundarna släpptes på nytt. Snart var jakten igen igång. Skallet försvann bakom berget men närmade sig sedan med en väldig fart. Igor stod på en höjd och lon kom rakt emot honom. Då avståndet var omkring trettio meter small skottet och lon föll ned på den vita snön.

HUNDARNA KOPPLADES och fördes till spåren efter det tredje djuret. Snart var skallet igång på nytt. Det gick långt in i skogen och var tidvis ohörbart. Sedan kom det närmare och så slutade drevet med en gång. Lon hade antingen klättrat upp i ett träd eller sökt skydd i någon håla, som det fanns

gott om i den steniga terrängen. Igor tände en karbidlykta och beväpnad med en revolver kröp han in i en tio meter lång håla. Längst inne hörde han morringar och där stod lon på ett stenblock. Igor tog sikte mitt emellan ögonen på den och tryckte av. Lon föll ihop, stendöd.

EFTER EN lyckad jakt var det dags att tänka på hemfärd. Det hade snöat hela dagen och snön var djup och lös. Männen tog de fällda lodjuren på sina axlar och pulsade fram på skidorna. De var alldeles utmattade då de äntligen nådde torpet. Där blev man glad över de fällda djuren. Föregående sommar hade man nämligen fått flere av sina får rivna av lodjur. Torpets besman kunde väga tyngder upp till 20 kg men största lon var tyngre än så och det var också den som hundarna tidigare bet ihjäl. Ungarna vägde 16 respektive 14 kg.

SÅ SLUTADE den dramatiska lojakten. Följande morgon bar det av med hästskjuts till Jyväskylä. Igor hade alla fyra djuren med sej till Vasa dit han färdades med tåg. På gårdsplanen till hemgården hängde han upp dem till allmänt beskådande. Skolklasser och deras lärare kom för att beskåda dem. Lodjur var mycket sällsynta i Österbotten och det var inte många Vasabor som hade sett ett sådant djur.

▲ Anders Fagerlund med ett av de loskinn som Igor Sandman tog med till Österbotten från vinterjakten 1910. Bilden tagen 13.2.2013. © Håkan Eklund.

Fångsthistoria

IGOR BLEV långt senare intervjuad i tidningen Keskisuomalainen (16.10.1960), i slutet av intervjun fick han frågan om han kunde tänka sig att ännu en gång bege sig ut på lojakt men då blev svaret nej: "Jag skulle inte heller längre orka numera. Dessutom är vår viltstam i detta nu så liten att lon måste få springa fritt i våra marker"!

JAG FICK SJÄLV uppleva min morfar Igor under ett förlängt sportlov och en hel junimånad år 1961. Jag bodde hos honom och han berättade många spännande jakt- och fiskehistorier. Samtidigt lärde han mig en hel del om nätfiske under isen på vintern och vanligt sommarfiske med nät. Han hade blivit änklings redan i början av 1950-talet och bodde ensam i sitt hus på Gräsholmen i Öja, nu-förtiden en del av Karleby. I tiden hade han goda kontakter med Ludvig Musterhjelm som också gästade Sandman i Öja.

Någon gång på 1940-talet fick min mor ett av loskinnen som gåva av sin far. Jag minns så väl hur det till en början verkade lite skrämmande med ett skinn av en sådan jättekatt på väggen. När min far avled för drygt tre år sedan och mina syskon och jag delade lösöret, var det ingen annan än jag som var villig att ta hand om det nu över hundra år gamla loskinnet.

Nu har jag det hemma hos mig som ett fint minne av min morfar Igor Sandman och hans spännande lojaksäventyr i Toivakka socken i februari 1910. ♦

Artikelförfattaren

Anders Fagerlund är verksam inom skärgårdsturismnäringen i Åboland.

Adress: Kastuvägen 26 B 2, 20300 ÅBO

Tfn: +358 50 585 30111

e-post: amfagerlund@gmail.com

▼ Gipsavtrycken från 1982. © Håkan Eklund.

Naguvargen är ingen skröna

TEXT: ANDERS FAGERLUND

Naguvargen var ett hett samtalsämne sommaren och hösten 1982 och diskussionens vågor gick höga. Vissa personer påstod sig ha sett vargen, andra hade åtminstone sett spår av vargen eller så hade i varje fall någon granne eller bekant med säkerhet sett något.

Nu långt efteråt, har alla pusselbitar hittat sina platser – Naguvargen är ingen skröna.

SOMMAREN 1982 var jag ute på släktsommarvillan "Källan" i Laggarnäs, Nagu Lillandet vid Biskopsöström och hjälpte min far med att byta vattentak på vår stuga Bella Vista. Far hade blivit änkling föregående höst och var ensam ute på sommarstället för första gången sen 1940-talet. Enda sällskapet var hans schäfer Ricky som alltid fick vara med honom både i båt och buss, inne och ute i skog och mark!

Jag var ute flere dagar och jobbade på taket och en dag kom min fru Anneli med våra

▼ Vargskallen som hittades. Bilden tagen i mars 2013.
©Håkan Eklund.

två flickor, Hanna och Lotta, då 4 år respektive knappt 2 år, från svärföräldrarnas sommarställe i Pargas och hälsade på. Det fanns inte bilväg ända fram till stugan så vi parkerade alltid bilen uppe i skogen c 200 m från stugan. En eftermiddag, den 26 juli 1982, följde vi, min far, Ricky och jag Anneli och flickorna upp till parkeringen. Då märkte jag plötsligt att Ricky blev orolig, vilket var mycket ovanligt och den strök sig kring oss med svansen mellan benen. Jag sade åt far att "konstigt vad Ricky verkar skrämmd, vad kan det beror på?"

PLÖTSLIGT såg jag stora tassavtryck i leran framför oss! Det såg ut som om ett stort hunddjur hade hoppat ut från Falkbergsskogen, landat på vägen och fortsatt i riktning ovanför vårt sommarställe. Som gammal scout beslöt jag mig genast för att gjuta gipsavtryck av tassmärkena så jag åkte till Kyrkbacken och inhandlade gipspulver, åkte tillbaka till Laggarnäs, gjorde två gipsavtryck av de bästa tassmärkena, det ena åt far och det andra åt mej själv som jag har sparar som ett intressant

minne.

Några dagar senare fick jag bekräftelse på att vargen simmat över från vår sida till andra stranden på Biskopsö, där hade man sett den ruska av sej vattnet ur pälsen. Ungefär samtidigt hade min bästa barndomskompis far, numera avlidne Sven Söderholm, polis och småbrukare på Biskopsö Mellangård, sett vargen lunka några tiotal meter bakom deras hus ute på åkern mot Biskopsö Norrgård.

DET RYKTADES en hel del om vargen eller vargar som rört sig i trakten och en del rykten var och förblev rykten. Min moster, som på den tiden också var markägare i Nagu, var med i ett älgjaktlag men på mina tidigare enträgna frågor om eventuellt skjuten varg, vägrade hon konsekvent att svara. Ingen annan svarade heller och ingen visste någonting, alla teg som muren när det både officiellt och inofficiellt ställdes frågor om Naguvargen.

EN DAG i början av 2000-talet var jag på besök i ett helt annat ärende hos en person i Nagu och

stälde fråga: "Kan du, eller vill du svara på frågan om Naguvargen? Men om du inte vill så accepterar jag det också!"

Jag berättade först om mina egna upplevelser och minnen i form av ovan nämnda historia och sade: "Jag har hört ett rykte av en annan tillförlitlig person som var i samma hjortjaktlag som jag att du skulle ha stått på pass under en älgjakt hösten 1982 och då sett nåt konstigt djur komma ut på åkern, en hjort- eller älgkalv med lång svans, kastat skott på den men att den sen flytt in i skogen och trots ihärdiga försök aldrig hittats! Stämmer det?"

Först sa han ingenting. Sen sänkte han blicken mot golvet, liksom att tänka till, tittade upp – och berättade följande:

"Nå, männe inte brottet redan är preskriberat så kanske jag kan berätta.

Vi hade haft licens på en varg i vårt jaktlag men vi hade inte sett någonting under den tid licensen var i kraft och vi hade ansökt om förlängning av licensen men det var några dagar som vi inte hade licens. Det var under ett veckoslut vi var ute på älgjakt och jag stod på pass och plötsligt fick jag se ett konstigt djur kommande lunkande ut på flytet, den kom från höger och så märkte jag att den satte nosen i vädret, som om den fått vittring för jag hade just kommit till mitt pass den vägen. Då vände den och kom först lite närmare och sen lunkade den tillbaka i samma riktning varifrån den kommit. Samtidigt hörde jag ett ståndskall av en av älghundarna men det brydde sig djuret inte om. Först såg det ut som en hjort- eller älgkalv men varken kroppsformen eller gången var som hjorddjur så jag märkte nog strax att här var det en varg! Jag lyfte geväret och kastade ett snabbt skott på den, den markerade genom språng med krum rygg. Den var bara cirka 10-12 meter från skogsbrynet där den först kommit ner till flytet så den bara försvann samma väg den kommit.

Genast hörde jag på jaktradion, "Fick du den, ko eller kalv?" för vi hade kvar licens på en ko eller två kalvar, vill jag minnas. Jag svarade att de var nog ingendera! Vi samlades på området och försökte tillsammans kolla platsen där jag eventuellt träffat djuret men vi hittade inga blodspår, inga lossnade hår, inga tassmärken på den torra marken. Och därmed blev det. Då!

En dag våren 1999 kom en markägare här i trakten på besök och berättade att han avverkat skog på sina marker, just på det området där jag stått på pass. Sen berättade han att han hittat någonting konstigt: Ett

avlångt kranium av ett större djur, utan underkäke och med ena halva övre käken borta. Men på den delen av övre käken som var kvar, satt en mycket stor gul hörntand som inte kan vara av något annat djur än ett hunddjur. Rävén och mårhundén är betydligt mindre, hundarna är också mindre så måntro det kunde vara vargen? På övre delen av skallen fanns alldeles tydliga gnagmärken av gnagare. Inget annat hittades på den plats där skallen hittades, inga rester av ben, kotor eller nedre käke."

Jag frågade om han inte kunde gå ut och berätta denna spännande historia men jag vet att som typ är denna husbonde, som är i min ålder, så anspråklös att han åtminstone inte då ville att någon skulle få veta detta.

Varför jag fick höra historien av honom själv, berodde antagligen på att jag redan hört så pass mycket detaljer och rykten att jag var "värd att höra sanningen". Nästa gång jag träffade honom hade jag tagit med mitt gipsavtryck så jag fick "hedern" att fått ha gipsavtrycket av Naguvargen i ena handen och skallen av den samme i den andra.

Så nu har jag fått vara med att avslöja sanningen om Naguvargen från år 1982! ♦

Artikelförfattaren

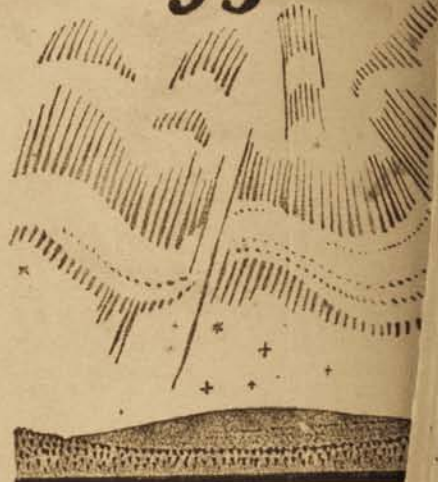
Anders Fagerlund är verksam inom skärgårdsturismnäringsen i Åboland.

Adress: Kastuvägen 26 B 2, 20300 ÅBO

Tfn: +358 50 585 30111

e-post: amfagerlund@gmail.com

Andre Sa.
Naguvargen
Trapperliv i Lappland

AV LUDV. MUNSTERHJELM
Stockholm
Ahlén & Åkerlunds Förlags

ROVDJUR OCH
ROVDJURSJAKTER
I NORDEN

Det blev
aldrig någon
fågelstudsare

AV
LUDVIG
MUNSTERHJELM

S Ö D E R S T R Ö M

LUDVIG MUNSTERHJELM

MED
HAGELBÖSSA
OCH KULGEVÅR

LUDVIG
MUNSTERHJELM
FRÅN SKO
OCH ÄLV

▲ Mina favoritböcker var bl a Ludvig Munsterhjelm's "Trapperliv i Lappland" (1921) och "Med hagelbössor och kulgevär" (1943). © Håkan Eklund.

TEXT: HÅKAN EKLUND

När jag var tretton år gammal började jag spara pengar till en Husqvarna fågelstudsare. Geväret fanns med i den köpkatalog som Jeppo-Oravais handelslag tillhandahöll sina kundhushåll. Jag skulle bli jägare och detta skulle bli mitt första övningsgevär. Enligt katalogbilden var det ett vackert vapen.

Upppe i skogarna öster om byn (Kimo) fanns det gott om skogshönsfåglar; orrar i stora flockar, tjäderar som allt som oftast brakade iväg mellan träden och järpar som visslade ur täta surdrag med gråal, sälj och gran. Och i ådalen runt hemgården fanns flockar med raphöns. En senhöstdag hade vi till och med besök av en flock dalripor nere på slätten, normalt höll de till uppe i myrmarkerna – som ännu då låg i naturtillstånd.

DETTA VAR 1964 innan skogsområdet splittrades av skogsbilvägar och skogsdiken, innan alla gamla bondskogar kalhöggs och förvandlades till monotona likålriga tallplanteringar och torvmarkerna dikades ut. Näringen och inspirationen hittade jag i bibliotekslitteraturen. Mina favoritböcker var Ludvig Munsterhjelm's "Trapperliv i Lappland" (1921), "Med hagelbössa och kulgevär" (1943), Helge Ingstads "Pälsjägerliv bland norra Kanadas indianer" (1943) och Erik Munsterhjelm's "Med kanot och hundspann" (1946). Och jag gillade Sten Bergmans böcker från en massa expeditioner i exotiska miljöer. Där hittades rötterna till ett enkelt liv där man levde av och med naturen. Ett liv som tilltalade mig. Det ultimata målet var att en dag flytta till vildmarken i Kanada eller Alaska där det fanns än mera vilt. Både farfar och morfar hade som unga jobbat i Amerika, det var dit jag ville. Överlevnadsmodellerna bjöd Ingstad och Munsterhjelm på. Men först skulle jag skaffa jakterfarenhet hemma.

MED KOMPISARNA Hans och Johan samlade vi kråk- och skatägg under snösmältningen i april;

sådant sysslade pojkar med på den tid när det varken fanns teve i varje hus, och innan datorer och internet hade "uppfunnits". Samtidigt lärde vi oss att känna igen alla fågelarter som vi stötte på. Vi ville lära oss allt om naturen, vi byggde holkar som sattes upp i skogsbackarna i vårt strövområde och jag ritade av fåglar och skrev ner fakta ur Sigurd Durangos "Fåglar i färg" – innan jag hade råd att köpa fälthandboken.

Och i Musterhjelm's lånebok "Med hagelbössa och kulgevär" från biblioteket fanns allt att lära om våra hönsfåglar. På 251 sidor berättade han allt han visste om tjäder, orre, järpe, dalripa, fjällripa och raphöna.

SPECIELLT fångslades jag av hans järpjakter som var rena rama smygjakter i täta skogar, som tilltalade pojkfantasin. I kapitlet beskriver han i minsta detalj hur han helst jagade järpe, hans dagsrekord var 14 järpar en septemberdag i Tornedalen 1907. Och han jagade med kulvapen. "Det har alltid förefallit mig en smula motbjudande att skjuta järpar med hagelgevär. Då jag sett den lilla fågeln sitta på en gren har hagelskottet förefallit mig alltför grovt för den", skrev han. Så talade en gentlemannajägare.

Hans favoritgevär vid järpskytte var ett salongsgevär med halvlånga patroner och han föredrog smyg- och lockskytte som krävde att man var väl förtrogen med fågelns levnadsvanor. "Herremansjakt", som han kallade det, med hund på järpe – var inte hans grej, han skrev att det sätt han jagade på "låg långt under herremansjägarrens värdighet". Men det brydde han sig inte om. Sådant gillade jag att läsa; vi hade dessutom gott om järpar i våra marker. Munsterhjelm beskrev också hur han förfärdigade järppipor av en tunn grankvist, eller av ben, och han kunde härma både hanens "aningens lägre ton och honans högre och svagare vissling".

MUNSTERHJELM'S tjäderjaktskapitel omfattande 75 sidor var något utöver det vanliga. Detta från en tid när det fanns gott om skogsfågel. Dessutom gillade jag hans respekt för rovfåglar, rovdjur och den ekologiska balansen. Han skrev att visst tar både kungsörn och duvhök tjäder, och han nämnde mård och grävling, men avslutade med orden: "Men överhuvudtaget är den beskattnings som rovdjuret åstadkommer i våra nordliga landsändor av ganska underordnad betydelse."

Hans egna jaktberättelser från toppskytte av tjäder

▲ --- " och jag påverkades starkt av bästa kompisens frustration över sin egen pappa som en dag kommit hem från orrjakten med två skjutna lavskrikor, som ännu då häckade i våra marker --- ". © Håkan Eklund.

under vintrar triggade än mer den egna jaktlusten; och motivationen att spara ihop till en fågelstudsare var mycket stark.

SEN MÖTTE negativa upplevelser som gjorde att jag började tappa förtroendet för jägare. Jag hörde jägare skrodera hur de hade skjutit jorduggla, hökuggla, sparvuggla, tornfalk och en massa andra fridlysta rovfåglar. De kallade det för viltvård, "rovfåglar är ett fanstyg för viltet", sade de. Duvhök och sparvhök hatade de mest, liksom också rävar, korpar och andra kråkfåglar. En äldre kille i byn hade skjutit berguvsparret som jag njutit av att höra under vårvinterkvällar; de var inte fridlysta utanför häckningstiden ännu i mitten av 1960-talet – men ändå. Jag hade läst jaktböcker där man ansåg att också berguven hade rätt att leva.

DE SKJUTNA rovfågeln skickades till en konservator i Kurikka; detta var troféer som skulle pryda hyllor och väggar hemma, något att vara stolt över i all deras naturokunskap.

Samtidigt fylldes tidningsspalterna i Österbotten med varghat, bara för att några stackars ensamma vargar hade förrirrat sig ut till kusten. Plötsligt var inte jakt och jägare längre det som jag läst om i böcker, jag kände mig desillusionerad. Hur kunde någon skjuta vackra och spännande rovfåglar bara för nöjes skull? Och varför fanns det så många starka hatkänslor gentemot vissa djur, som hade lika stor rätt att leva som det man kall-

lade nyttovilt? Ett decennium tidigare hade boet till traktens sista häckande pilgrimsfalk plundrats av jägare, de skulle bort. De pilgrimsfalkarna kom aldrig tillbaka.

Och jag påverkades starkt av bästa kompisens frustration över sin egen pappa som en dag kommit hem från orrjakten med två skjutna lavskrikor, som ännu då häckade i våra marker. Han hade kastat dem framför fötterna på sin son, min kompis, och sagt: "Här har du nu dina fåglar. Titta nu på dem!" Detta som svar på kompisens fågelintresse, som inte bara gällde de jaktbara. För mig blev det "sista spiken". Sakta men säkert förlorade katalogbildens jaktgevär sin magi och ornitologin tog över, åtminstone till Johan och mig. Att det fanns alternativ till jakten lärde vi oss via Sveriges TV, som var tidigt ute med fina naturprogram. Där var språket mera vårdat och respekten för vår vilda fauna mera livsbejakande.

DET BLEV INGEN fågelstudsare. Pengarna satsades i en kamera och plötsligt var jag ägare till byns första systemkamera som kom att ge mig ett fint verktyg och en livslång hobby. Detta var våren 1968. Sen visade det sig vara minst lika spännande, kanske ännu svårare, att jaga med kamera. Ibland kände jag mig som Ludvig Munsterhjelm när jag smög omkring i markerna, med kameran skjutklar. Dessutom blev jag och kompiserna invalda som unga medlemmar i den anrika naturhistoriska föreningen Ostrobothnia Australis i Vasa som hade eget museum och ett omfattande bibliotek. Det blev vår naturakademi.

JAKTGENERNA gjorde sig påmindna några gånger till. Under studieåren i Ekenäs forstinstitut i mitten av 1970-talet vaknade jaktintresset igen, eftersom viltvård var en del av studieplanen, och många av kurskamraterna och lärarna var jägare. Men igen mötte rovfågelhatet. En av kurskamraterna, som idag är en ansedd jägare i sitt landskap, gillade att irritera mig (när han upptäckte mitt fågelintresse) med att berätta om alla rovfåglar han skjutit/ brukade skjuta på. Han beskrev hur lätt det var att fälla lågt och långsamt flygande bruna kärnhökar och jordugglor när de under andjakten kom inom skotthåll. Instinktivt kände jag hur motkraften växte inom mig; lusten att jaga försvann.

NÄSTA JAKTFÖRSÖK inträffade en bit in på 1980-talet. En ivrigt jagande skogsmannakollega i

Korsholm fick mig ingen intresserad – och då tog jag min jägarexamen. Det var intressant och lärorikt. Men innan jag hann lösa ut jaktkortet fick jag hösten 1984 mitt första internationella uppdrag, att i ett projektteam via en FN-organisation bygga ut skogsutbildning på Fijiöarna – ett projekt som kom att ta fem år.

Med fijianerna var jag med om många jakter på vildsvin och flyghundar, på traditionellt vis, utan skjutvapen! Där kunde jag äntligen uppleva något av det som jag som ung kille läst om i Sten Bergmans och Eric Lundqvists böcker från tropikerna. Härliga är bland fina människor.

AV MINA TVÅ barndomskompisar från naturströvtågen i hembyn var det bara Hans som blev jägare – så småningom också en yrkesmässig sådan i norra Kanada, som jag skrivit om i Vbl 1995, Hbl 1996 och i ÅU 1999. Just en sådan som jag ursprungligen hade drömt om att bli. Johan hade redan efter militärtiden flyttat till östkusten i USA, där han är aktiv fågelskådare på fritiden, som jag skrivit om i ÅU 2004.

I SKRIVANDE STUND har jag förvärvat en bok skriven av en "jägartyp" som jag trodde inte existerade i Finland. Boken i fråga heter "Erämiehen luonto" (2012) och författaren/fotografen heter Martti Hahtola. Han är biolog, ornitolog, naturfotograf och ivrig jägare. Han är styrelsemedlem i Finlands jägarförbund och ordförande i den regionala jaktorganisationen i Savolax. Hela boken är genomsyrad av den typ av positiv naturenergi, respekt och bredd som i tiden skulle ha gjort mig till jägare, om det skulle ha funnits fler av sådana som Hahtola, som kan bygga tornfalkholkar, sitta i björnfotogömsle med kamera som vapen – och parallellt med det intresset idka en rik och förnuftig jakt på traktens vilt.

Sådana jägare kunde det gärna finnas fler av. ♦

▲ Jag och barndomskompisen och jägaren Hans Berg (till vänster) på kort hembesök från B.C. Canada. Oravais sommaren 2012. © Åsa Berg.

Artikelförfattaren

Håkan Eklund är jaktintresserad tidskriftsredaktör som jagar med kamera.

Ålands Jakt- och Fiskemuseum – ett litet stort museum värt att besöka

TEXT & BILD: ÅSA HÄGG

I skrivande stund ligger Ålands Jakt- och Fiskemuseum inbäddat i snö och sover vintersömn, men snart är en ny säsong igång och besökare av alla åldrar och nationaliteter strömmar till. Museet ligger vackert beläget invid Käringsunds fiskeläge i Eckerö, nästan så långt västerut man kan komma på Åland.

Museet öppnade sina dörrar 1995 och ägs av en Stiftelse med delegation och styrelse (se artikel i Skärgård 3/2008). Förarbetet för att grunda ett museum togs redan på 1970-talet då Stödföreningen för Ålands Jakt- och Fiskemuseum rf grundades. Stödföreningen finns fortfarande kvar med eldsjälare som jobbar ideellt för museet. Ett stort tack till dem alla för idogt arbete!

Ålänningen som jägare och fiskare

I alla tider har ålänningarna varit jägare och fiskare, det har präglat vardagslivet och samhället. Man tror att det som först lockade människor till Åland var den goda tillgången på fisk och säl. Boendeformer, båtar, redskap och vardag har anpassats till havets, jaktens och fiskets villkor. Även om man på Åland inte längre lever på jakt och fiske så är det idag en viktig fritidssyssla.

Ålänningarna har däremot inte alltid fått jaga på Åland. Under hela 200 år fick endast den svenska konungen och kronan jaga på Åland. Det var åren 1537-1762 som landskapet var utsett till en kunglig jaktmark med djurgård vid Kastelholms slott där både rådjur, hjortar och älgar inplanterades. I praktiken fick allmogen tillbaka sin jakträtt först kring 1789. Att jaga rovdjur som varg, lo och räv var däremot tillåtet och att jaga säl och sjöfågel i skärgården som låg utanför kronans jaktmarker gick också för sig. Sälens har i tiderna haft stor betydelse som byte, både för egen del men även som handelsvara.

Jakten på Åland har under de senaste 50 åren ändå präglats mest av rådjuren. De återinplanterades på Åland på 1960-talet och etablerade sig

mycket väl. De två senaste snörika, hårda vintrarna har däremot tårt hårt på rådjursstammen, men idag är nog ändå rådjursjakten den populäraste jaktformen i landskapet i och med att vårjakten på sjöfågel begränsats.

Jaktens Dag och jägarna idag

Vart annat år ordnas Jaktens Dag på Ålands Jakt- och Fiskemuseum tillsammans med Jakt- och viltvårdsenheten vid Ålands Landskapsregering. *Jakthunden* var temat för Jaktens Dag 2012 och därför deltog även jakthundsklubbarna i arrangementet. Det visade sig finnas en otrolig mängd jakthundar av olika raser på Åland och ett fantastiskt engagemang i jakthunden som jägarens bästa vän! Då man ser hur stor del av befolkningen som är jägare så förstår man också att jakthundarna kan vara många. Det finns ingen statistik på hundarna men lösta jaktkort 2012 på Åland var 3500 stycken på 28 000 invånare, det är 12 procent av befolkningen. Sex procent av jägarna är kvinnor (209 pers) år 2012.

I vissa kommuner har hela 25-30 procent av befolkningen jaktkort.

Under Jaktens Dag föreläste Peter Ekeström (hundredaktör, jägare och hundskolare), om hur man blir en bra jagande hundförare. Vädret var strålande och med havet och fiskeläget som bakgrund föreläste Peter utomhus så att han också med hund kunde visa om det han berättade.

Jakten möter konsten

För att få en inblick i jägarens värld och visa på hur jägaren och hundens relation ser ut beställde museet en utställning till sommaren 2012, men smygvisning var det redan på Jaktens Dag. I utställning-

en som kom att heta "Skall" porträtterades unga jägare, både kvinnor och män, samt deras hundar. Fotografen Matilda Saul följde med åländska jägare och fotograferade dem under jakten. Poeten Carina Karlsson satte sig in i jakthundens äventyr och hennes texter kompletterar fint fotografierna. "Skall" har på hösten visats i Ekenäs Naturum och kommer också att hängas i Smakbyn vid Kastelholm.

Museet fångar upp och visar

Museet tar ständigt emot donationer från privatpersoner och utökar sin samling föremål som har med jakt och fiske att göra. Nya utställningar varje sommar gör att det alltid finns något nytt att se för besökaren. Fjölårets utställning "Havets Silver" om trälfisketiden på Åland kommer att få en permanent plats i museet och presenterar således det som är närmast i historien. Trålfisketiden på Åland var kort men intensiv och hade en stor ekonomisk betydelse. Utställningen har producerats av Ålands Fiskare med hjälp av Leader-stöd och Nils Storå har skrivit historiken och texterna som hör till.

Utställningar sommaren 2013

Hösten 2011 ordnade museet en kurs i fiskskinnsgarvning. Temat skinn fortsätter nu 2013 i och med att den svenska garvarens Lotta Rahmes vandringsutställning kommer på besök. Den ursprungliga utställningen hade premiär i Stockholm 2010 på Etnografiska museet och har sedan dess byggts om och varit på turné i Norden. Utställningen presenterar kvinnlig skinnberedningskonst.

Lotta Rahme har besökt ursprungsbefolkningen i Norden, Japan och i Kanada och lärt sig deras skinnberedning. Hon filmade även arbetet och det presenteras i utställningen via digitala fotoramar. Lottas egen skinnkonst syns i fyra skulpturer av råhud med utsmyckningar av ren- hjort- och fiskskinn. Ett mycket spännande konsthantverk och kultur att bevara.

Den andra utställningen i år har temat fåglar. Fågelskådaren och fd läraren Ann-Kristin Johansson ställer ut sina fågelakvareller och säljer också sin nya bok "Ankis fåglar för vanligt folk" där akvarellerna ingår. Samtidigt kan man titta på museets fågeläggssamlingar, uppstoppade fåglar samt förhoppningsvis även en samling fågelholkar av

olika storlekar för olika arter.

Ett museum för hela familjen

Ålands Jakt- och Fiskemuseum är helt fysiskt sett ett rätt lagom stort museum, liksom antalet föremål i samlingarna. Men museet har mycket små resurser. Endast en person på deltid jobbar på museet, förutom på sommaren då en person till hjälper i kassan.

Man behöver inte vara jägare eller fiskare för att tycka att museet är intressant. Det finns trevliga aktiviteter för barnfamiljen och det stora antalet konserverade djur och fåglar intresserar både liten som stor. Även själva huset och dess arkitektur intresserar besökarna, Folke Wickström är arkitekten bakom museibygnaden.

Basutställningen presenterar hur man levde förr som fiskare, som fiskarbönder och hur man utnyttjade naturen som resurs. Svartvita fotografier kompletterar texterna som förutom på svenska finns på finska och engelska.

I samlingarna och det öppna lagret finns allhandla föremål, verktyg, vettar, utombordare, vapen, troféer, fiskedon och olika sorters fallor mm. I Barnens Strömmingsmarknad kan barnen göra en tidsresa och köpa och sälja marknadsvaror i tidsenlig klädsel. Museet är väl tillgängligt för den som har rörelsehinder då det finns både ramper ute och inne. Miljön kring museet är fantastiskt vackert och det finns även andra aktiviteter i området.

Reservera gärna flera timmar, eller varför inte några dagar, med boende inkluderat för din vistelse. Hjärtligt välkomna att besöka Eckerö och Ålands Jakt- och Fiskemuseum! ♦

▲ Hundparad på Jaktens Dag, här är det taxarnas tur. Lillevi Harberg presenterade speciella egenskaper varje hundras. © Åsa Hägg.

▲ Ålands Jakt & fiskemuseum. © Foto Palme.

Källor

Jakten och viltvården i landskapet Åland under självstyrelsens tid, Conny Andersson&Julia Westerberg, Kommitten för jakthistoriken

Ålands Landskapsregering, Skogsbruksbyrån, jakt och viltvårdsenheten <http://www.regeringen.ax/narings-avd/skogsbruksbyran/jaktochviltvard/>

Öppet 2013

13.5 - 8.6 må-lörd 10-17,

9.6 - 11.8 alla dagar 10-18

12.8 - 31.8 må-lörd 10-17

Öppet utanför säsong för bokade grupper på minst 10 personer enligt överenskommelse. Avvikelser i öppethållningstiderna 9.6 kl. 10-16, midsommarafton 21.6 10-16. Öppet hela midsommarhelgen.

▲ Sjuttonåriga Janina på jakt i Saltvik. © Matilda Saul.

Artikelförfattaren

Åsa Hägg är intendent på Ålands Jakt- och Fiskemuseum

Adress: Fiskeläge 37, AX- 22270 Eckerö, Åland

Tfn: + 358 (0)18-38299 eller + 358 (0)40-5886716

e-post: jakt-fiske.museum@aland.net,

www.jaktfiskemuseum.ax

Den finländska jakten ur en hållbarhetssynvinkel

TEXT: MIKAEL NYGÅRD & LORENZ UTHARDT

Finland är ett av de mest "jägartäta" länderna i världen med drygt 300 000 jaktkortsinnehavare på en total population bestående av ca 5,2 miljoner.

Jakten har en djup förankring i landets kulturella historia och kan sägas vara en del av den finska folksjälén. Vi behöver bara gå till det finska folkeposet Kalevala för att se vilken viktig roll som jakten har spelat i sägnerna genom tiderna.

I **KALEVALA** vaktade skogsguden Tapio och hans dotter Tellervo över skogen och dess invånare – djuren. Gick en jägare ut för jaga så var det endast med dess gudomligheters bifall som han kunde räkna med byte och föda sin familj. Kalevala-eposet må röra sig i gränslandet mellan myt och kulturhistoria, trots detta berättar sägnerna någonting centralt om jakten som i hög grad gäller än i dag, nämligen att det till syvende och sist handlar om att få skörda naturens håvor, att närma sig naturen med respekt och ödmjukhet och som – ifall jägaren visar sig värdig – gör att han blir framgångsrik.

Inte desto mindre ställs frågor om vilken relevans och legitimitet jakten har i dagens moderna västerländska samhälle. Det handlar ju inte längre om överlevnad, och inte heller behöver vi jakten för att skydda oss från vilda djur som till exempel Afrika. I ett samhälle som det finländska finns, kan tyckas, inte mycket kvar av den koppling mellan människa och natur som de gamla sägnerna i Kalevala talar om. Största delen av befolkningen bor i städer eller tätorter samt har yrken som har föga eller inget alls med naturen att göra. Människan har fjärmats från naturen och fått ett distanserat förhållande till djuren runt om oss. Vi åker med våra barn till zooparker för att visa dem hur älgar

eller bisamrättor ser ut, eller så låter vi oss hänföras av filmatiserade äventyr under havsytan eller på savannen, där djuren framstår som någonting exotiskt, vackert eller till och med farligt. Naturen och djuren har med andra blivit någonting utanför den moderna mänskligheten, något som inte längre utgör en naturlig del av våra liv.

DETTA GÖR samtidigt att jakten som en verksamhet har ställts inför en viktig utmaning, nämligen att den bör kunna rättfärdigas och förses med instrumentella motiveringar för att fortbestå. Detta faktum tillspejdas av att antalet jägare överlag minskar samt att konflikter mellan jägare och den icke-jagande befolkningen ökar i takt med att människor som saknar erfarenhet av (eller förståelse för) jakt flyttar ut till landsbygden där jakten fortfarande har sin starkaste ställning. Samtidigt finns det idag allt flera direkta motståndare till jakt. Jakten ses som endera onödig eller så anser man att det är orätt att döda djur. Vi kan därmed fråga oss vilket slags förhållande som utkristalliserar sig mellan människa och natur ifall vi tar ett steg närmare och ser närmare på vad jakt egentligen handlar om, vad det är som driver jägare och i vilken mån vi härvidlag kan tala om hållbarhet. Dessa är de frågor som vi ska behandla i denna artikel som baserar sig på en undersökning bland finländska jägare som vi gjort för Finlands Jägarcentralens, nuvarande Viltcentralens, räkning (Nygård & Uthardt, 2009a; 2009b).

JAKTEN HAR så länge vi kan överblicka varit en viktig del av den agrara livsstilen i Finland, men har samtidigt utgjort en del av adelns privilegier. Först på 1800-talet uppstod sällskapsjakten, som är grunden för dagens fritidsjakt. Idag finns det lite över 300 000 personer med jaktkort i Finland, varav ca 5 procent är kvinnor och ca 10–15 procent är inaktiva jägare, dvs som inte jagar fastän de har jaktkort (Finlands Viltcentral, 2012).

VAD ÄR JAKT egentligen? Låt oss här börja med

att göra två viktiga preciseringar. För det första bör vi separera själva fållandet av ett villebråd från det som kan beskrivas som själva jakttilldragelsen, dvs upplevelsen med att jaga. Visserligen är fångsten en viktig del av jakten, det skall inte förnekas, men en lyckad jakt är trots allt inte beroende av detta. Man kan ha upplevt en fin jakt trots att man saknar byte när den är över – något som en majoritet av finländska jägare håller verkar hålla med om. För det andra bör vi precisera vad som avses med att fälla ett villebråd. Det är här inte fråga om vilket dödande som helst, utan om att spåra, upptäcka, överlista och att (försöka) fälla ett vilt, jaktbart djur som lever i frihet och som följaktligen även kan fly ifall det upptäcker jägaren.

Jakt är med andra ord fråga om en medveten och planerad handling, inget som sker av misstag (t ex att man kör över en hare med bilen) eller som sker i självförsvår (t ex från en björn som i sin tur försvårar sig).

SAMTIDIGT finns det noggranna föreskrifter om hur jakten får och inte får gå till. Enligt 2 §, jaktlagen (1993/615), avses med jakt ”*att vilt som lever i fritt tillstånd fångas eller dödas samt att fångsten omhändertaras av jägaren. Jakt är även att i fångstsyfte locka, söka efter, ringa, vakta på, skrämja eller spåra vilt, att använda hund eller något annat för fångst drosserat djur till att söka efter, driva eller spåra vilt samt att hålla fångstredskap gillrade på fångstplatsen*”. Vi kan således konstatera att jakt varken är fråga om urskillningslöst dödande eller något godtyckligt. Istället är det något som människan har gjort sedan urminnes tider och som då liksom nu följer oskrivna och skrivna koder för etiskt handlande. Vad själva jakttilldragelsen sedan må betyda för var och en jägare är sedan en annan sak: för någon handlar den om att komma ut och njuta av naturen, för någon annan handlar det om att hoppas få dryga ut kosten med viltkött.

VARFÖR JAGAR finländare? Vad är jakt i praktiken? Enligt våra resultat är den överlägset vanligaste jakttypen i Finland småviltsjakt, dvs jakt på mindre villebråd såsom hare, skogsfågel eller sjöfågel. Nästan 40 procent av de svarande uppgav att de uteslutande ägnade sig åt denna typ av jakt, de flesta i sällskap av sin hund. Andra vanliga jakttyper är älgjakt och övrig hjortdjursjakt, såsom jakt på rådjur eller vitsvanshjort. Men jakt handlar också om att vårda viltet och värna om dess

fortbestånd. Cirka 40 procent av de som svarade på enkäten uppgav även att de bedriver viltvård i någon form, såsom tillverkning av fågelholkar, smårovdjursbekämpning eller viltutfodring.

Vilka är då skälen till att man jagar? Våra resultat visar att en överlägsen majoritet av de svarande, ca 77 procent jagar främst för naturupplevelsernas skull. Andra viktiga orsaker till att man jagar var att jakten utgör en viktig fritidssysselsättning, att den är en livsstil, att den innebär social samvaro samt att den håller en i form. Endast ca 12 procent uppgav däremot att de jagar för köttets skull.

MED HJÄLP AV klusteranalyser av jaktmotivvariabler och olika bakgrundsvariabler kunde vi utkristallisera två huvudsakliga grupper av jägare. Den första gruppen, de *materiella jägarna*, var något mindre till storleken (n=441) och jagade främst av instrumentella skäl, för köttets skull eller för att begränsa skogsskador, och bestod i större utsträckning av äldre och lägre utbildade jägare bosatta på landsbygden. Däremot såg den andra gruppen, de *immateriella jägarna* (n=533), jakten främst som en fritidssysselsättning. Denna grupp bestod närmast av yngre människor bosatta i tätorter och med en högre utbildning och inkomst. Intressant nog betonade jägarna i bägge grupperna den sociala samvarons och naturupplevelsernas betydelse.

Detta innebär att det som tycks förena den moderna, immateriella, rekreationsjägaren med den mer traditionella, materiella, livsstilsjägaren är kopplingen till naturen och upplevelsen av jakten som en social tilldragelse. Likaså verkar jaktens traditionella och kulturella betydelser fortfarande leva kvar i viss mån, vilket framgår bland annat av att jakten för många sågs som en livsstilsfråga. Även viltköttet tycks spela en viktig roll, vilket kanske inte så konstigt med tanke på det uppskattningsvis konsumeras kring 10 miljoner kilo viltkött årligen i Finland (Finlands jägarförbund, 2011). Vi kan sålunda konstatera att det åtminstone bland finländska jägare fortsättningsvis tycks finnas en koppling mellan människa och natur även om de finländska jägarna ingalunda utgör någon homogen grupp.

HUR FÖRHÅLLER SIG då de finländska jägarna till jägare i andra länder? De resultat vi fann tyder på att de finländska jägarna, liksom jägare i Norden överlag, inte i första hand är ute efter troféer eller är uttalat materialistiska i sina preferenser. Is-

Hållbar jakt

tället verkar det vara naturen och jakten som är den centrala drivkraften. Detta skiljer våra resultat från de som till exempel Stephen Kellert (1996; 1978) fann beträffande amerikanska jägare och som visade att den största delen drevs av en stark bytesinstinkt (ca 44 procent) eller en såg jakten som en form av sport (ca 38 procent).

SKILLNADEN mellan Kellerts och våra egna resultat förklaras delvis av att det i de amerikanska jägarnas fall är fråga om en betydligt större och heterogenerare grupp. Enligt den nordamerikanska federala jakt- och fiskemyndigheten *U.S. Fish and Wildlife Service* (2011) uppgick antalet aktiva jägare i USA år 2006 till 12.5 miljoner. Däremot saknar amerikanska jägare en enhetlig och historiskt nedärvd jaktkultur i likhet med den finländska (Lehikoinen, 2008). Visserligen kan inte den finländska jaktkulturen ståta med lika pråliga traditioner och jaktstätt som finns i vissa europeiska länder med lång feodal historia, men detta ska inte tolkas som en avsaknad av en jaktkultur. Snarare handlar det om att den finländska jaktkulturen är betydligt mer agrart förankrad och dessutom i högre grad präglad av naturmysticism.

MEN LÅT OSS återvända till frågan vi berörde inledningsvis. Vilken position bör vi – på basis av vad vi lärde oss av jägarundersökningen – ta när det gäller frågan om jaktens betydelse och hållbarhet? Här måste vi först reda ut vad vi menar med hållbarhet. Hållbarhetsbegreppet myntades på 1980-talet i samband med diskussionen om den ekonomiska tillväxtens gränser men har sedan dess tillämpats på många olika områden. Enligt Ann Dale (2001) kan man skilja mellan tre övergripande betydelser: ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Det som förenar dessa tre är att de handlar om någon form av reflektion kring vilka följderna av människans kan bli samt en slags återhållsamhet i akt och mening att försöka minimera skadeverkningarna av dessa. Detta går även att tillämpa på frågor som har med jakt att göra.

NÄR DET GÄLLER den första dimensionen, den *ekologiska hållbarheten*, går diskussionen faktiskt mycket längre tillbaka i tiden än vad man först kunde tro. På 1800-talet när synen på natur blev allt mer präglad av romantiken väcktes även tanken om att djuren kunde tillskrivas känslor och även förmågan att känna lidande. Detta gjorde även att det uppstod en diskussion om jaktens etik,

vilket bland annat kommer till uttryck genom den tyska läroboken för jägare, *Lehrbuch für Jäger und die es werden wollen* (1812) av H. W. Hartig (Henning, 2002, s. 271). Enligt denna bok fick jägaren inte äventyra viltbeståndet eller på annat sätt bete sig oetiskt mot djuren. Vi finner här ett tidigt exempel på en etisk kod som även kan ses som en föregångare till den form av hållbarhetskoder och jaktregler som finns idag och som närmast avser att människan inte bör äventyra naturens ekologiska mångfald och dess djurbestand.

KAN JAKT då ses som ekologiskt hållbar? Vår ståndpunkt är att en dåligt planerad och organiserad jakt inte bara är oetisk utan även utgör ett hot mot den ekologiska hållbarheten, medan en genomtänkt och etisk jakt kan värna om ekologin genom att sköta om och till och med hjälpa arter att överleva. Jägare och naturvårdare förenas av en kärlek till naturen, samt en respekt för densamma. Ett exempel på detta är viltvården, dvs utfodring av djur som annars skulle ha svårt att finna mat över vintern, samt reduceringen av skadedjur såsom mink eller mårddhund, som för med sig stora skador på t ex sjöfågelbeståndet. Ytterligare exempel är regleringen av älg- och vitsvanshjortstammar i syfte att minska skador på skogsbeståndet och planteringar. Driven till sin spets kan förhållandet mellan jakt och ekologisk hållbarhet alltså sägas handla om huruvida jakten inverkar menligt på naturens kretslopp och mångfald samt huruvida den är förenlig med naturskyddets principer. Vår position är således att dessa två inte ska ses som eld och vatten, utan som två saker som går hand i hand.

BETRÄFFANDE den andra dimensionen av hållbarhet, den *ekonomiska hållbarheten*, kan vi anlägga olika perspektiv. Ett vanligt sätt är att koncentrera sig på den ekonomiska input som jakten innebär för landet, regionen eller för det lokala samfundet. Ju större utkomstmöjligheter och materiellt välstånd jakten härvidlag bibringar, desto bättre hållbarhet, givet förstås att den ekonomiska effekten förblir på lokal, eller åtminstone nationell, nivå. Detta perspektiv har ofta använts när det gäller att försöka evaluera vilken betydelse jaktturismen har som en potentiell vitaminspruta för glesbygdsområden i ekonomisk nedgång (jfr Nygård & Utthardt, 2010b; Keskinarkaus, Matilainen & Kurki, 2009). Ser vi på jakten genom denna lins finner vi

Hållbar jakt

att det rör sig om avsevärda ekonomiska summor.

VARJE ÅR SKJUTS vilt som inbringar kött värt tiotals miljoner euro (Finlands jägarförbund, 2011), men vi ska inte för den delen glömma omsättningen på materielsidan, t ex alla affärer som säljer vapen, ammunition, jaktkläder, ammunition etc. I fråga om jaktturism har man exempelvis beräknat att den ekonomiska direkteffekten av ett enda såld dagkort för jakt på statens jaktmarker är ca 700 euro medan den indirekta effekten på den regionala ekonomin, t ex i form av övernattnings- och bespisningstjänster, är minst den dubbla (Keskinkarous et al., 2009, s. 9). Även om Finland har en bit kvar tills vi uppnår en ekonomisk input liknande den nordamerikanska, med sina 22.9 miljarder dollar per år i omsättning (U.S. Fish and Wildlife Service, 2006), utgör jakten alltså redan nu ett betydande ekonomiskt inslag i det finländska samhället.

DETTA FÖR OSS vidare till den tredje aspekten av hållbarhet, den *sociala hållbarheten*. Enligt Puhakka et al. (2009) kan den sociala hållbarheten i termer av jakt ses i belysning av i hur hög grad olika intressenter ges möjligheter till att vara med och på ett jämlikt sätt kunna påverka beslutsfattandet kring jakt, hur de ekonomiska fördelarna och kostnaderna fördelas mellan olika avnämargrupper samt i vilken grad jakten respekterar lokala värden, livsstilar och identiteter. Den första och den andra aspekten kan lätt äventyras av att vissa intressenter, exempelvis markägare, känner sig förfördelade av de beslut som görs av jägare, vilket i sin tur kan leda till öppen konflikt och därigenom underminera den sociokulturella hållbarheten.

ETT EXEMPEL är den kommersialisering av jakt som ökande viltstammar ger möjlighet till i vissa delar av Finland. De stora vitsvanshjortstammarna i Egentliga Finland har exempelvis fört med sig stor avskjutning av stammarna och för att klara av utfodringen har jaktlicenser sålts åt finländska jägare och också åt utländska. En dylik kommersialisering förutsätter emellertid att det finns en samsyn bland de lokala jägarna, markägarna och den övriga lokalbefolkningen. Vilttillgången ska räcka för alla, i annat fall kan försäljning av jakt bli grunden till stridigheter inom föreningens egen jägarkår. Likaså bör markägarna ges en rimlig kompensation för upplevda kostnader i form av utnyttjande av vägar och eventuell degradering av

landskapet till följd av kommersiell jakt (jfr Nygård & Uthardt, 2010a).

DEN TREDJE ASPEKTEN kan å sin sida lätt komma att äventyras av att lokalbefolkningen, markägare eller varför inte grupper inom jägarkåren, upplever att jakten – endera i kommersiell form eller inte – medför element som strider eller undergräver traditionella jaktvärden eller identiteter. Ett exempel på detta är troféjakten, som av hävd inte haft samma betydelse i Finland som på många andra ställen i Europa. Ifall denna skulle komma att överskugga principer om en hållbar avskjutning av viltstammar kan en katastrof i termer av sociokulturell hållbarhet vara ett faktum. Enligt våra resultat ansåg drygt 92 procent av svarandena att jakten hör till den traditionella livsstilen i Finland, medan 58,5 procent av kvinnorna och 47,8 procent av männen ansåg att troféjakt inte är jakt i egentlig mening. Angående bägjakt, ett allt mer populärt element bland dagens jägare, angav ca 66 procent av kvinnorna och 61 procent av de tillfrågade att detta element inte har en naturlig del av jakten i Finland. Dessa siffror vittnar om att majoriteten av jägarkåren verkar inta en förhållandevis traditionell position beträffande jakten, vilket kan göra att jaktens sociokulturella hållbarhet kan tänkas undermineras ifall den får allt för många nya och hastigt inplanterade inslag.

HUR ÄR DET DÅ med själva fällandet av ett villebråd, dvs att döda ett djur? Är det överhuvudtaget försvarbart att döda villebråd i jaktsammanhang? Detta är viktig moralisk grundfråga som inte bör tas lätt på, eftersom den är avgörande både för jägarens egna existentiella förhållande till jakten och för jaktens allmänna legitimitet. Att dödandet inte utgör det främsta motivet för jakt bekräftas av resultaten från jägarundersökningen. Enligt denna ansåg ca 88 procent av kvinnorna och 81 procent av männen att man inte behöver få byte för att jakten skall vara meningsfull. Filosofen José Ortega y Grasset (1972, ss. 110–111) uttrycker saken så här: *“one does not hunt to kill; on the contrary, one kills in order to have hunted”*. Det centrala här är alltså själva jakttilldragelsen: att för en stund bli en del av naturen och hänge sig åt att försöka spåra, överlista och fälla ett villebråd. Vi ska heller inte glömma att det finns en ytterligare en viktig aspekt av jakt, nämligen att tillvarata viltet och tillreda mat av det.

KANSKE KAN VI se frågan om det etiska i att fälla villebråd som en ansvarsetisk fråga. Detta innebär att vi bör fråga oss huruvida en handling kan rättfärdigas genom det ansvar som vi axlar i samband med denna handling. Ser vi saken ur en sådan synvinkel så skulle fällandet av villebråd endast kunna uppvägas av att dödadet fyller ett högre syfte med tanke på människan, naturen eller samhället. Enligt filosofen Peter Singer (2009) kan jakten försvaras etiskt så länge den handlar om att skaffa mat, att överleva, eller andra saker som är viktiga (Singer, 2009, ss. 111–123). En förutsättning är dock att djuret ska ha haft möjlighet att leva ett välbehagligt liv, samt att det fällda djuret kommer att kunna ersättas av ett nytt djur, dvs. att jakten inte äventyrar populationen. Även om detta argument inte kanske tillmötesgår djupekologins principer om att allt liv har ett egenvärde i sig och därför bör skyddas, kan vi med utgångspunkt i Singers argument säga att jakt och fällande av villebråd ändå kan ses som etiskt hållbara handlingar så länge de endera har en koppling till överlevnad eller till deliberativa, allmännyttiga målsättningar, såsom att exempelvis reglera överstora viltstammar eller minska trafikolycksfall.

VILKA SLUTSATSER kan vi då avslutningsvis dra gällande jaktens betydelse och framtid i Finland samt för dess hållbarhet?

Först och främst vill vi hävda att jakten utgör en viktig del av den finländska kulturen och samhället. Dess betydelse har inte minskat trots att världen moderniserats och människan överlag fjärmats från naturen. Jägarkåren utgör vid sidan av naturvårdare, jordbrukare och andra grupper med anknytning till naturen, såtillvida en viktig förbindelselänk mellan människa och natur.

För det andra karakteriseras de finländska jägarna av att de i första hand drivs av kärleken till naturen samt i hög grad ser jakten som en social tilldragelse med många traditionella drag. Finländsk – och nordisk jakt överlag – skiljer sig därmed en del från jakten i andra länder genom att den i stor utsträckning haft en agrar förankring. Samtidigt måste vi minnas att det i Finland finns många schatteringar av jägare och jaktmotiv, och även jägare som alla gånger inte betar sig speciellt etiskt. Jakten är med andra ord långt ifrån okontroversiell aktivitet, och delar åsikterna både ute bland den stora allmänheten, men även bland jägarna själva.

För det tredje kan vi på basis av vår diskussion om jaktens förhållande till olika aspekter av hållbarhetsdimensioner inte finna något som skulle göra att den kan betraktas som ohållbar, såvida jägare följer de regler som är uppsatta och de koder som de lärt sig genom utbildningen och genom socialisationen från äldre jägare.

DET RÅDER INTE en konflikt mellan jakt och hållbarhet. Utan jakt skulle vi däremot riskera att få ohållbara viltpopulationer som inte bara är negativa för naturliga habitat och mångfald, utan även förorsakar skador på skog, grödor och i trafiken. Detta vinner ingen på, varken den ekologiska balansen, allmänheten eller jägarna. Vi menar därför att det är viktigt att vi även i framtiden värnar om jakten eftersom den både utgör ett centralt kulturhistoriskt arv och även kan ses som ett hållbart sätt att förvalta människans förhållande till naturen – något som annars lätt går förlorat i den fragmentariska och flyktiga värld vi idag lever i idag. ♦

Artikeln bygger ett bokkapitel som ingick i festskriften till professor Erland Eklund (Nygård & Uthardt, 2011).

Hållbar jakt

Litteratur

Dale, A. (2001). *At the Edge. Sustainable Development in the 21st Century*. Vancouver: University of British Columbia Press.

Hennig, R (2002). Über den Nachhaltigkeitsbegriff im Jagdwesen. *Zeitschrift für Jagdwissenschaft* 48 (2002), 271–275.

Kellert, S. R. (1996). *The Value of Life: Biological Diversity and Human Society*. Washington, DC: Island Press.

Kellert, S. R. (1978). Attitudes and Characteristics of Hunters and Antihunters. *Transactions of the Forty-third North American Wildlife and Natural Resources Conference*, 1978, 412–423.

Keskinarkaus, S., Matilainen, A. & Kurki, S. (2009). Metsästysmatkailu ja sen kestävyys valtion mailla. Seinäjoki: Ruralia-instituutti.

Lehikoinen, H. (2008). *Tuo hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa. Toinen pianos*. Helsinki: Teos.

Nygård, M. & Uthardt, L. (2011). Hållbar jakt – paradox eller verklighet? Om finländska jägare, hållbar jakt och jaktsociologins mission, ingår i N. Brandt & K. Andersson (red.) *En bondepraktika för det senmoderna. Essäer tillägnade Erland Eklund* (s. 66–78). Åbo: Åbo Akademis förlag.

Nygård, M., & Uthardt, L. (2010a) Opportunity or threat? Finnish hunters' attitudes to hunting tourism. *Journal of Sustainable Tourism* 19, 3, 383–401.

Nygård, M., & Uthardt, L. (2010b): An opportunity for rural areas or a threat to local hunters? Finnish hunters' attitudes towards hunting tourism. *Working Papers in Demography and Rural Studies*, 7/2010. Vasa: Åbo Akademi.

Nygård, M., & Uthardt, L. (2009a). Finländaren jagar för naturupplevelsernas skull – ensam eller i ett litet sällskap. *Jägaren*, 2009/1, 38–41.

Nygård, M., & Uthardt, L. (2009b). Metsästäjät perinteisen ja nykyajan taitekohdassa. *Metsästäjä*, 2009/2, 78–80.

Ortega y Gasset, J. (1972). *Meditations on Hunting*. New York: Charles Scribner & Sons.

Puhakka, R., Sarkki, S., Cottrell, S. P. & Siikamäki, P. (2009). Local discourses and international initiatives: sociocultural sustainability of tourism in Oulanka National Park, Finland. *Journal of Sustainable Tourism* 17, 5, 529–549.

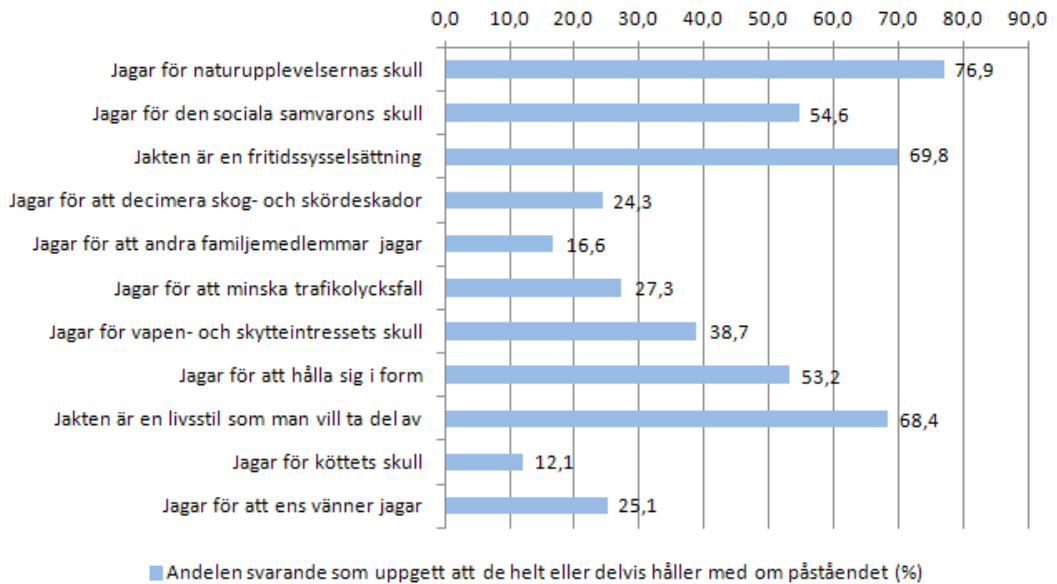
Singer, P. (2009). *Praktisk etik*. Stockholm: Thales and a upplagan.

Finlands jägarförbund (2011). *Metsästys Suomessa*. Tillgänglig on-line: <http://www.metsastajaliitto.fi/?q=node/107>. Hämtad 9 juni 2011.

Finlands viltcentral (2012). *Metsästys Suomessa*. Tillgänglig on-line: http://www.riista.fi/?mag_nr=13. Hämtad 29 december 2012.

U.S. Fish and Wildlife Service (2006). *2006 National Survey of Fishing, Hunting, and Wildlife-Associated Recreation*. Tillgänglig on-line: http://wsfrprograms.fws.gov/Subpages/NationalSurvey/nat_survey2006_final.pdf. Hämtad 9 juni 2011.

Motiven till jakt bland finländska jägare (N=1042, "passiva" jägare exkluderade)

Artikelförfattarna

Mikael Nygård, Politics doktor, docent, fungerar som akademilektor i socialpolitik vid Åbo Akademis socialvetenskapliga institution i Vasa. Ett av hans forskningsintressen handlar om jaktens sociala betydelser samt utvecklingen av jaktturism.

Adress: Ribäcksvägen 469, 66140 ÖVERMALAX
e-post: mikael.nygard@abo.fi

Lorenz Uthardt, Politics doktor, ödemarksråd, är pensionerad jordbrukare och forskare. Till hans forskningsområden hör välbefinnande bland jordbrukare samt forskning om jaktens sociala dimensioner, samt frågor kopplade till jaktens etik. Uthardt är även en av de få i Finland som blivit dubbat riddare av St. Hubertus-orden.

Adress: Ribäcksvägen 446, 66140 ÖVERMALAX
e-post: lduthardt@pp.malax.fi

Dramatisk minskning av musselätande dykänder

TEXT: ANDERS WIRDHEIM

Ett seminarium om ejdrar och andra marina dykänder hölls i Gryt i Östergötland hösten 2012.

Arrangörer av seminariet var miljödepartementet i samarbete med Svenska Jägareförbundet och Sveriges Ornitologiska Förening (SOF).

Innan miljöministern tog till ordet invigdes seminariet av Hans von Essen och Dennis Kraft som representanter för Jägareförbundet respektive SOF.

Hans von Essen sade att alla jägare är måna om naturen och värnar om det vilda. Därför har Jägareförbundet också gått ut med en propå inför höstens jakt om att de jägare som ägnar sig åt ejderjakt skall spara ejderhonorna och bara rikta sitt intresse mot hannar.

Dennis Kraft sade att den djupdykning i dykändernas liv och leverne som seminariet skall diskutera är mycket värdefull.

– Vi vet mycket om orsakerna till det allvarliga läget, men det är mycket som vi inte vet. Det är också naturligt med förändringar, men vilka förändringar är naturliga och vilka är det inte, undrade Dennis Kraft och passade även på att göra ett par markeringar gällande jakt och vindkraft:

– Det är bra att Jägareförbundet tagit ett halvt steg vad gäller ejderjakt, och syftade på att SOF tidigare i år föreslog att all jakt på ejder bör stoppas tillfälligt, något som regeringen dock inte tagit fasta på.

ORDET VINDKRAFT nämndes aldrig, men det var ändå uppenbart att det var detta som Dennis syftade på med konstaterandet:

– Med tanke på dykändernas allvarliga situation är det mycket viktigt att vi inte exploaterar utsjöbankar och liknande områden.

Bland annat har flera vindkraftsbolag kastat blickar på stora bankar såväl i egentliga Östersjön

som i Kattegatt, och kraftbolaget E ON har meddelat att man vill bygga vad som kan bli världens största vindkraftsanläggning på Södra Midsjöbanken, en av Östersjöns allra viktigaste övervintningsplatser för alfågel.

VI ÄR ALLA ENGAGERADE i skötseln av Östersjön och många som bor runt detta hav har närheten till havet som ett värdefullt andningshål, inledde miljöminister Lena Ek.

– Därför är det allvarligt när en så värdefull art som ejdern minskar kraftigt i antal.

Gryts skärgård är min hemmaskärgård, sade miljöministern och berättade att hon på nära håll sett och oroats av hur ejdrarna blivit allt färre:

– Ejdern är en årstidsmarkör som präglar miljön och som påverkar oss.

När Lena Ek tillträdde som miljöminister i oktober förra året var det två saker som hon snabbt satte fart på. Det ena var tillsättande av en miljöforskningsberedning, det andra att initiera arbete för att utröna vad det är som händer med ejdern. Men nu är det inte bara ejdern det går dåligt för i Östersjöområdet. Även de andra marina dykänderna, dvs svärta, sjöorre och alfågel, visar kraftigt vikande antal, något som miljöministern blivit väl medveten om, liksom frågornas komplexitet.

– Vissa arter är beroende av förvånansvärt små områden i Östersjön, och det är många faktorer som påverkar fåglarna, t ex övergödning, sjöfart och fiskemetoder, sa Lena Ek och avslutade med att hon ändå ser ett ljus i mörkret:

– Det är viktigt att så många människor bryr sig!

KJELL LARSSON arbetar på Högskolan på Gotland och har under många år forskat kring sjöfåglar av olika slag. Han berättade att flera musselätande fåglar i Östersjön minskar i antal. De senaste 20 åren är minskningen så stor som mellan 50 och 65 procent:

ALFÅGEL	FRÅN 4 272 000	TILL 1 480 000
EJDER	FRÅN 1 048 000	TILL 515 000
SVÄRTA	FRÅN 933 000	TILL 415 000
SJÖORRE	FRÅN 783 000	TILL 410 000

Det som hänt de senaste decennierna är tecken på storskaliga förändringar i Östersjöns miljö. Dessa förändringar är så stora och allvarliga att de enligt Kjell Larsson påverkar Sveriges internationella åtaganden och det ansvar vi har för Östersjöns miljö. Dessutom kan dessa sjöfåglar sägas utgöra en del av den svenska folksjälen.

Mycket är känt om orsakerna till förändringarna, men det finns också okända problem. Därför är ny forskning mycket viktig.

Kjell Larsson pekade på att det finns såväl som "top-down"- som "bottom-up"-effekter. Med "top-down" avses bl a påverkan från utsläpp av t ex olja eller näringsämnen, med "bottom-up" förändringar som sker inom basala delar av näringskedjorna och sedan sprider sig uppåt.

EN VERKLIG NYCKELART i dessa näringskedjor är blåmusslan. Östersjöns blåmusslor filtrerar enorma mängder vatten (även en liten individ på 10 mm kan filtrera 5 l vatten/timme), och totalt sett kan Östersjöns blåmusslor omsätta en stor del av bottenvattnet varje år. Blåmusslor påverkas av vilka arter växtplankton som finns i vattnet, av vattentemperatur och av olika giftiga substanser i vattnet.

Eftersom dykänder som ejder, alfågel, svärta och sjöorre är storkonsumenter av musslor är det högst sannolikt att dessa fåglar påverkas av Östersjöns hälsotillstånd.

ENBART på Hoburgs bank beräknas de övervintrande alfåglarna konsumera omkring 100 000 ton blåmusslor varje vinterhalvår. Därför är det oroande att experiment visat att redan små temperaturökningar i havsvattnet kan få stora effekter på blåmusslorna. När vattentemperaturen stiger vintertid påverkar detta energiomsättningen hos blåmusslorna som då minskar i vikt. Detta påverkar i sin tur de musselätande fåglarna eftersom de redan äter i princip så mycket musslor som deras kroppar klarar av att hantera. Mellan 75 och 90 procent av en blåmusslas vikt utgörs nämligen av skal, och dessa skal måste fågelkroppen bearbeta och göra sig av med. Därför är det inte säkert att en fågel kan kompensera en lägre vikt hos bytesmusslorna genom att helt enkelt äta flera musslor.

Kjell Larsson betonade också att Östersjöområdet är stort och man kunnat se stora skillnader mellan olika platser i såväl kullstorlek som ungdomproduktion hos ejder. Frågan är varför inte fåg-

larna reagerar på samma sätt.

MARTIN GREEN från Lunds universitet arbetar bl a inom den svenska fågelövervakningen. Han berättade att Sverige saknar en nationell regelbunden övervakning av kustfågelbestånden, men att vi ändå har en hyfsad bild av utvecklingen tack vare bl a länsvisa inventeringar och andra projekt.

När det gäller ejdern ökade den i Sverige fram till början av 1990-talet. Därefter skedde en utplanning följt av en kraftig nedgång som inleddes i slutet av samma årtionde och som pågår fortfarande. Detta innebär att totalantalet ejdrar idag är 60 procent lägre än under toppåren och 20 procent lägre än 1975. Förändringarna är emellertid inte lika stora överallt. Den kraftigaste minskningen har noterats i norra egentliga Östersjön.

Även i Finland har ejdern minskat kraftigt, samtidigt som Landskapsregeringen på Åland igen på eget initiativ gav tillstånd för vårjakt 2011 och 2012, som måste anses synnerligen märkligt. Där handlar diskussionen endast om bevakning av museala jakttraditioner, medan dagens verkliga populationsutveckling förbises samtidigt som vårfågeljägarna idag bor bekvämt och urbant på fasta Åland med en stor rådjursstam som fyller jägarnas frysar.

MIKAEL KILPI från Åbo Akademi i Finland berättade att man under en lång tid följt ejderns populationsförändringar i Skärgårdshavet i sydvästra Finland och i Finska viken. Det allmänna mönstret var att antalet ökade stadigt fram till mitten av 1990-talet men att det därefter skett en betydande minskning. På exempelvis Jurmo i Åboland handlar det om en tillbakagång från 3300 par under toppåren till endast ca 200 idag!

Samtidigt har könsfördelningen i ejderpopulationen förändrats drastiskt. Vid Hangö har man länge räknat sträckande ejdrar och även noterat andelen honor respektive hannar. I början av 1980-talet fanns det en dominans av honor i flockarna som sträckte förbi Hangö udd under vårarna, och hannarna utgjorde då 45 procent. Idag utgör hannarna 65 procent!

MED UNDANTAG av Öresund och på Bornholm, har det inte skett någon minskning i Danmark. På svenska västkusten har ejdern också gått kraftigt tillbaka.

Sett i ett lite längre historiskt perspektiv finns det dock fortfarande betydligt flera ejdrar i Öst-

▲ Alfögel. Ekenäs museum 2012. © Håkan Eklund

ersjön än på 1800- och början av 1900-talet. Med den bakgrunden är det egentligen inte märkligt att ejdern minskat i antal sedan toppåren, men den snabba minskningstakten är oroväckande, ansåg Martin Green. Han berättade också att den svenska miljöövervakningen visat att av 35 arter kust- och sjöfåglar har 14 ökat i antal, 7 minskat och 14 varit förhållandevis stabila. De musselätande änderna hör därmed till den mindre grupp fåglar som det gått dåligt för.

– För att komma vidare bör vi fokusera på de stora frågor som kan påverka dessa arter, t ex övergödning, föroreningar, exploatering och överfiske, ansåg Martin Green.

KARSTEN LAURSEN från Danmark är knuten till Danmarks Miljøundersøgelser och Århus universitet. Han har arbetat mycket med ejdrar och andra kustfrågor och bland annat tittat på vilken effekt klimatförändringarna kan tänkas ha.

Studier av skjutna ejdrar i Danmark visar på en kraftigt minskad häckningsframgång. Tidigare gick det sex skjutna ungfåglar på varje skjutna hona, idag är förhållandet två ungfåglar per hona.

De ejdrar som jagas i Danmark kommer till mycket stor del från häckningsområden i Östersjön. Merparten av dessa övervintrar i danska farvatten, där stora koncentrationer finns på flera områden, bl a längs Jyllands sydöstra kust, i vattnen mellan Läsö och Jylland samt i Vadehavet utanför Esbjerg. I dessa områden står antalet ejdrar i direkt relation till mängden blåmusslor.

EFTERSOM EJDERHONORNA ofta inte har möjlighet att bygga upp reserver under flyttningen eller vid häckningsplatserna, måste de göra detta i vinterkvarteren. De honor som klarar detta och anländer till häckningsplatsen i god kondition har också bra häckningsframgång, medan honor som anländer i sämre kondition misslyckas med sin häckning. Man har också kunnat konstatera att ejdrar som ätit mycket blåmusslor har bättre kondition än ejdrar som huvudsakligen levt på annan föda.

Nu finns resultat som antyder att vintertemperaturen i bottenvattnet kan vara av avgörande betydelse. Milda vintrar (och en högre vattentemperatur) innebär att musslorna tär på lagrad energi

och avmagrar. Kalla vintrar innebär högre vikt och större äggproduktion följande vår och även en stor biomassa de kommande 1–2 åren.

SAMTIDIGT innebär dock stränga vintrar att honorna får vänta längre innan de kan gå upp på land för att lägga ägg. Medan de väntar, förbränner de en betydande del av sina reserver, vilket i sin tur leder till ett sämre häckningsresultat. Om vintern därpå är mera normal, kommer dock blåmusslorna att ha hög biomassa och ejdrarna vara i god kondition inför häckningen.

Karsten Laursen redogjorde också för studier på Christiansø utanför Bornholm som visat på ett tydligt samband mellan biomassan av blåmusslor och ejderns häckningsframgång liksom att höga halter kväve i vattnet också ökar häckningsframgången (eftersom blåmusslorna får mera föda i näringsrikare vatten).

KJELL LARSSON fokuserade särskilt på alfågeln situation i Östersjön. De alfåglar som övervintrar här kommer från häckningsplatser på den ryska tundran. Merparten flyttar via Finska viken och Vita havet till och från häckningsplatserna. Vintertid är de inte jämnt spridda över havet utan koncentrerade till ett antal större grundområden långt ute till havs, i svenska vatten främst Hoburgs bank och Stora respektive Lilla Midsjöbanken.

Som redan nämnts har antalet övervintrande alfåglar minskat kraftigt, från drygt 4 miljoner till knappt 1,5 miljoner. Dessutom har könsfördelningen ändrats under senare tid. Idag är endast ca 30 procent av fåglarna honor, vilket innebär att det numera "bara" övervintrar ca 500 000 alfågelnor i Östersjön.

EN ANNAN FÖRÄNDRING som man iakttagit på senare tid är att andelen ungfåglar är låg. Genom att fotografera flockar och sedan detaljstudera bilderna har man konstaterat att ungfågelandelen varierar från år till år men också att den i genomsnitt är runt 10 procent. Med en beräknad årlig överlevnad på 80 procent hos alla alfåglar, krävs det en ungfågelandel på drygt 22 procent för att beståndet skall vara stabilt.

– Vi har ett problem när det gäller reproduktionen hos alfågel, som Kjell Larsson uttryckte det.

Jämfört med ejdern födosöker alfågeln på flera organismer, men blåmusslan utgör något av stapelfödan. Men det är inte enbart kvaliteten på födan som påverkar Östersjöns alfåglar. De har

också drabbats hårt av oljeutsläpp och fiskemetoder, och möjligen även av att ett mildare klimat på tundran lett till mindre tydliga lämmelcykler. Detta kan i så fall ha inneburit ett högre predationstryck på alfågelnor, ägg och ungar.

OLJEUTSLÄPPEN i svensk zon i Östersjön minskade fram till 2001 men har därefter åter ökat något. Det är de regelmässiga och avsiktliga (men olagliga) utsläppen som sker i samband med rengöring av bl a maskinrum som dödar flest fåglar.

Totalt sett passerar ca 50 000 fartyg Gotland varje år, och en betydande del av dessa passerar genom eller nära de viktiga utsjöbankarna. Här skulle en sk dynamisk ruttplanering av fartygstrafiken kunna ha positiv effekt. Det skulle innebära att varje fartyg fick en individuell rutt och att möjligheterna att styra trafiken bort från känsliga områden därmed ökade.

Alfågeldöden i fiskeredskap har minskat på senare tid, men det har huvudsakligen berott på att torskfisket begränsats kraftigt. Det är främst vid fiske efter torsk som det sker betydande bifångster av alfåglar. Om nu torskfisket åter ökar, i takt med att torsken återhämtar sig, bör man undvika att fiska under perioder då det är gott om alfåglar i områdena.

Förbudet mot alfågeljakt under vårflyttningen genom Finland, från om med våren 2012, är ett positivt beslut som många väntat länge på.

TORSTEN MÖRNER från Statens Veterinärmedicinska Anstalt (SVA) redogjorde för olika sjukdomar och parasiter hos ejder. Särskilt fågelkolera kan drabba enskilda kolonier hårt, speciellt om det är tätt mellan de ruvande fåglarna. Även botulism, en förgiftning som orsakas av en bakterie som lever i syrefria miljöer, kan drabba hårt lokalt. Men varken fågelkolera, botulism eller de parasiter man konstaterat hos ejder kan förklara den kraftiga nedgången i stammen. Däremot har man på senare tid noterat att en stor andel av ejderungarna i ett område i Blekinge dör redan medan de är små. Den direkta anledningen är predation av trutar, men ejderungarna i fråga agerar onormalt. De dyker inte när en trut attackerar utan ligger kvar på vattenytan och blir därmed lätta byten. Detta tyder på att de inte är friska.

LENNART BALK från Stockholms universitet tog vid där Torsten Mörner slutade, nämligen i Blekinge och med den så kallade fågeldöden. Men

han gjorde också en koppling till laxsjukdomen M74 som slog hårt mot flera laxodlingar under slutet av 1900-talet. Denna sjukdom visade sig orsakas av brist på tiamin (B-vitamin), och nu visar de resultat som Lennart Balks forskargrupp kommit fram till att även fågeldöden kan förklaras med tiaminbrist. Tiamin är mycket viktigt för flera funktioner i en organism, och brist på tiamin leder till allvarliga rubbningar och död. När allvarligt sjuka fåglar från kolonier med fågeldöd behandlats med tiamin har de tillfrisknat.

En studie som gjorts av ett antal ejderhonor i Blekinge visade att samtliga led av tiaminbrist, till och med att de alla var döende i tiaminbrist. Därför anser forskargruppen att tiaminbristen ensam skulle kunna förklara hela nedgången i ejderbeståndet. Varför tiaminbristen uppstår är däremot oklart.

VILKEN ROLL övergödningen av Östersjön spelar för blåmusslorna och ejdern berördes av flera föreläsare.

Björn Hjernquist från Naturskyddsföreningen och Lilla Karlsö tog upp denna tråd. På Lilla Karlsö ökade ejderpopulationen från ca 300 ruvande honor 1973 till närmare 1000 i början av 1990-talet för att nu åter vara nere i ca 300.

Detta kan delvis förklaras av ändrade födovillkor för ejderungarna, enligt Björn Hjernquist. När halterna av näringsämnen i havet ökade mot slutet av 1900-talet gynnades den ettåriga algen grönslick (*Cladophora glomerata*). Den växte bl a på blåstången och kvävde till slut sin värd. I de bälten av grönslick som då bildades frodades märkräfflor i stora mängder, vilket innebar att ejderungarna hade mycket god tillgång på föda. I de gamla blåstångsbältena var märkräfforna betydligt ovanligare.

Sedan 1995 är trenden den motsatta. Mindre näring i havet innebär att grönslicken trivs sämre och att blåstången kommer tillbaka. Ejderungarna får därmed ägna mera tid åt födosök och utsätter sig för större risker.

SEMINARIET AVSLUTADES med en diskussion där framför allt tiaminbrist som ensam förklaring till dykändernas svåra situation ifrågasattes. Ejdern går tillbaka även i områden där det inte funnits några tecken på fågeldöd. Samma sak gäller för övrigt även havsörnen. I vissa områden har den säkert stor betydelse för ejderstammens minsk-

ning, som Mikael Kilpi från Finland pratade om, men den kan inte förklara det storskaliga skeendet.

Enligt Kilpi var det tidigare ganska ovanligt med döda ejderhonor i kolonierna, idag dör omkring 10 procent och den dominerande dödsorsaken är att honorna blir slagna av havsörn. Det finns också en skillnad i dödlighet beroende på häckningsöns beskaffenhet. På öar med skog är överlevnaden från ett år till ett annat 76 procent bland de häckande ejderhonorerna, på kala öar är den 70 procent.

– Predationstrycket från havsörn är nästan dubbelt så stort på kala öar som på skogsklädda öar, sa Mikael Kilpi.

SEMINARIET konstaterade att behovet av fortsatt forskning är mycket stort. Det framgår också av den översikt som Miljöforskningsberedningen låtit göra. Författare till denna rapport är Richard Ottvall, fågelforskare från Lunds universitet som bl a skriver:

”Parallellt med det långsiktiga arbetet att förbättra Östersjöns status är det viktigt att förstärka pågående forskning kring dykändernas situation. Här behövs ett övergripande samarbete mellan forskare från flera olika forskningsdiscipliner. Inom två forskningsområden är det särskilt angeläget att förbättra kunskapsbilden. Dessa är dels samspelet mellan växtplankton, filtrerande musslor och musselätande fåglar, dels effekter av sjukdomar, tiaminbrist och miljögifter på fåglarnas överlevnad och reproduktion.” ♦

Artikelförfattaren

Anders Wirdheim handhar information, fågelskydd och naturvård inom Sveriges Ornitologiska Förening.

Adress: Genvägen 4, SE-302 40 Halmstad

Tfn: +46 (0)705-137576

e-post: anders.w@ornitologerna.se

Ejdern och vårjakten

TEXT: JOHAN FRANZÉN

Under självhushållningens tid var vårjakt på sjöfågel en viktig del av kosthållet i den åländska skärgården. Mycket av fångsten konsumerades direkt, men en hel del saltades också ner i tunnor för kommande vinters behov. Jakten pågick från mars till midsommar och riktades mest mot alle, guding och svärta. Under krigsåren var bestånden av ejder och svärta i det närmaste uttraderade i stora delar av Ålands skärgård.

Efter första världskriget (1920) utgjorde den egentliga skärgårdens 5674 invånare 28 procent av hela Ålands befolkning. Idag är andelen bofasta skärgårdsbor ca 2200 (8 procent).

ANTALET UTGIVNA jaktkort har under de senaste åren hållit sig runt 4300 varav knappt 1000 innehas av skärgårdsbor. Enligt tillgänglig statistik fälldes under de intensivaste åren 1977-78 under vårjakt 95 900 respektive 90 000 fåglar. Ännu 1988 var bytesantalet 88 000 sjöfåglar under vårjakt. De överlägset viktigaste arterna var guding, i medeltal under de här åren 22 300 /år och svärta 25 000 /år. Vad gäller svärtan, torde antalet fällda hanar ha överstigit antalet häckande par!

VID FINLANDS inträde i EU var det uppenbart att vårjakten stred mot unionens gällande fågeldirektiv i frågan om jakt under fåglarnas reproduktionstid. Trots landskapsregeringens försök att i någon mån anpassa jakten till EU-reglerna, klagade kommissionen 1998 över att landskapet bröt mot fågeldirektivet. Genom att inrätta personliga kvoter för jägarna och en intensiv argumentering kring det omöjliga att jaga bl a ejder på hösten, försökte landskapsregeringen hålla kvar vårjakten, men 2005 fälldes Finland i EG-domstolen för att man inte uppfyllt rådets direktiv.

Vårjakt på ejder, knipa, småskrake, storskrake, svärta och vigg förbjöds alltså 2006, men eftersom alfågeln glömdes bort i domslutet, kunde man fortsätta med en begränsad jakt på rastande alfåglar under vårflyttningen till häckplatserna uppe i norr.

FÖR ATT GE LEGITIMITET åt fortsatt vårjakt, gav Lr de åländska jaktvårdsföreningarna i uppdrag att inventera ejderns förekomst och jaktbarhet på hösten i åländska vatten. Den åländska fågelskyddsföreningen tillfrågades inte. Efter att ha låtit Uppsala universitet med vetenskapliga metoder analysera räkningsresultatet, konstaterade man att gudingar inte fanns i jaktbara antal där man brukade jaga dem på våren, och höstjakt således inte kunde bedrivas. Vad man inte noterade var de rapporter om tiotusentals ejdrar som tillbringade sommaren och förhösten i de stora havsfjärdarna runt Åland. Där var de ju inte jaktbara bara för att ytterst få fastälningar hade jakträtt där!

VÅREN 2011 beslöt Landskapsregeringen att återinföra begränsad vårjakt på ejderhane och alfågel som det hette: ”i liten omfattning och under sträng kontroll”. Kvoten blev 3000 gudingar och 4300 alfåglar som skulle delas upp på 2500 jägare. Den främsta motiveringen var jaktens omistliga värde som kulturtradition, jägarnas självskrivna rätt att nyttja förnybara naturtillgångar och omsorgen om skärgårdsbornas trivsel i sin hembygd. De bifogade påpekandena från både ålänningar och omgivande regioner att den etiskt tvivelaktiga jakten under fåglarnas mest känsliga livsskede, medförde negativa konsekvenser för såväl de jagade arterna som för alla andra skärgårdsfåglars häckningsresultat, klingade för döva öron.

Den ”stränga” kontrollen bygger på att jägarna dagligen rapporterar skjutna fåglar, en förhoppning som drar ett lätt löjets skimmer över jaktmyndigheten. Att se till att rapportering sker och alla med jakten förknippade regler efterföljs av de 2500 nöjesjägarna bland de 6500 holmarna och skären, måste ju betecknas som en övermäktig uppgift för de 2-3 polispatruller som skall stå för kontrollen i fält.

EFTER ATT OROANDE rapporter publicerats 2011 om nedgångar på 40-60 procent i de övervintrande sjöfågelbestånden i Östersjön och kraftigt försvagad ungpåproduktion hos ejder och svärta, beviljade Landskapsregeringen förnyade

jakttillstånd för 3800 gudingar till våren 2012 efter tidigare mönster, dock undantagande alfågeln. Myndigheten stödde sig på resultat från långvariga inventeringar i ett större skärgårdsområde, där någon vikande trend i ejderstammen inte kunde ses. Att det fanns andra områden med en tydlig minskning av antalet ejdrar, tog man ingen notis om.

INFÖR jaktsången 2013 har kommissionen igen tagit upp vårjakten på Åland till granskning och inbegärt förklaringar från landskapsstyrelsen. Hur det hela utfaller är i skrivande stund ovisst, men den åländska regeringen framhärdar, under trycket av en dominant jägarlobby, och siktar nu in sig på att via associerat medlemskap i UNESCO kunna deklarerera vårfågeljakten som ett omistligt åländskt, immateriellt kulturarv, och därmed övertrumfa EU:s. Eftersom majoriteten av vårfågeljägarna inte längre utgörs av skärgårdsbor utan av urbant boende faststlandsålänningar, kan man ju fråga sig riktigheten i kulturarvskopplingen? Närmast kan detta betraktas som nöjesjägares traditionsexploatering av en i tiden livsviktiga nyttojakt för fattiga skärgårdsbor. ♦

Artikelförfattaren

Johan Franzén är naturvetare, pensionerad fårfarmare och skärgårdsbo.

Adress: Bänö, AX-22710 FÖGLÖ, Åland

▼ Vettar, svarta och ejder. Nagu 2012. © Håkan Eklund.

Hjortjägaren – om behovet av en genus- växling i viltvården

TEXT: KJELL ANDERSSON

Många minns säkert filmen Hjortjägaren med Robert De Niro, en grym historia om krig, vansinne och manlighet (eller karikatyren av densamma). Min historia nedan blir en helt annan, även om kön – ja också manlighet spelar en viktig roll även här.

Det började omkring 1992. Jag odlade, tillsammans med min familj, gårdens ca en hektar med potatis, morötter, lök, örter, bönor, kryddväxter med mera. Sommaren var dock torr och rödbetorna – tror jag det var – såg hängiga ut. Alltså började vi vattna dem på kvällen.

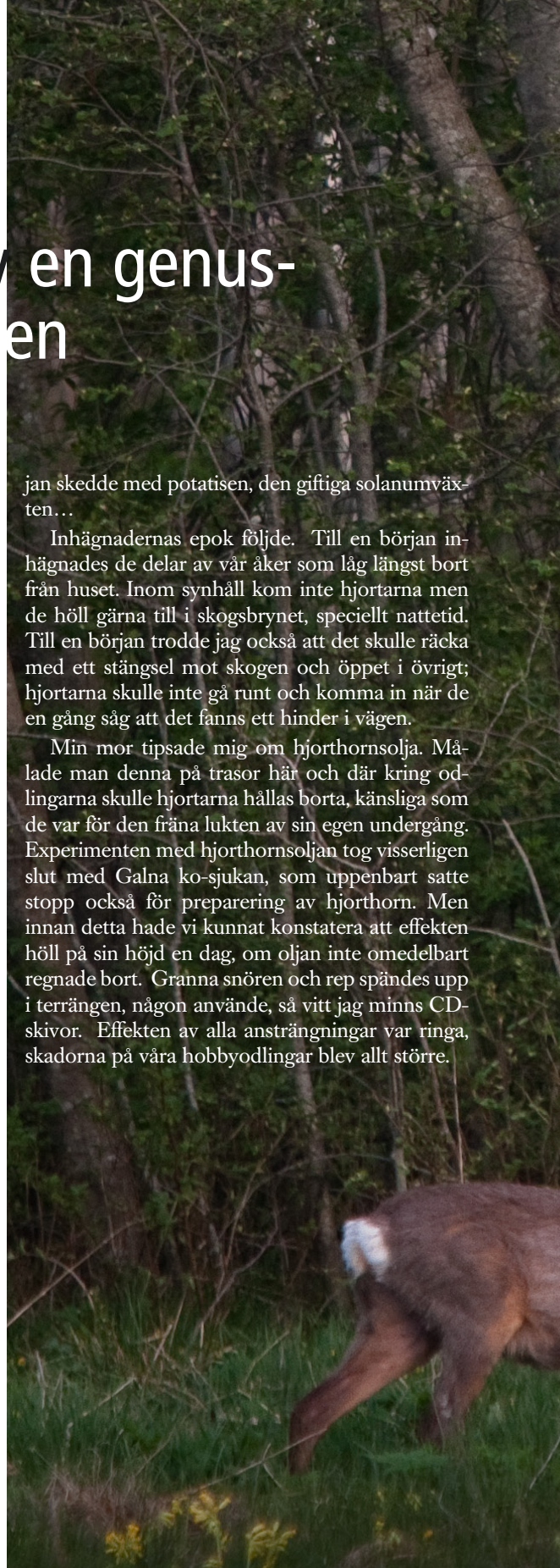
GANSKA SNART märkte vi dock att bladen var in-nafsade på morgon, ja efter någon dag återstod praktiskt taget inga rödbetor alls. Vi kliade oss i huvudet – hjortdjur, jo uppenbart (älg kände vi till, vitsvanshjort hade vi en dunkel uppfattning om) men varför just rödbetorna, när allt det andra som växte däromkring var orört? Den slutsats Sherlock kom fram till var att det var vattnandet, hjortdjuren var törstiga i torkan och läskade sig därför med våra spröda fuktiga rödbetor. Vi anande då inte att vitsvanshjorten är en läckergom av guds nåde och letar fram sina delikatesser var de än finns gömda. Bevattningen hade knappast något med saken att göra.

EFTER DEN HÄR första erfarenheten av livet med hjortarna följde många andra. Växterna blev uppåtna, eller trampades ner. Det som till en bör-

jan skedde med potatisen, den giftiga solanumväxten...

Inhägnadernas epok följde. Till en början inhägnades de delar av vår åker som låg längst bort från huset. Inom synhåll kom inte hjortarna men de höll gärna till i skogsbrynet, speciellt nattetid. Till en början trodde jag också att det skulle räcka med ett stängsel mot skogen och öppet i övrigt; hjortarna skulle inte gå runt och komma in när de en gång såg att det fanns ett hinder i vägen.

Min mor tipsade mig om hjorthornsolja. Målade man denna på trasor här och där kring odlingarna skulle hjortarna hållas borta, känsliga som de var för den fräna lukten av sin egen undergång. Experimenten med hjorthornsoljan tog visserligen slut med Galna ko-sjukan, som uppenbart satte stopp också för preparering av hjorthorn. Men innan detta hade vi kunnat konstatera att effekten höll på sin höjd en dag, om oljan inte omedelbart regnade bort. Granna snören och rep spändes upp i terrängen, någon använde, så vitt jag minns CD-skivor. Effekten av alla ansträngningar var ringa, skadorna på våra hobbyodlingar blev allt större.

INHÄGNADERNA var till en början enkla och låga, det gällde att markera att de fanns framom att göra dem omöjliga att forcera. Gammalt avlagt hönsnät, i olika höjd användes. Inhägnaderna var också "mobila" – strategin gick ut på att skydda det mest utsatta, i ett växelbruksystem där allt årligen bytte plats. Kampen mot hjortarna skärptes när även potatisen - den giftiga - angreps. Plötsligt en försommar började hjortarna göra nattliga räder i de spröda potatisstånden, lite gnagdes av varje natt. Jag trodde länge att "primörena lockade" och att potatisen efterhand skulle ta sig och hjortarna förlora sitt intresse. I varje fall trodde jag att det skulle bli knöl under, även om stånden såg skabbiga ut. Tji fick jag. De delar av potatislandet där hjortskadorna var som värst gav praktiskt taget ingen skörd. Tiden var mogen för den totala, hjortsäkra, inhägnaden.

DEN FASTA INHÄGNAD som vi har ännu idag, byggdes upp med hjälp av gamla avlagda växthus-spröjsar, vilket gav en höjd på något över 2 meter när spröjsarna pressats ner tillräckligt djupt i marken. Själva stängselmaterialet bestod av avlagda hönsnät, som inte riktigt nådde upp till spröjsarnas höjd. Det första experimentet var att fästa näten rätt högt och lämna en öppen spalt några decimeter från markytan. Det visade sig dock att hjortarna med lätthet kröp under - eller att de åtminstone pressade upp nätet tillräckligt för att komma

under. Alltså täcktes den öppna luftspalten nertill med ett nyinköpt, smalt skyddsnät. Trots de här ansträngningarna märkte vi dock att en eller flera hjortar fortsatte att göra nattliga räder in i våra odlingar. Hur, fick vi snabbt reda på när en av hjortarna togs på bar gärning inne i inhägnaden. Hjorten tog sig utan ansats över med mycket luft mellan sig och stängslet!

EFTER DETTA började operation "Täppa till varje litet hål". Nya, högre nät införskaffades. Näten fästes vid marken så att det inte ens i teorin skulle gå att pressa sig under. En extra lina fästes i stolparnas/spröjsarnas övre ända etc. Det visade sig nämligen, trots alla ansträngningar, att det inte var möjligt att helt hålla hjortarna borta. Det kunde gå ett par veckor i början av växstsäsongen då allt var frid och fröjd – plötsligt en natt var i alla fall rödbetorna, mangolden eller ärterna i-nafsade eller uppätta. Hjortarna är nämligen gourmander som inte skyr några medel, och som tycks få övernaturliga krafter när deras speciälläckerheter börjar bli färdiga att avnjutas. Till råga på allt har de en väldigt individuellt utvecklad smak, d v s man tror att man vidtagit alla åtgärder för att skydda just den utsatta grödan när man märker att en ny hjort med väderkornet inställt på en helt annan växt blivit varse sin favorit och gör nattliga ansträngningar för att komma åt den.

HÄR ÄR VI NU (under växstsäsongen), vi har våra odlingar någorlunda skyddade men vi är fortfarande i spänning varje morgon över vad som kan ha blivit uppätet och vilka spår vi hittar i vår inhägnad. Inte ens sommaren 2012 fick vi nämligen rödbeta, mangold och ärter; vi har inte råd (relativt sett), tid och energi att sätta upp ett professionellt viltstängsel och den kompromiss vi har hindrar inte de mest förslagna hjortarna att ta sig in (trots att de för varje år fått det svårare).

ATT VI INTE ÄR ENSAMMA med våra problem kan vi lätt konstatera då vi diskuterar med folk i bygden (Västnyland). Berättelserna om skador på odlingar och grönsaksland är många, liksom de indignerade suckarna att "också de sista blommorna på trappan blev uppätta i natt, månne det inte var hjortarna". Slående är att klagomålen nästan uteslutande kommer från kvinnor – det är ju till helt övervägande delen de som odlar i liten skala, vare sig det rör sig om prydnads- eller nyttoväxter.

Männen däremot, i den mån de befattar sig med

▲ Växande klövviltstammar orsakar stora skador för jord-/skogsbrukare och trädgårdsodlare. Råddjur, Korpo 2012. © Håkan Eklund.

Trädgårdstjuvar

hjortarna, sysslar förutom med jakt med vinterutfordring, ofta i nära anslutning till de gårdsplaner där hjortarna på sommaren agerar marodörer. Kvinnorna är, som vanligt försynta och lågmälda medan männen ogenerat breder ut sig om sin jakt-hobby och de aktiviteter som ansluter sig till den. Kvinnorna är däremot ivrigare hjortjägare än männen men det syns inte, ges inget utrymme i den genusordning som helt uppenbart är mannens.

SJÄLV ÄR JAG, som ovanstående berättelse torde förtälja, ingen jägare i traditionell mening.

Jag kan dock förstå de ekologiska argument som framförs av jägare, liksom de maskulinitetsargument som framförs av vissa genus sociologer. Könskonstruktionerna behöver vissa riter.

Vilthanteringen har dock helt uppenbart på många håll gått över styr i ”rurbaniserade” samhällen som våra. Odlingar är ett relativt litet problem jämfört med den trafikfara som hjortdjuren utgör i våra tätbebyggda och tättrafikerade samhällen. Den beryktade vargen är mest ett symboliskt hot mot liv, medan hjortarna är ett verkligt.

MIN TES är att viltvården inte längre kan lämnas över till jägarna och deras organisationer; hela samhället måste delta i den och inte minst kvinnorna, som alltså ofta berörs betydligt mer än männen av viltets skadeverkningar. Speciellt när det gäller en art som inte ens hör hemma i vår del

av världen ...

Jakt allena kan inte heller längre vara den mekanism med vilken man reglerar viltpopulationen. Liksom i USA, varifrån viltsvanshjorten kommer, måste vi ta i bruk en bred arsenal metoder för att hålla de vilda djuren borta från bebyggelsen. Hit hör helt uppenbart också p-medel, som kan appliceras på många olika sätt.

Ett kvinnligt förnuft, och ett kvinnligt ansvarstagande, måste in också i viltvården. ♦

Artikelförfattaren

Kjell Andersson är professor i samhällsvetenskap med inriktning på rural forskning vid Åbo Akademi i Vasa

Adress: Åbo Akademi i Vasa, Strandgatan 2 (A huset)

PB 311, FIN - 65101 Vasa

e-post: kjell.andersson@abo.fi

Tfn: +358(0)6 324 74 94

▼ Betande rådjur, Oravais 2012. © Håkan Eklund.

Säljakt vid Utö

TEXT: MATS BERGMAN & MARTIN ÖHMAN

Jakten utgjorde i äldre tider en viktig binäring för Utöborna. Tillgången till kött skulle utan jakten ha varit mycket knapp, eftersom man på den kala och lilla ön inte hade möjlighet att hålla sig med slaktdjur i större mängder. Säljakten var under tiden före första världskriget den viktigaste jaktformen på Utö.

En lyckad säljakt gav stora mängder kött som till största delen saltades. Av skinnet tillverkades bland annat säl-tossor. Sälspäcket smältes till olja vilken kunde säljas eller användas i målfärg.

PÅ VINTERN jagade man säl i lag. Ibland kunde dessa lag omfatta nästan hela den manliga befolkningen på ön. Eftersom sälfångsten på havsisarna var fri för alla, jagade man ibland också i lag med folk från andra skärgårdsbyar. På isarna slog eller "klobbade" man ihjäl sälarna, därav kommer den gamla benämningen, att "gå i klobblöp". Man sprang först fast de gamla sälarna och slog ihjäl dem. Sedan dödades kutarna. Om sälarna var långt ute på isen och jägarna visste att inga öppna isfria ställen, där sälarna kunde gå i vattnet, fanns mellan sälarna och hemlandet, kunde man jaga sälarna framför sig på isen så långt mot hemlandet som möjligt och slå ihjäl dem först där. På detta sätt slapp man släpa de döda sälarna över långa sträckor. Oftast blev man dock tvungen att dra hem de dödade sälarna. Då kunde man dra två sälur "drätt om drätt". Detta system gick ut på att man först drog den ena sälen en viss sträcka. Sedan gick man tillbaka efter den andra sälen och drog den en bit förbi den första, varefter man vände om och gick efter den första sälen som man igen drog en bit

förbi den andra sälen och så vidare. Energibesparande. Man "vilade" genom att gå tillbaka och de etapper man drog på sälen blev kortare.

VISSA ÅR fick man tiotals och till och med hundratals sälur, andra år blev man nästan utan. Säljakten var tidvis en viktig binäring, men det var svårt att på förhand räkna med den. Året 1857 fick Utöborna enligt Karl Gustaf Öhman under våren 245 sälur. Öhman betecknar 1857 som "Stora klobbåret".

År	
1857	245
1858	8
1859	3
1860	70
1861	39
1862	40
1863	21
1864	46
1865	88

Fångsten av säl vid Utö åren 1857-1865 enligt anteckningar gjorda av fyrvaktaren Karl Gustaf Öhman. Siffrorna anger ungefärliga antal sälur fångade i Utö by under vårvintern och kunde variera en hel del från ett år till ett annat. Allt berodde på vinterns och vårens isläge vid Utö.

SÄLJAKTEN på is utanför Utö gav ibland god lön för mödan, men den kunde också vara farlig. Det fanns alltid en risk för att vinden skulle gå över till nord vilket skulle ha medfört att säljägarna skulle ha drivit till havs och förolyckats. Uppgifter om några värre olyckor i samband med säljakten utanför Utö finns dock inte. Från och med 1930-1940-talen jagade Utöborna inte längre säl i större skala på isarna utanför Utö. Nätfångst av vikare som sedan gammalt bedrivits upphörde i slutet av 1930-talet.

Ibland kunde man få besök av långväga säljägare. I mars 1936 kom säljägare från Estland, Hangö och Kökar till Utö. I april 1946 sökte säljkyttar från Åland hamn på Utö. Ännu på våren 1955 vistades säljkyttar på Alu, ett gammalt fiskeläge

Säljakt

▲ Från gräsäljsjakten på Utö. © Mats Bergman.

några kilometer sydost om Utö. På Alu väntade man ibland på att isen, med sälar på, med ostliga vindar skulle komma drivande från Finska viken.

UNDER 1960- och 1970-talen avtog jakten på säl på Utö för att sedan helt upphöra. Redan på 1950-talet hade skärgårdsborna upptäckt att gråsälsockarna i havsbandet blev mindre och mindre. Det blev klart att miljögifterna hotade sälarna genom att de hämmade sälarnas fortplantningsförmåga. På 1960-talet inleddes också en urskilningslös jakt på säl, vilken bedrevs framförallt av sjöbevakare och besättningarna på isbrytarna. För sälen betalades skottpenning och säloljan var också ännu då en eftertraktad produkt. Den massiva jakten som speciellt hårt drabbade sälhonor och sälkutar ansågs officiellt helt acceptabel och sälen uppfattades på den tiden ännu i första hand som ett skadedjur som mer eller mindre borde utrotas. Gifterna i kombination med jakten medförde att sälarnas antal minskade mycket kraftigt och har som minst beräknats uppgå till endast 2000-3000 gråsäl i Östersjön. Kring sekelskiftet 1900 räknar man med att det fanns cirka 100 000 gråsäl och flera 100 000 vikare i Östersjön. Slutligen insåg man att sälarna hotades av utrotning och år 1982 blev gråsäl fredad året om.

GRÅSÄLSTAMMEN började under 1980-talet småningom hämta sig. I räkningarna 2011 upptäcktes cirka 24 000 gråsäl och cirka 10 000 vikare. Man räknar med att gråsälstammen ökar med cirka 10 procent per år. Nu ansågs det möjligt att igen tillåta jakt på gråsäl. Vikaren är fortsättningsvis för fåtalig i Skärgårdshavet för att tåla avskjutning. Jaktföreningarna i yttre skärgården kunde anhålla om licenser för säljakt. Föreningarna fick licens på några gråsäl per förening. Olika prov på kött, fett, könsorgan med mera från varje skjutna säl skall skickas in för undersökningar.

Jaktföreningen på Utö sökte 2002 första gången om gråsällicenser och fick det första året ett lov. Här efter har lovens antal varierat mellan 4 (2003) och 8 (2006) per år. År 2007-2012 har 6 lov beviljats. Jaktföreningen har under denna period ansökt om 10, 15 och år 2012 om 8 lov.

PÅ UTÖ var säljakten en tradition som helt och hållet måste återupplivas på nytt. Ingen av de yngre jägarna hade erfarenhet av säljakt. Några av de äldre männen i byn har dock kunnat ge instruktioner om hur jakten skall gå till och om hur de

skjutna sälarna skall tas till vara. Skinnen har man skickat till fastlandet för beredning.

Tranolja har åter framställts och använts som bindemedel i egenhändigt framställd rödmyllfärg. Inälvspöcker har skickats till Vilt- och Fiskeriforskningsinstitutet.

Undertecknade artikelförfattare kan intyga att ugnsstekt sälkött, eller rimsaltat och kokat med potatis och kålrötter, är anrättningar som är lika njutbara som rådjurs- eller älgkött.

SÄLARNA är idag inte lika skygga som då jakten på säl under äldre tider var mycket omfattande. Då kunde man, för att komma inom skotthåll, hamna att ro många kilometer med årona och årtullarna lindade med trasor, så att inget skrämmande ljud skulle uppstå. De yttre förhållandena med vind och sjögång gör dock fortfarande säljakten vid Utö utmanande och kräver både lokalkännedom och god sjömanskap. ♦

Artikelförfattarna

Mats Bergman & Martin Öhman är Utöbor och medlemmar i Korpo utskärens jaktförening.

Adress: 21740 UTÖ

e-post: mats.bergman@uto.fi/martin.ohman@uto.fi

Mårdhunden - en anpassningsbar nykomling

TEXT & BILD: KAARINA KAUALA

Mårdhunden (*Nyctereutes procyonoides*) kommer ursprungligen från Fjärran Östern. Ryssarna introducerade den som pälsvilt från sydöstra Sibirien till de europeiska delarna av dåvarande Sovjetunionen under den första delen av 1900-talet. Mårdhundstammen växte snabbt och spred sig till andra länder under några decennier. Nu har den koloniserat många delar av norra, östra och centrala Europa och den fortsätter ännu att sprida sig väster- och söderut. Mårdhunden är i dag ett av de vanligaste medelstora rovdjuren i många länder i Europa. De första observationerna i Finland gjordes på 1930-talet. Mårdhunden hade koloniserat de södra och mellersta delarna av vårt land i mitten av 1970-talet. I dag ligger nordgränsen för mårdhundens utbredning i närheten av polcirkeln. I Finland är den mycket talrik; omkring 170 000 individer skjuts varje år.

Orsakerna till den snabba spridningen av mårdhunden är artens anpassningsbarhet, dess starka tendens att vandra långa sträckor, dess stora reproduktionsförmåga och en bred genpol.

Mårdhunden är omnivor

Mårdhunden är verkligen en omnivor och kan äta allting som den upptäcker och kan infånga. Det finns både temporal och spatial variation i dess föda allt enligt vad som finns till buds. Att mårdhunden är alltätare syns också i dess morfologi: den har en lång tarm, liten skalle och små tänder. Den är också klumpig och har korta ben och är inte en urtyp av en skicklig jägare.

Små däggdjur, särskilt smågnagare utgör mårdhundens huvudföda, men den äter också näbbmöss. Den jagar även fåglar, ödlor, amfibier och invertebrater, särskilt skalbaggar. Den äter gärna kadaver av klövdjur och fåglar som har dött av köld, svält eller sjukdom. Under sensommaren och hösten finner den ofta skadade eller döda

änder från andjakten. Också de ormar som mårdhunden har ätit, har den förmodligen hittat döda. På några platser i södra Finland har den ätit många huggormar, som sannolikt har blivit överkörda av bilar. Inga huggormar finns i mårdhundens föda på små öar i skärgården, där det inte finns vägar. Mårdhunden äter också fiskar som fiskare har lämnat vid stranden. Bär och frukter är viktiga näringskällor för mårdhunden under sensommar och höst. Mårdhunden besöker också sophögar. Där hittar den köksavfall och maskar. Mårdhun-

▲ Överkörda mårdhundar ses ofta längs vägkanterna på hösten när unga mårdhundar sprider sig i sök efter ett revir. Hirvensalo, Åbo hösten 2012. © Håkan Eklund.

den kan alltså alltid hitta något att äta, med undantag av kalla och snörika vintrar. När snötäcket är tjockt och löst, har mårdhunden svårigheter att röra sig i terrängen och hitta föda.

Vintern i grytet

Mårdhunden har löst problemet med hårda vintrar genom att sova långa perioder under stränga förhållanden. Mårdhunden är det enda hunddjuret som sover över vintern. De går mycket upp i vikt under hösten och har tjocka fettreserver i november, när de vanligen går till grytet och inleder vintervilan. De nästan fördubblar sin kroppsvikt på några månader. Nästan 50 procent av dem kan vara fett. Hormonala ändringar inverkar på bildningen av fettlagret och vintersömnens. Vädret påverkar vintersömnens längd: de flesta mårdhundar sover när temperaturen är under 10 °C, snötäcket är över 35 cm och dagens längd är under 7 timmar.

Mårdhunden kan vakna många gånger under vintern, om vädret är mild och snötäcket tunt eller hårt, att de kan vandra omkring i terrängen. I sådana fall kan de också byta gryt flera gånger under vintern. Grytet är ofta ett gammalt grävlingsgryt, men det kan även hända att både mårdhundar och grävlingar sover tillsammans. Grävlingen går först djupt ner i grytet, vanligen i slutet av september eller i oktober. Ett par mårdhundar kan sen lägga sig en månad senare i de övre delarna av grytet. Grävlingen har troligen ingen aning om att den har underhyresgäster i "vindsvåningen". På våren vaknar mårdhundar först, vanligen i mars. När grävlingen vaknar i april, har mårdhundarna redan lämnat grytet.

Vintersömnens hjälper mårdhundar att klara sig över vintern i norra Europa, men å andra sidan bestämmer den gränser för mårdhundens utbredning: i norr, där sommaren är kort och vintern lång, hinner unga mårdhundar inte växa och bilda tillräckligt med fettreserv för att klara vintern. Klimatförändringen kan alltså påverka mårdhundens utbredning i Europa. Om vintrarna blir mildare och kortare, kan mårdhunden sprida sig längre norrut. Men om vi får mera snö under vintern, vilket är möjligt enligt vissa prognoser, så kan det vara svårt för mårdhundarna att klara sig i nordliga områden.

Stora kullar

Parningstiden är från slutet av februari till senare hälften av april och ungarna föds efter en dräktighetstid på omkring 60 dagar, dvs från slutet av april till midsommar. Mårdhunden blir könsmogen vid 10 månaders ålder och 67 procent av dem föder sin första kull vid ett års ålder. De 1-åriga djuren producerar en stor del av valparna i populationen, eftersom de är så talrika. De flesta av de äldre honorna reproducerar sig varje år. Kullstorleken varierar och är störst vid 3-5 års ålder. Den är i medeltal 8-10 valpar under goda förhållanden. Även en kull med 16 valpar har observerats i södra Finland. Klimatet påverkar reproduktionen: om våren kommer tidigt och valparna föds tidigt (i april eller under första delen av maj), har de en lång tid att växa och bilda fettlager före vintern. Många av dem skall vara i god kondition nästa vår och reproducera sig framgångsrikt vid ett års ålder.

Mårdhundens varierande föda och vintersömn betyder, att honorna har ganska tjocka fettlager ännu efter vintersömnens. Detta möjliggör dess stora kullar. Också mårdhundens monogami påverkar kullstorleken. På grund av monogami deltar också hanarna i skötseln av valparna. Hanarna 'babsitter' när honorna vandrar omkring på näringsök för att kunna dia den stora kullen. Den stora reproduktionsförmågan har påverkat populationens växthastighet och mårdhundarnas spridning i Europa.

Stark tendens att vandra

På sensommaren och hösten lämnar de flesta unga mårdhundar sitt hemområde och vandrar för att söka ett nytt revir och en make för sig själv. Många av dem dör ändå innan de hittar ett revir. Ca 85-90 procent av unga mårdhundar dör under det första året. Många är de som blir offer för trafik eller går in i jägarnas fällor. Många unga mårdhundar dör också av sjukdom eller parasiter. Stora rovdjur, skärskilt lodjur, vargar och rovfåglar kan jaga mårdhundar. Även kråkor kan fånga mårdhundsvälpar.

I en fast population vandrar bara unga mårdhundar, men i en koloniserande population kan också vuxna djur sprida på sig. Spridningsavståndet är i medeltal 14-19 km för unga mårdhundar och omkring 50 procent av dem stannar inom 5

km från födelseplatsen. Ganska många sprider sig några tiotal kilometer och vissa djur har vandrat så långt som 150 km under en höst. Vuxna kan sprida sig långa sträckor: en vuxen hane som hade GPS-sändare vandrade 650 km från Sverige till norra Norge på några månader. Eftersom mårdhunden är monogam, sprider sig hanar och honor på samma sätt. Den stora tendensen att vandra och stor genpol har medverkat till mårdhundens framgång i Europa. Den breda genpolen beror på det faktum att ryssarna introducerade över 9000 individer, som släpptes ut i naturen på många olika platser i sitt imperium, för att ha ett nytt pälsdjur att jaga.

Revir och habitat

På grund av monogami håller mårdhundparet ihop i sitt revir under hela året och ofta hela livet ut. Revirstorleken kan vara endast 100 ha i de bästa omgivningarna i sydvästra Finland, men i stora delar av södra och sydöstra Finland är reviret större, mellan 260 och 700 ha. Tätheten av populationen varierar motsvarande från 2 vuxna individer per 100 ha till 0,3 per 100 ha. När ungarna föds på våren växer tätheten förstås. Men många ungar dör under sommaren och på hösten är tätheten 1 – 5 individer per 100 ha.

Mårdhunden föredrar habitat med tät undervegetation, såsom fuktiga ängar och våtmarker. Den trivs också i rika löv- och blandskogar och i kulturmarker med lantgårdar och trädgårdar. Landskap med omväxlande små partier av ängar, lövskogar och trädgårdar är optimal för mårdhundar och i sådana trakter är populationstätheten störst. Mårdhunden drar nytta av kalhuggningar på mineraljord: efter några år finns det tät undervegetation i avverkningsområden. Där finns det också gott om sorkar, som är mårdhundens huvudföda. Mårdhunden trivs också i närheten av vatten och kan fly ut i vattnet om en hund eller något annat rovdjur förföljer den. Mårdhunden undviker stora sammanhängande barrskogsområden.

Samlevnaden med andra medelstora rovdjur

Mårdhundars och grävlingars hemområden överlappar ofta, trots att de till en vis grad har olika krav för habitat: mårdhunden föredrar öppna habitat med tät undervegetation, medan grävlingen föredrar gamla lövskogar med fattig undervegetation. Kärnområden av deras revirer är därmed

bredvid varandra i sådana områden där det finns optimala habitat för båda arter. Om optimala habitat inte finns att tillgå, kan också kärnområden av mårdhundar och grävlingar överlappa. Då använder båda arter yngre löv- och blandskogar och åkrar. Båda arter kan alltså leva i ganska många olika habitat, vilket gör samlevnaden lättare. Förutom att ett grävlingsgryt erbjuder skydd för mårdhundar under vintervilan tjänar det också som valparnas födelseplats. Detta betyder att grävlingsgryt som finns till buds har underlättat mårdhundens spridning i Europa.

Räv och mårdhund lever ofta i samma områden och använder delvis samma habitat, såsom yngre blandskogar och avverkningsområden. Å andra sidan föredrar mårdhunden ofta åkrar och räven barrskogar.

Alla de tre medelstora rovdjuren, mårdhund, grävling och räv, använder delvis samma föda. Räven jagar ändå oftare däggdjur och fåglar medan grävlingen äter flera invertebrater och grodor än mårdhunden. Räven kan därtill fånga större djur (till exempel en vuxen hare) än mårdhunden. Mårdhundens föda är mångsidigare än de andra arternas föda. De tre arterna kan alltså leva i samma område eftersom de är alla omnivor och kan använda många olika näringskällor. Dessutom får man inte glömma det faktum, att både mårdhund och grävling tillbringar vintern i ide. Till följd av vintervilan finns det ingen konkurrens om födan under vintern, vilken är den hårdaste årstiden, när det inte finns många näringskällor till buds.

Å andra sidan, till exempel i Polen och Vitryssland, där mårdhunden inte går i ide, kan de konkurrera med andra rovdjur om kadaver av klövdjur under vintern. Också i Finland finns konkurrens mellan mårdhund och räv: honrävarnas tänder har ändrat och särskilt rovtänderna och hörntänderna är nuförtiden större än före mårdhundens ankomst. Det vill säga, ett de försöker att undvika konkurrens genom att utveckla sig åt olika håll. Honrävarna har också börjat jaga större bytesdjur än tidigare, eftersom mårdhundar vanligen äter små djur.

Mårdhunden som vektor av sjukdomar och parasiter

Mårdhunden kan sprida många allvarliga sjukdomar och parasiter. Dess betydelse som en vektor

▲ Omkring 170 000 mårhundar skjuts varje år i Finland.
Bilden från Anni Blomqvists hus, Simskåla, Åland. Hösten
2012. © Håkan Eklund.

av rabies har ökat under de senaste decennierna i nordöstra Europa. Under rabiesepidemin i Finland i slutet av 1980-talet var mårdhunden den viktigaste vektorarten. Mårdhundens betydelse som rabiesvektor har ökat också i Baltikum, särskilt i Estland och i Lettland. Rabiesmittade mårdhundar har under de senaste åren observerats också i Ryssland, Vitryssland, Ukraina och Polen.

Räven har emellertid varit den viktigaste rabiesvektorn i Centraleuropa efter det andra världskriget. Man har lyckats att utrota rabies från många länder med hjälp av betesvaccineringar. Den växande mårdhundstammen utgör ändå en ny risk för rabiesepidemin. Nu finns det två vektorarter också i Centraleuropa, och man måste kanske omvärdera vaccineringsprogrammet. Epidemierna med två vektorarter är starkare än epidemier med endast en vektorart, och mårdhunden är huvudvektorn när dess populationstäthet är större än rävens, till exempel i Finland. Risken för rabiesepidemin är störst på våren, när mårdhundar vaknar efter vintersömnerna och rör sig mycket, liksom på hösten, när unga mårdhundar vandrar långa sträckor. Lyckligtvis förekommer rabies inte i Finland, men det är möjligt, att invandrande hunddjur för den med sig från Ryssland.

Rävens dvärgbandmask (*Echinococcus multilocularis*) är en farlig parasit, som sprider sig norrut i Europa. Den kan smitta också människan och förorsaka en livsfarlig sjukdom 'alveolar echinococcosis'. Smågnagare är parasitens mellanvärdar. Parasiten sprider sig med hunddjur som är dess huvudvärdar, framför allt med räven men också med mårdhunden. Räven har varit den viktigaste vektorn i Europa men mårdhundens betydelse har ökat när mårdhundstammen har växt. Parasiten har redan observerats i Sverige och Estland och tyvärr är det mycket troligt att den förr eller senare sprider sig också till Finland. Både rabies och rävens dvärgbandmask kan också komma hit med hundar som människor importerar från andra länder. Därför är det mycket viktigt att alla som för hundar med sig till Finland ser till att hundarna har fått alla vaccineringar och medicineringen emot rävens dvärgbandmask.

Mårdhunden sprider också rävskaab och allvarliga epidemier förekommer då och då hos både mårdhundar och rävar. De smittas lätt i de gryt

som båda arter utnyttjar. Mårdhunden visar större motståndskraft mot rävskaab än räven men ofta dör också mårdhundar av sjukdomen förorsakat av denna parasit. Det är också möjligt att mårdhunden har fört med sig trikiner till vilda djur i Finland. Trikiner blev vanligare i Finland samtidigt med mårdhunden och mårdhunden bär alla de fyra trikinarterna som förekommer i Finland. Trikinerna är sällsynta hos räva i Lappland där mårdhundstammen är gles.

Mårdhundens effekt på fågelstammarna har överdrivits

Jägare misstänker att mårdhunden förorsakar stor skada på viltfågelstammar (änder, skogshöns) men det finns inget pålitligt vetenskapligt bevis om detta. Studier kring mårdhundens födoval visar att viltfågelnas andel i mårdhundens diet vanligen bara 0 – 5 procent; minst 95 procent av fåglarna i dess diet är tättingar. Den här informationen är baserad på material som består av 35 olika publikationer och mer än 100 000 identifierade näringsföremål. Många forskare understryker att mårdhunden inte vanligen kan fånga en frisk vuxen viltfågel men den äter kadaver av fåglar som har dött av sjukdom, svält eller hagel. Därför har man överdrivit mårdhundens inverkan på fågelstammarna. Å andra sidan, om mårdhunden råkar hitta en fågelkoloni, är det möjligt att den lokalt orsakar stora skador på sjöfåglar. Dessutom kan den hota grodstammarna i skärgården. Grodstammarna har minskat under de senaste decennierna i skärgården. Det är mycket lätt för mårdhunden att äta grodyngel från småvatten i skärgården. Man måste ändå minnas att också minken kan tömma små våtmarker på grodynglen.

Även experiment där man jagat bort så många rovdjur (särskilt mårdhundar) som möjligt, har inte producerat pålitligt bevis om mårdhundens skadlighet på viltfåglar. I ett experiment i Tavastland hände det att antal andungar korrelerade positivt med mårdhundindex (som illustrerar mårdhundarnas täthet). Däremot fanns där en negativ korrelation med antal andungar och rävindexet. Det är möjligt att när man jagar bort de flesta mårdhundar börjar rävstammen föröka sig. Räven är ett skickligt rovdjur och kan jaga viltfåglar mycket lättare än mårdhunden.

I en våtmark i Lettland studerade man vilken an-

del av sjöfåglarnas bon som blev förstörda av olika rovdjur eller rovfåglar. Resultatet blev, att mårdhunden förstörde endast 0,3 procent av sjöfågeln, medan brun kärrhök förstörde över 50 procent av dem. Minken, kråkan och räven förstörde också ganska många. I sydöstra Finland (Parikkala) har man även observerat att när utterpopulationen har förökats har sjöfåglarnas kullar varit små. Uttrarna har bland annat ätit skrattnåsarnas ägg och ungar, och skrattnåsstammen har kraschat. Man måste därför minnas att det finns många olika rovdjur och många andra orsaker som påverkar viltfåglarnas stammar och att inte alltid grundlöst döma mårdhunden som den enda "synda-bocken".

Jakt och förvaltning av mårdhundstammen

Mårdhundar jagas med fällor, grythundar och ställande hundar. Unga individer är lättast att fånga med fällor och man kan få ett flertal av dem under hösten. Det är inte så lätt att fånga vuxna mårdhundar. Många av dem går inte i fällor och de fångas oftare med hundar. Nattjakt med en god ställande hund är effektiv och fascinerande. Då kan man ibland observera hur en mårdhund spelar död inför hunden: den blir liggande till synes livlös. Först när människor och hunden avlägsnar sig vaknar den och springer fort i väg.

I Finland jagades omkring hälften av höststammen varje år, men ändå har mårdhundstammen fortfarande förökats sig. Jaktbytet ökade under de två senaste decennierna från 60 000 till omkring 170 000 i Finland, trots att jägarna har genomfört många kampanjer för att minska stammen. Det betyder att det är mycket svårt eller omöjligt att kontrollera stammen med hjälp av jakt om det finns en etablerad och tät population i landet. När man jagar mårdhundar och skapar tomma revir kommer unga individer snabbt dit från omgivande områden. Jakten kan därför även öka individernas rörlighet och är ingen lösning om man försöker att förhindra mårdhundar och de sjukdomarna den för med sig att sprida sig. I skärgården kan man ändå försöka att jaga bort mårdhundar från isolerade öar men då måste man efteråt följa upp jakten för att hindra mårdhunden att komma tillbaka.

Hur vet man att mårdhund finns i trakten?

Ganska sällan får man se en mårdhund i naturen trots att den är ett av de vanligaste mellanstora däggdjuren i Finland. Den rör sig vanligen på natten och gömmer sig i grytet eller under en stor gran eller under ett uthus på dagen. Men där finns andra tecken som avslöjar att mårdhundar uppehåller sig i trakten.

Mårdhundspåret är runt som ett kattspår, men det liknar också små hundspår. Spåret har fyra tår (märk att mårddjur, såsom mård och grävling, har fem tår). Mårdhundens spår är symmetriskt med tydliga klomärken. Spåret är 4 – 5,5 cm i diameter, och framfoten är litet större än bakfoten. Steglängden är vanligen bara 40 – 60 cm. Mårdhundspår är bredare än de är långa, medan rävspår är längre än de är breda. Mycket ofta ser man att två mårdhundar har varit i rörelse tillsammans. Trots att mårdhunden sover under vintern kan den ändå lämna grytet och gå omkring i snö när vädret är mildt. Under sådana tillfällen kan man se mårdhundspår i snö.

Mårdhundar använder sig av fasta latriner, som ofta ligger i närheten av grytet eller längs kanten av reviret. De kan bli mycket stora om de har använts av många individer under flera år. De latriner som ligger i gränsområdet mellan flera revir tjänar som signaler mellan individerna. Latrinerna finns vanligen i skog men ibland också i trädgårdar. Många av dem är på samma plats från år till år. Avföringen liknar hundavföring men man kan ofta se hår i dem. Också små bitar av skalbaggnas täckvingar syns ofta. Avföringarnas längd varierar men är vanligen omkring 2 cm tjocka. Mårdhundens latriner ligger uppe på marken medan grävlingen placerar sina latriner i utgrävda avlånga hål. Det lätt att skilja dem från varandra. Räven har inga latriner.

Många mårdhundar, särskilt unga individer, faller offer för trafik. Överkörda mårdhundar ses ofta längs vägkanterna på hösten när unga mårdhundar sprider sig i sök efter ett revir för sig själv. Om det finns en fast population i trakten kan man inte undvika att se mårdhundkadaver längs vägkanterna i september och oktober.

Forskning om mårdhundens ekologi

Vilt- och fiskeriforskningsinstitutet började undersöka mårdhundens ekologi 1986. Därefter har vi

Mårdhund

haft flera projekt om mårdhundens biologi: till exempel ett projekt om mårdhundens föda, reproduktionsförmåga, tillväxt och populationsdynamik, ett annat om revirstorlek och habitatval. Vi har samlat över 7000 mårdhundskadaver från jägare och undersökt deras maginnehåll, livmoder och bestämt deras ålder från hörntänderna. Vi har också sökt efter mårdhundarnas latriner och samlat in hundratals avföringsprov för att undersöka mårdhundens näringsval. Vi har gjort detta i sex olika områden i södra Finland, bl a i skärgården. Hundar som har tränats för detta jobb har hjälpt oss i detta arbete (en labrador retriever gör vad som helst för en liten korvbit som belöning.)

Vi har också gjort radiotelemetri i fyra olika trakter i södra Finland för att undersöka mårdhundarnas revirstorlek, rörlighet och habitatval och också dess roll i rovdjurssamhället. Dessutom har vi haft ett projekt om mårdhunden som rabiesvektor och bildat rabiesmodell för Finland. Vi gjorde även ett experiment där vi jagade bort så många mårdhundar som möjligt, och sedan iakttog vi vad hände med sjöfågel- hönsfågel- och harpopulationerna. ♦

Artikelförfattaren

Kaarina Kauhala är specialforskare i Vilt- och fiskeriforskningsinstitut i Åbo. Hennes doktorsavhandling (1992) behandlade mårdhundens ekologi och hon har också forskat om rävens, grävlingens och skogsharens biologi. Hennes forskningsobjekt just nu rör sig kring sälarnas ekologi i Östersjön: sälstammarnas ålderstruktur, reproduktion och individernas kondition.

Adress: Vilt- och fiskeriforskningsinstitut, Itäinen Pitkäkatu 3 A, 20520 Åbo

Tfn: +358 (0)400 874408

e-post: kaarina.kauhala@rktl.fi

Litteratur:

Kauhala, K. & Kowalczyk, R. 2011: Invasion of the raccoon dog *Nyctereutes procyonoides* in Europe: History of colonization, features behind its success, and threats to native fauna. – *Current Zoology* 55: 584-598.

Kauhala, K. & Kowalczyk, R. 2012. The raccoon dog (*Nyctereutes procyonoides*) in the Community of Medium-sized Carnivores in Europe: Its Adaptations, Impact on Native Fauna and Management of the Population. - In: *Carnivores: Species, Conservation, and Management*. Nova Science Publishers, Hauppauge NY, USA: 49-77.

Helle, E. & Kauhala, K. 1987: Supikoiran leviämishistoria ja kantojen nykytila Suomessa - Suomen Riista 34: 7-21.

Helle, E. & Kauhala, K. 1989: Supikoiran elinikä ja lisääntymisteho Suomessa - Suomen Riista 35: 119-127.

Kauhala, K. & Helle, E. 1993. Supikoirakannan runsauteen vaikuttavista tekijöistä Suomessa - Suomen Riista 39: 102-110.

Kauhala, K. & Helle, E. 1994. Supikoiran elinpiireistä ja yksiviivisuudesta Etelä- Suomessa - Suomen Riista 40: 32-41.

Kauhala, K. 2009: Kaikkiruokaisen supikoiran ravinto Euroopassa ja Kaukoidässä. - Suomen Riista 55: 45-62.

Jakttidningen Trapper

TEXT: HÅKAN EKLUND

Finlandssvenska specialtidningar växer inte precis på träd, därför är det bra att det också finns en jakttidning som inte är en organisationspublikation. Som nybliven prenumerant har jag bara fått två nummer, men hittat mycket att läsa. Tidning nr 4 omfattar 70 sidor och innehåller 26 artiklar och notiser. Det handlar om jakt i Korsnäs (lo), Island (ren), Västerbotten (tjäder), Estland (gäss), Grönland (myskoxe), Åland (rådjur); det handlar om produktnyheter (optik, vapen, ammunition), om viltvård och om hundar. Bland annat. I slutet hittas också en artikel om falkenering i Qatar.

Om man jämför med äldre föregångare, "Tidsskrift för jakt och fiske" (utgavs t o m 1961) som Ludvig Munsterhjelm länge basade för, eller "Jakt och vilt, årsbok för Finlands jägare" som båda hade sin tid innan de upphörde, så kan några noteringar göras.

I **TRAPPER** är trycket suveränt, bildmaterialet ypperligt och pappret av hög standard, men språket känns oredigerat/icke korrekturläst och substansen betydligt "ytligare" än gamla tiders mera genomarbetade texter.

I Trapper är det jaktresor, upplevelser i exotiska miljöer och högteknologiska "mojänger" som gäller, i de äldre tidskriftsårgångarna var det främst jakt i Finland som avhandlades, det fanns mycket om naturvård, om viltvård och om lag och ordning. Den tidens jaktartiklar bjöd på mera vildmarkskänsla i hemmamarkerna än vad fallet är idag, när grävmaskinerna brukat om både jord och skog.

Tidigare visste man alltid vem som var huvudredaktör, vem som tillhörde redaktionsråd, vilka årgångar som gällde – allt var tydligt och klart redovisat. I Trapper saknas allt detta. Det är bara medarbetarna (artikelskribenterna) som noteras med för och efternamn.

FÖR PRODUKTIONSTEAMET hittas bara en massa mejladresser och telefonnummer, bl a till Kenneth, Anders, Jari och Johnny – men vem de är och vad deras roll i publikationen är, förblir en gåta för läsaren. Material till tidningen skall skick-

as till en firma som heter Reflex Consulting i Närpes; upplägget påminner lite om en skoltidning ...

Av en påkostad och dyr tidskrift med bra bilder och bra tryck förväntas nog en högre språklig standard och sakligare redovisning angående redaktionen än det som Trapper bjuder på. Modellen hittas i "Jakt och Vilt" som utkom under 1970-talet. Trappers språkliga ambitionsnivå måste nog höjas om den skall tillfredsställa också en krävande läsekrets; det är att märka att en stor del av jägarkåren utgörs av högt utbildade och kompetenta yrkesmänniskor.

EN CHEFREDAKTÖR som är bra på svenska kunde vara en inledning till en ansiktslyftning, en som har både namn och adress. Och sen några duktiga korrekturläsare. Sen blir det nog bra.

Trapper kostar 44 e/år (fyra nummer). Mera info på www.trapper.fi. ♦

En annorlunda jaktbok

TEXT: HÅKAN EKLUND

”Erämiehen luonto” är en jaktbok som överraskar. Det är nämligen inte helt vanligt med ett holistiskt grepp inom genren, där jakt varvas med ornitologi, botaniska studier och naturfotografering. Kanske svaret ligger i termen ”erämies” som inte har någon motsvarighet på svenska (erä = ödermark, mies = man), men som syftar på en äkta natur- och vilt- och fiskeintresserad person med fokusering på Inlandsfinland.

Författaren **Martti Hahtola** kunde gärna utgöra en modell för en ny generation jägare, som också kan njuta av natur genom kikare och kameralins, när det inte är jakttid.

Redan under studieåren överraskade Hahtola sina biologvänner med att vara en annorlunda jägare som var ornitologi på våren och jägare på hösten. I boken ”Erämiehen luonto” får vi följa med hur det går till, och det ger bara positiva intryck.

Boken är indelad i fyra delar: vinter, vår, sommar och höst. Vinter- och höstdelarna handlar om jakt, resten om fågelskådning och naturfotografering. Första kapitlet handlar om jakt på skogshare och sista kapitlet om allt vad man kan se när man står på pass, bl a hade han hökuggla som kamrat senaste höst.

ATT HAN ÄR EN KUNNIG och ansvarstänkande naturmänniska kommer tydligt fram i bildmaterialet om holkhäckande tornfalkar. Han har noterat att ett tornfalkpar fångar 20 sorkar per dag åt sin ungvull, de matas under 60 dagar och konsumerar därmed 1200 sorkar innan de är flygga. Med

föräldrarnas egen konsumtion blir det 1500 sorkar mindre på böndernas odlingar, skriver han. Han berättar att han hade en artikel om detta i en jakttidning 2005 som gav en enorm feed-back som slutade med att många jaktvårdsföreningar satte igång holkspikningsprojekt för tornfalkar runt om i landet.

NÅGOT SÅDANT är inte känt från Svenskfinland, dvs att jägare skulle bry sig om tornfalkar.

I Skärgård nr 2/2003 finns en lång artikel om hur österbottniska ornitologer initierade holkspikning för tornfalkar i början av 1980-talet, som kom att bli artens räddning. Idag har tornfalken igen kommit tillbaka som häckfågel över hela landet, tack vare specialholkar.

Eftersom både jägare och ornitologer och andra naturvänner hyser ett brinnande intresse för en rik natur, kunde det finnas hur många potentiella samarbetsprojekt som helst att samlas kring.

Boken ”Erämiehen luonto” har ett rikligt bildmaterial med högklassiga bilder, också från björn-fotogömslen. Martti Hahtola är lektor i biologi och geografi och styrelsemedlem i Finlands jägareförbund och distriktsordförande i Savolax. Han har också varit styrelsemedlem i Luonto-Liitto och ordförande i en naturskyddsförening. ♦

Erämiehen luonto

Författare: Martti Hahtola

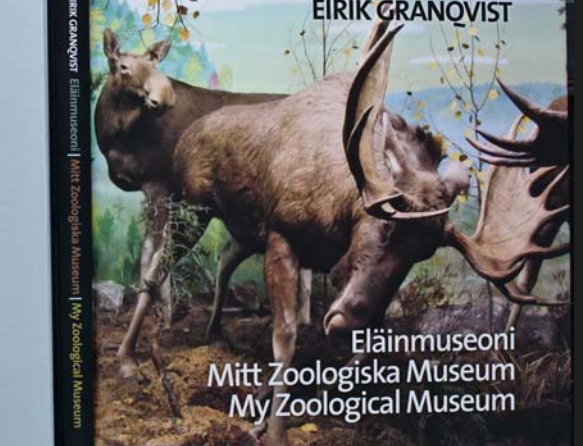
192 sidor/inbunden

Utgivare: Metsäkustannus

ISBN 978-952-5696-98-7

Utgivningsår: 2012

Pris: 38 e

Granqvists zoologiska livsverk

Eirik Granqvists bok "Mitt Zoologiska Museum" är en både ovanlig och intressant dokumentation.

I ord och bild berättar Granqvist om en viktig del av hans liv, åren när han byggde upp de fina dioramorna vid Helsingfors universitets zoologiska museum, med start i början av 1970-talet.

GRANQVIST som idag är pensionär, men ännu aktivt verksam med konservatorsutbildning i Kina, var den första finländare som avlade en officiell examen (1964) som konservator i naturhistorisk museiteknik. Den utbildningen skedde i Tyskland. Någon officiell konservatorsutbildning existerade på den tiden ännu inte i Finland. Via arbeten i Frankrike och Norge återvände han till Finland 1971 som överkonservator vid Zoologiska museet i Helsingfors, en tjänst som han innehade i 16 år.

UNDER DEN TIDEN förnyade Granqvist presentationen av de zoologiska samlingarna, med modell från American Museum of Natural History i New York. Via de dioramor som han med hjälp av sina assistenter och elever byggde upp kunde det ekologiska samspelet mellan djur, växter och miljö presenteras på ett mycket naturtroget och levande sätt. Den inhemska avdelningen öppnades 1974 och den afrikanska tio år senare.

SJÄLV MINNS JAG ännu mycket levande det föredrag som Eirik Granqvist höll på den naturhistoriska föreningen Ostrobothnia Australis månadsmöte i Vasa i mitten av 1970-talet. Granqvist hade initierat en insamlingsexpedition till de vidsträckta ödemarkerna i norra Botswana, som han i ord och bild berättade om. Detta var första gången jag lärde mig något om naturen i Botswana; då

visste jag förstås inte att jag själv skulle komma att jobba i landet tjugo år senare (och jag träffade "wild-life" människor som väl mindes Granqvist). I boken presenteras detta Afrikaäventyr på ett 80-tal sidor, inklusive det tidskrävande jobbet att montera alla dessa djur och fåglar.

DETTA ÄR TROLIGEN den första bok på svenska i Finland som överhuvudtaget dokumenterar det komplicerade jobb som ligger bakom alla arbets-skeden som krävs för att få ihop en naturtrogen zoologisk samling presenterad i naturtrogna dioramor med allehanda djurarter. Som museibesökare kan man bara inte fatta, förrän man bekantat sig med detta intressanta bildverk.

Tyvärr revs största delen av dessa dioramor i slutet av 2005 i samband med museets grundrening, något som Eirik Granqvist är både besviken och bestört över. I och med detta har en ovärderlig, konstnärlig och vetenskaplig kulturskatt gått förlorad, skriver Granqvist i boken. En liten tröst är att detta livsverk åtminstone finns fotodokumenterat, i "Mitt Zoologiska Museum". ♦

Mitt Zoologiska Museum

Författare: Eirik Granqvist

167 sidor/inbunden

Utgivare: eget förlag
(jinsong.guan@gmail.com)

ISBN: 978-952-93-0797-5

Utgivningsår: 2012

Pris: ca 25 euro

Från Satus horisont

Att höra havet frysa till

I skrivande stund håller vinterkölden den åländska skärgården i sitt grepp. Vi upplever knastrande snö under skorna, pulkbackens fröjder, stjärnklara nätter och även norrsken. Livet är lugnt för den som så vill ha det, ingen kö varken vid färjan eller i bybutiken, inga främmande människor på vägarna – ja, knappt några människor alls på min ö Seglinge. Vi är 23 personer på ön en vardagskväll när klockan blir natt.

LUGNET ÄR NÅGOT man upplever, eller så upplever man bristen på lugn. Det är alltså inte något som bara finns, förutom när vi talar om vinden. Man kan känna lugn fast man har mycket att göra eller sällan sitter stilla. Åtminstone jag kan.

Själv är jag borta på grannholmen flera vardagskvällar i veckan, med kommunstyrelse-, näringslivsnämnds- och föräldramöten eller jobbuppdrag.

Dottern Julia, 9 år, far på bollklubb eller scoutmöte, de mindre syskonen Livia och Joonas, 3 år, hålls ännu mest hemma efter dagisdagen. Pappan Tom är också engagerad både i det kommunala och i föreningslivet, som de flesta av oss på ön.

Många skärgårdsbor tycker att det är lugnt på vintern. Kanske för lugnt. Sommarens stress med turister är ett minne blott och höstens jakt är avslutad. Det finns tid för bokhögen, det finns tid för varandra och för tankar. Det finns tid att skapa nytt, lära sig annat, tänka framåt och umgås.

VINTERNS hittills roligaste umgänge har varit pussel för hela familjen: antingen flera pussel av olika svårighetsgrad för olika pusslare bredvid varandra eller ett gemensamt där alla kan delta efter förmåga. Även grannar involveras i pusslandet där bitarna är bara ett sätt att komma samman. När en försvunnen bit sedan hittas flera dagar senare under mattan minns vi den roliga kvällen och skratrar igen, minns möten mellan människor i olika åldrar och glädjen över ”hej kolla den passar ju här” och känner samtidigt att vi passar just här.

HÖSTENS JAKTFÅNGSTER blir till goda middagar som avnjuts med bybor. Ibland även av långrevägavänner som vågar trotsa årstiden och tar sig ut till oss trots de glesare turlistorna på skärgårdsfärjorna. Ut till skärgården och in i den värme som vedeldning och vänskap ger. De upptäcker att

vardagen i en småbarnsfamilj är lik deras egen – dagis, skola, jobb, läxor, fritidsaktiviteter osv. Tänk att de trodde att vi lever isolerade i ett ständigt mörker och bara väntar på sommarens livfulla turistsång. Nej då, den här årstiden har sin charm och sina fördelar.

Fängslad av tryggheten och det lugn som omringar den sovande familjen står jag på trappan och lyssnar. Det hörs när grannen stänger sin ytterdörr, går några hundra meter till postlådan, öppnar locket, stänger det, går hemåt. Han pratar med sin hund som springer hit och dit i diken, det hörs när tassarna går igenom skaren.

JAG HÖR RÅDJUREN som går i skogskanten, de letar efter mat. De hittar nog, vi lägger ut havre åt dem, både på gården och längre borta i skogen. Vi har "planterat in" dessa djur på vår ö för snart tjugo år sedan, stammen har vuxit sig stark och tål bra den jakt vi bedriver på höstarna, men vi måste också ta hand om dem när kylan är sträng och öns karga natur täckt av snö. Bara jag går in kommer rådjuren in på gården där matlådan med havre står. I månlyuset kan jag från fönstret se dem stå och äta bara tio meter från huset.

Nere vid sjön kan man en kall och vindstilla kväll höra hur havet fryser. Jag fryser också där jag står men det här skall man inte missa om man en gång har möjlighet att uppleva ljudet av vattnet som fryser till is! Det låter faktiskt.

SKÄRGÅRDSFÖDDA författaren Ulla-Lena Lundberg skriver kloka ord i sin prisbelönta bok "Is". I boken finns havskunskap, iskunskap och vackert beskrivande stycken om olika väderlekar i ytterskärgården. Bara de är värda läsning och eftertanke, jag rekommenderar boken verkligen till vinterläsning i varje stuga! Lika sanningsenliga som väderobservationerna känns Lundbergs fiktiva personer i boken, deras säregna tänkesätt och gamla vanor, skärgårdsbyns uråldriga traditioner och kunnande. Folks kamp om överlevnad, både under höbärgartiden och på svag is.

Denna bok borde vara obligatorisk läsning för alla skärgårdsbor, för nuvarande, blivande och före detta. Trots att berättelsen är placerad i tiden strax efter andra världskriget finns det i personerna så mycket tidlös skärgårdsanda att även 2000-talets människor kan lära sig mycket om skärgårdsbor – och särskilt kan skärgårdsbor känna igen så mycket, både om sig själva och grannarna!

BLIVANDE SKÄRGÅRDSBOR önskar jag hitta fler av. På mitt jobb marknadsför jag skärgården för intresserade inflyttare med varierande framgång. En del år är fångsten flera flerbarnsfamiljer, vilket betyder många procent för invånarantalet, andra år färre personer i antal men kanske större kommunalskatteinkomster i euro. Både personer och pengar behövs i min hemkommun om framtiden skall ljusna. Därför arbetar jag och flera med mig i de åländska skärgårdskommunerna under året på flera mässor och andra marknadsföringstillställningar, tar fram material om livet i skärgården gällande boende, arbete och kommunalservice samt knyter kontakter och söker samarbete som genom företagsetableringar kan leda till befolkningsökning.

Vi håller flaggan i topp och hoppas på jaktlycka under kommande vårens mässor. Fångsten kommer i alla fall att bestå av hundratals turister som vill uppleva den soliga skärgården med de varma klipporna. Synd bara att de inte får höra havet frysa till! ♦

Kolumnförfattaren

Satu Numminen är samhällsaktiv Seglingebo sedan halva livet, företagare med valmöjligheter, mor till tre företagsamma skärgårdsungar, tänkande och tyckande livsnjutare och arbetshäst.

Adress: Sagolik Service, AX-22810 SEGLINGE

Tfn: +358 (0)18 55 677, +358 (0)40 506 1299

e-post: satu.numminen@gmail.com

www.seglinge.com

▲ Ytterst i havet, utsikt från Kesnäsudden på Utö. Hösten 2012. © Håkan Eklund.

Arets första nummer av Skärgård är äntligen i din hand, en månad förse- nad – vi ber om överseende. Vi var tvungna att be om nya offerter för ombrytning och tryck, som tog sin tid. Eftersom vi lever i hårda ekonomiska tider gäller det också för tidskriften Skärgård att se om sitt hus. Tidskriften som utgör ett av våra finlandssvenska kulturrum, utkommer i år med sin 36:e årgång.

Tidskriften lever liksom de flesta icke-kommer- siella finlandssvenska tidskrifter under sparsamhe- tens himmel med en deltidanställd redaktör som försöker få ihop fyra nummer per år, producerade av frivilliga skribenter som gått med på att dela med sig av sitt expertkunnande. Till nytta och glädje för en växande läsekrets.

Oberoende om vi idag bor ruralt eller urbant, och kanske inte ens reflekterar över det, är detta med skärgård något som finns inpräglad i de fles-

ta finlandssvenskars genbank. Så gott som varje hektar mark som bebos av Finlands kustsvenska befolkning har någon gång i tiden varit gammal havsbotten, utskärgård och hela skalan via land- höjning till dagens bördiga kustland.

Idag fungerar också tidskriften Skärgård alltmer som ett dokument över en unik kustkultur, och det har vi tänkt fortsätta med. Ett unikt världsarv värd en egen tidskrift, som vi ser det.

I nästa nummer av Skärgård som skall ut till sommaren bjuder vi på en bredd av intressanta artiklar från vårt "världsarv". Missa inte numret! ♦

Håkan Eklund

Sista bilden

Prenumerera på Skärgård!

Tidskriften dokumenterar det mest unika område vi har i landet; både i ett nationellt och internationellt perspektiv utgör vår kustsvenska kultur och våra kust- och skärgårdsområden ett kulturarv. På hemsidan www.skargard.fi hittas innehållsförteckningar och artikelförfattare för samtliga årgångar. Tidskriften Skärgård utkommer sedan många år tillbaka med temanummer; med början år 2000 ser listan ut så här:

- Nr 1-2/2000 Egentliga Finland som förbindelseregion (66 s.)
- Nr 3/2000 Bebyggelse och bosättning (51 s.) **slutsåld**
- Nr 4/2000 Skärgårdspolitik (72 s.)
- Nr 1-2/2001 Rötter och identitet (80 s.) **slutsåld**
- Nr 3/2001 Skärgårdshavets nationalpark (76 s.)
- Nr 4/2001 Åland (96 s.) **slutsåld**
- Nr 1/2002 Östnyländsk skärgård (112 s.) **slutsåld**
- Nr 2-3/2002 Tidskriften Skärgård 25 år (96 s.)
- Nr 4/2002 Tid och framtid (72 s.)
- Nr 1/2003 Strandhugg i Österbotten (104 s.) **slutsåld**
- Nr 2/2003 Ekologer, eldsjälur och föränderlig mångfald (112 s.)
- Nr 3/2003 Åspingen – bortglömt kulturarv? (72 s.)
- Nr 4/2003 Vårt unika träbåtsarv (96 s.) **slutsåld**
- Nr 1/2004 Estlandssvenska Aiboland (136 s.)
- Nr 2/2004 Utö fyr- och lotsamhälle (120 s.) **slutsåld**
- Nr 3/2004 Kustliv och skärgårdskultur (88 s.)
- Nr 4/2004 Tillståndet i Östersjön (72 s.)
- Nr 1/2005 Folkloristik (72 s.)
- Nr 2/2005 Kökar (64 s.) **slutsåld**
- Nr 3/2005 Arktiska latituder (80 s.)
- Nr 4/2005 Landskap i förändring (76 s.)
- Nr 1/2006 Skärgårdens nya konstellationer (88 s.)
- Nr 2/2006 Åländska skärgårdskommuner (88 s.)
- Nr 3/2006 Ur västnyländska annaler (84 s.) **slutsåld**
- Nr 4/2006 Sibbo – hotad kulturbygd (84 s.)
- Nr 1/2007 Skärgård 30 år (84 s.)
- Nr 2/2007 Norra Kvarkens landhöjningsrike (68 s.)
- Nr 3/2007 Finska kriget 1808-09 (108 s.) **slutsåld**
- Nr 4/2007 Trettio årgångar med Skärgård (64 s.)
- Nr 1/2008 Skärgårdssamarbetet 30 år (68 s.)
- Nr 2/2008 Natur i förändring (60 s.)
- Nr 3/2008 Museer i kustland och skärgård (60 s.)
- Nr 4/2008 Sydbottnisk horisont (80 s.)
- Nr 1/2009 Arkeologi (80 s.)
- Nr 2/2009 Vårt värdefullaste kapital (64 s.) **slutsåld**
- Nr 3/2009 Kimitoön (60 s.)
- Nr 4/2009 Naturfientlig populism (72 s.)
- Nr 1/2010 Skärgårdsdelegationen 60 år (100 s.)
- Nr 2/2010 Korpo, ytterst i staden (72 s.)
- Nr 3/2010 Energi och miljö (60 s.)
- Nr 4/2010 En senhöstdag i skärgården (88 s.)
- Nr 1/2011 Öborna berättar (84 s.) **slutsåld**
- Nr 2/2011 Konst och kultur (84 s.)
- Nr 3/2011 Glesbygd i förändring (68 s.)
- Nr 4/2011 Resurslandskapet (80 s.)
- Nr 1/2012 Kaj Dahls skärgårdsarv (108 s.) **slutsåld**
- Nr 2/2012 Mervärde i Skärgård (84 s.)
- Nr 3/2012 Skutor och farleder (68 s.)
- Nr 4/2012 Kvinnokraft (76 s.)

Prenumerera via www.skargard.fi eller anita.julin@abo.fi tfn: (02) 215 4944 eller hakan eklund@abo.fi tfn: 050-567 2213. Årsprenumeration i Finland endast 40 €, utomlands 46 €. Lösnummer kostar 14 €/st inklusive porto. Prenumerationen är fortlöpande till den sägs upp.

www.skargard.fi

Tänk om administrationen av ditt företags trycksaker skulle vara

LÄTT, SNABBT OCH KOSTNADSEFFEKTIVT?

Inga försvunna trycksaker längre, inget onödigt väntande och nödlösningar.

FRAM PRINTBOX FÖRÄNDRAR DIN UPPFATTNING
OM BESTÄLLNING AV TRYCKSAKER.

Ta kontakt, så berättar vi hur.

Jyrki Mäkinen tel. 050 564 7779, jyrki@fram.fi eller

Jan Rosendahl tel. 050 0669 069, jan@fram.fi

FÖR EN FÄRGRIKARE VÄRLD